

"GODI'R HEN WLAD YN EI HOLL"

CYMRU

CYMRU GWYBODAETH
ymdrin
HANES,
L'ENYDD AETH
CAN,
CELF AC ADDYSS
CYMRU

DAN OLYGIAPTH
OWEN M. EDWARDS, M.A.,
RIHYDYCHEN

Cynhwysiad.

- HANE CYMRU III Y 800-900.
- CYMRU Y GYFFWRD Gan Dafydd Iwan, Ffestiolar.
- CYMRU NADODDOL Gan Llewelyn Iwan, Ffestiolar.
- HEIRIOLU Gan Iwan Brynallt, Aberystwyth.
- LLANIDLOES.
- GWYBODAETH CYMRU Gan Alun.
- O WA' BRIDU Gan R. J. Davies, Ffestiolar.
- MAFUR NADODDOL II Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED I Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED II Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED III Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED IV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED V Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED VI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED VII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED VIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED IX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED X Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XXXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XL Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED L Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED LXXXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXIV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXV Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXVI Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXVII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXVIII Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXIX Gwilym Iwan, Ffestiolar.
- MYNDDIRIED XLXXXX Gwilym Iwan, Ffestiolar.

Darluniau Llanidloes, Bwlch Llanberis,
Y Wyddfa o Lanberis. Gan S. Maurice
Jones, &c.

Y CYMRU GWYBODAETH A CHYF FEDI DDU Y GYFFWRD, GAN D. W. DAVIES A'I GWYBODAETH.

PRIS CHWE'CHEINIOG.

GWOBURWYON DIWEDDARAF: a Belf Wobr yn Paris, Melbourne, a Wrooloo, Bathodau Aur, a Tnystysgri'au yn mhob lle yr arddangoswyd o'.

Needham's DISGLAER FELL DRYC
Polishing
Paste

Mol a'ggrawf alagowigan iff. y diarpa'noth a'ed a' llyhan PRÉ-
 CUPR, TIN BRITANNIA METAL, PLATINOID, &c. Gwirid
 se yn mhob man mewa Pol'au 6c, a 1s., neu Flychau 2g. a 1c.

DYFEISWYR A GWNEUTHURWYR,

JOSEPH PICKERING AND SONS, SHEFFIELD.

"NID OES GWELL BWYD YN BOD."—*London Medical Record*

Wedi ei Goginio yn barod—nid oes eisieu ai ferwi na'i ystraenio—Geir ei
 wneyd mewn mynyd.

Allen & Hanburys'
Infants' Food

Bwyd Llesol wedi ei gyladdu i organau treus i Balaenoc a Phlentyn, yn ddiwyb i gyth
 angenrheidiol i ffurfio cnawd a llyd a' gwrn.

BIRD'S HEB WYAU!
CUSTARD
POWDER

Cyflenwa foethusfwyd dyddiol—Blasusfwyd mewn amrywiaeth
 diderfyn—Y dysgleidiau goreu o'r Custard goreu heb Wyau.

CYMRU.

CYF. I.

RHAGFYR 15FED, 1891.

RHIF. 5.

HANES CYMRU.

III. Y SAESON.

"Wele bobl yn dyfod o dir y gogledd, a chenedd fawr a gyfyd o ystylyon y ddaear. Yn y hwa a'r wacwilon yr ymmlant, crenhawn ydynt, ac ni chlymerant drugawold; eu llais a rha meigs y môr, ac ar feirch y marchogant yn dachus, megis gwyr i rtyel yn dy erbyn di, merch Seion."

TRA'R oedd Rhufen yn llywodraethu ac yn trethu y cenhedloedd orchfygasai, a thra'r oedd pob cenedl o fewn terfynau'r ymherodraeth yn ymroddi i amaethu'r ddaear ac adeiladu trefi a masnach ac ymgysgothogi mewn heddwch, yr oedd cenhedloedd y gogledd yn ymwithio drwy'r fforestydd tywyllion a'r corsdroedd oedd y tu hwnt i ragfuriau eithaf y llengoedd, ac yn edrych gyda llygaid hiraethlawn ar feusydd heulog enydiog yr ymherodraeth fawr. O flac y barbariaid crywdrol aneirif hyn, gorfod i'r llengoedd Rhufeinig gilio'n ol yn raddol: gan adael y taleithiau cyfoethog i'r anwariad a dimistr. Hanner can mlynedd wedi i'r llengoedd adael Pryden i ymdaro gore gallai yn erbyn y gelyn a'i arhauith, y mae mynach Prydeinig yn cwyno ynghnanoldifrod dinasoedd a themlau fel hyn,—

"Oni chyflawnwyd ynnom ni air y proffwyd, — 'Y cenhedloedd, O Dduw, a ddaethant i'th etifeddiaeth, halogasant dy deml sanctaidd.' Onid oedd dros yr holl wlad gelain y trigolion gyda'r eglwyswyr. yn ddarnau hyd yr heolydd, ie yn dyrrau cynysgedig, megis mewn gwyrll mawr y gwesgir afalu ynddo, heb fedd iddynt? Diangodd y gweddillion i'r mor a'r mynyddoedd gan oer-nadu. 'Rhoddaist ni fel defaid i'w bwyta, gwasgeraist ni ym mysg y cenhedloedd.'"

Ni ddaeth diwedd ymherodraeth Rhufen yn ddi-rybudd. Ers canrifoedd yr oedd wedi bod yn cadarnhau y caeran a'r muriau oedd yn amddiffyn ei therfynau gogleddol. Bygythid ynys Pryden o ddau gyfeiriad. Ymosodid arni ar du'r gorllewin a'r gogledd gan y Pictiaid. Ac ar draeth y dwyrain ceisiai llwythau Teutonaidd, Eingl a Saeson,

lanio o hyd. Yr oedd y Rhufeiniaid wedi trefnu'r ynys yn y ffordd oreu i wrthsefyll y ddau elyn hyn. Yr oeddynt wedi ei rhanu'n ddwy dalaeth filwrol,—y dalaeth agored i ymosodiadau'r Pictiaid, a'r dalaeth agored i ymosodiadau'r Saeson. Talaeth y gorllewin oedd y naill, a thalaeth y dwyrain oedd y llall. Ymestynnai talaeth y gorllewin o enau'r Hafren hyd yr hen amddiffynfa wgs sydd eto'n edrych oddiar graig Dumbarton ar ddyffryn y Clyde. Cyulwysai, felly, y rhan fynyddig o Bryden y Rhufeiniaid,—yr ardal-oedd elwid wedi hynny'n Gymru, Teyrnllwg, Ystrad Clwyd, Deifyr, a Bryneich. Wrth edrych ar fap, gwelir fod y dalaeth hon yn hir ac yn gul,—yn agored i ymosodiadau ac yn hawdd ei thorri'n rhanau. Ar hyd ei thraethell orllewinol yr oedd yn agored i'r Scotiaid oedd yn ymosod arni o'r Iwerddon. Ar ei therfyn gogleddol nid oedd y mur Rhufeinig mor gadarn nas gallasai'r Pictiaid dorri drwyddo. Ac yr oedd Deifyr a Bryneich,—y rhan o'r dalaeth oedd ar lan Môr yr Almaen,—i weled llongau'r Eingl yn hwylio tuag atynt o lannau'r Almaen draw dros y môr. Cyn i'r Rhufeiniaid ymadael, ar y dalaeth hon yr oedd y euro mwyaf. Llywodraethid hi gan y *Dux Britanniarum*, yr hwn a arolygai symudiadau ei lengoedd hyd y fyrdol arweiniol o Gaer Leon ar Wysg yn y de i'r gwalanol orsafoedd ar fur y gogledd. Trwy ymladd caled yn unig y medid rhwystro'r barbariaid Pictaidd rhag torri'r mur a dylifo i'r dalaeth. Wedi i'r Rhufeiniaid ymadael, cymerwyd gwaith a theitl y *Dux* Rhufeinig gan y Gwledig Cymreig. Unwyd trigolion y dalaeth gan eu perygl, galwasant eu hunain yn CYMRU, "trigolion yr un fro,"—a'n gwlad yn CYMRU. Er i'r wlad hon gael ei thorri'n ddwy wedyn, ac er Seisnigo y rhan ogleddol o honi,—y mae darn o'r rhan honno, Cumberland, eto'n endw'r hen enw,—ymaddodd am flynyddoedd i gadw ei handeb ac i rwystro'r Saeson rhag

dod i mewn iddi. Ond nid y Pictiaid, we'r'r ewbl, ddiwestriodd Gaer Lleon, gan rannu yr hen Gymru'n ddwy.

Yr oedd y cenhedloedd Teutonaidd yn ymosod ar draethell ddwyreiniol Pryden er yys canrifoedd, a phrif waith llywydd y dalaeth ddwyreiniol oedd gwrthsefyll on hymosodiadau. Rhan wastad yr ymys oedd y dalaeth ddwyreiniol, o Gaer Efrog yn y gogledd i draethell y de. Llywydd y dalaeth hon oedd y *Comes Litoris Saxonici*,—iarll traeth y Saeson. Ar hyd "traeth y Saeson,"—o enau'r Ouse hyd Ynys Wyth,—yr oedd rhes o gestyll Rhufeinig. Y mac map Rhufeinig o'r traeth hwn ar gael a chadw. Y map olaf mewn llyfr o fapiau Rhufeinig ydyw, ac nid oes ond rhan o hono'n ddigon eghur i'w ddarllen,—rhan yn dangos cestyll y traeth a'r ffyrdd a'u cysylltai. Pan ymadawodd y Rhufeiniaid, ymosododd y Saeson ar yr holl gestyll, gan dorri drwyddynt i'r dalaeth ddwyreiniol, ac y mac llawer traddodiad ynglun a rhuthr y barbariaid i'r trefydd caerog.

Pwy oedd y Saeson hyn? Rhai o'r tylwythan Teutonaidd, grwydrent tua'r gorllewin trwy fflorestydd a choorsydd gogledd yr Almaen, oeddynt. Yr oeddynt y tu allan i derfynau gogleddol yr Ymherodraeth, ac felly heb gollu en haubryniaeth na'u barbariaeth. Fel y Scotiaid a'r Pictiaid, yr oeddynt yn fwy rhyfelgar na'r llywythan oedd wedi ymheddyhu dan lywodraeth Rhufen ac efengyl tangueffedd; a phan gollodd Rhufen ei gallu i amddiffyn, ymosodasant ar y llywythan Rhufeinig fel adar rhaib ar adar dof.

Rhydd Tacitus ddarluniai o'honynt yn en cartref, pan drigent ar y tir isel rhwng genau'r Rhein a'r Oder. Yr oedd eu llygaid yn leision a chrenlawn, eu gwallt yn goch, a'u cyrff yn enfawr. Diadelloedd defaid a gyroedd o wartheg oedd eu prif olud; nid oeddynt yn mal'o mwy mewn aur ac arian nag mewn clai. Nid oeddynt yn byw mewn dinasoedd, codai pawb ei fwrthyn lle y mynnai, wrth fflunon neu goedwig neu weinglodd. Abertent i ddwiau,—abertau dynol weithian; ond ni chyfllelybent wynebau en dwiau i nârhyw wyneb dynol, ac nid oedd gauddynt denlau ond y goedwig. Chwilient allan farn eu dwiau oddiwrth ehediad adar, ond yn bennaf oddiwrth ymddygiad effylau gwynion sanetaidd y llwyth. Pobl ddiog oeddynt; ond hoff o ryfel a gloddest. Barbariaid oedd eu gwisg,—croen wedi ei sierhan a phigau drain. Ynhytrida Tacitus wrth gymaru en bywyd iech barbariaid â bywyd masweddol llygr Rhufen. Ni wyddent beth oedd amiweirdeb, ac yr oedd en harferion yn well na bywyd cenhedloedd wareiddiasid gan gyfraith. Crogent ddrwg-weithredwyr ac am yr hwn

a gyflawnai bechodau gwarthus, cloddid ef yn fyw mewn eors, a lliidiard ar ei gefn.

Yr oedd y tir yn perthyn i'r llwyth yn gyffredin, gollid gwelod araduan'r holl lwyth yn dilyn eu gilydd yn y gwanwyn yn yr un eae. Yna rhenuid y tir tro rhwng teuluoedd y llwyth, yn ol y nifer o ychlain anfonasant i aredig.

Pan oedd Tacitus yn ysgrifennu yr oedd bywyd cenhedloedd y tylwythan Almaenaidd yn dechren newid. Llwythau o bobl ryddlon oeddynt i ddechren; heb frenin, na chyfraith, na threth. Ond, yn narlun Tacitus, gwelwn y brenin yn codi'n raddol i fri ac awdurdod. Un math o frenin oedd yr arweinydd milwrol. Byddai'r arweinydd hwn yn dewis bechgyn ienau mwyaf rhyfelgar y llwyth, yn rhoddi march a tharian a phiecell iddynt, ac yn en harwain i ryfel, er mwyn dod ag ysglyfaeth yn ol. Fel yr oedd Rhufen yn gwahanau, caif'r arweinydd milwrol fwy o gyffe, ac arweinai filwyr i diroedd cyfoethoedd mwy heulog, gan ymsefydlu yno. Arweinai rhai o'r brenhinoedd hyuny fyddin i'r môr, gan ymosod ar ymys Pryden, a chldo ei hysbail yn ol. Nid oedd y rhai hyn ond rhyw ddafuan o flaen y gawod. Tua chanol y buned ganrif yr oedd llwythan cyfain yr Eingl a'r Saeson yn gadael en tiroedd tlawd gwlyb, ac yn cyfeirio eu llongau tua thraethell ddwyreiniol Pryden, traeth a chaueran ar ei hyd, ond traeth a gwlad gyfoethog amaethelig y tu hwnt iddo.

Nid oes wybodaeth sier am yr ymladd fu rhwng y Saeson a'r Prydeiniaid yng ngherau Rhufeinig traeth y dwyrain. Ymhell wedi hyuny yr ysgrifennodd mynachod Seisnig hanes dyfodiad en taldm barbariaid. Dywedai traddodiadau'r Saeson mai yng Nghaint y glaniafant gyntaf. Dyma damaid o'u cronclau.

118 Yn y flwyddyn hon dalguddiodd Iouan Pedyddiwr ei ben i ddau fynyach ddaethai o'r dwyrain i Gaerlas i weddio, ar y fan y safai ty Herod gynt.

Ar y pyd hwnaw Martianus a Valentinus oedd yn teyrnasu; ac ar y pryd hwnaw daeth pobl Seisnig i'r gwledydd hyn, ar wahoddiad Gwrtheyrn, i'w gynorthwyo ef, ac i orchfygu ei clynon. Daethant mewn tair llong hir, a'u harweinyddion rhyfel oedd Hengist a Horsa. Yn gyntaf, lladdasant holl clynon y brenin, a gyrasant hwy ymait; ac yna troisant yn erbyn y brenin, ac yn erbyn y Prydeiniaid, a llyddasant, drwy gynorthwyo fân a min y cleddyf."

Cyn 450, yr oedd y Saeson wedi gwneyd llawer ymosodiad penderfynol ar yr hamer cych o gaerau amddiffynna'r ymys, ac efallai mai trwy wahoddiad tywysog Prydeinig y cawsant en dyfodfa gyntaf

drwy'r caerau hynny. Hyn sydd wir,— rhwng 450 a 516 yr oeddynt wedi gorehfygu'r holl wlad y tu dehen i'r Tafwys, o Gaint hyd derfyn gorllewinol gwastadedd Gwent. Ucheldir gwastad ydyw'r wlad hon rhwng dyffryn y Tafwys a'r môr; a chyroddd tri llwyth o'r dyfodiad rhyfelgar iddo. Caint ydyw ei gornel ddwyreiniol, ynddi hi ymsefydlodd y Jutiaid, wedi torri ei crestyll gwarcheidiol, a difrod i'r meysydd ffurwthlawn enillasai celfyddyd y Rhufeiniwr oddiar y môr.

Ar ol y Jutiaid, daeth un o dylwythau'r Saeson,—y South Saxons,—y creulonaf a'r mwyaf anwariad o'u hil. Hwylasant heibio traethell Caint, ac ymsefydlasant ymhellach i'r gorllewin ar "draeth y Saeson." Cofwyd yn hir am eu hymosodiad ar gaer Anderida,—“laddasant bawb a drigai ynddi, ni alawyd un Prydeiniwr yn fyw.”

Ar ol y South Saxons daeth y West Saxons, gan lario ymhellach fyth i'r gorllewin. Cyrhaeddasant hwy ucheldir braf Gwent, lle'r oedd llawer bedd a theml a dinas ardderchog, daeth y wlad yn eiddo iddynt hyd ddyffryn y Tafwys, a gwelent ffordd Rufeinig yn eu gwahodd ymlaen i ddyffryn yr Hafren, at gyffiniau ail dalaeth Pryden, talaeth y *Duc Britanniæ*. A thra'r oeddynt hwy'n gorehfygu rhanau dehenol talaeth y dwyrain, yr oedd tylwythan o Eingl yn undywallt i'w rhannau gogledol.

Ond onid oedd y dalaeth ddwyreiniol yn un,—dan m swyddog? Paham y gadewid iddi gael ei gorehfygu bob yn ddarn? Paham y gadewid i ddinas fel Anderida ymladd ei hun, heb gynhorthwy? Pa le'r oedd iarl traeth y Saeson yn amser caledi'r ddinas fyddlon a dewr? Yr oedd amryw yn ymgeisio am fod yn olynydd i'r Comes Rhufeinig, gan ymladd yn erbyn eu gilydd yn lle amddiffyn eu gwlad. Pan ymchwalodd yr Ymherodraeth, yr oedd rhyw ymherawdr yn eiddi yn mhob congl iddi. A phan adawodd y Rhufeiniaid eu hynys ni, cododd rhyw Wledig yn mhob cornel o honi. Yr oedd Gwrtheyrn yng Nghaint, Emrys yng Ngwent, a rhywn arall yng Nghernyw,—pob un yn tybiad ei hun yn wir olynydd i'r *Comes Litoris Saxonici*, a phob un yn edrych ar y llall fel gwrthryfelwr yn ei erbyn. Wedi gorehfygu Gwrtheyrn a meddianm Caint, dechreuodd y Saeson ymwithio ymlaen i'r gorllewin, a gwelasant gaerau Caer Loyw a thyrau Caer Leon ar Wysg. Ond yr oedd llwyddiant y barbariaid wedi un o'r Prydeiniwr, a ehyn i'r West Saxons gyrraedd ffin talaeth y gorllewin, arweiniodd Emrys fyddu

fawr yn eu herbyn. Yn rhywle ar derfyn y ddwy dalaeth ymladdwyd brwydr Mynydd Baddon, tua'r flwyddyn 516.

Yr oedd hon yn un o frwydrau pwysicaf y rhyfel. Tyfodd yr hanes am dani yn uchymyrg yr oesoedd ar ei hol, a thybid mai Arthur Fawr oedd yn arwain llysoedd y Prydeiniaid ynddi. Ond prin y medrai dychymyrg Cymru ei gwneyd yn fwy pwysig nag ydoedd. Rhoddodd talfa ar y llanwg Seisnig am hanner can mlynedd; gwnaeth i'r ymosodwyr chwilio am famau gwannach yn uwch i'r gogledd; a rhoddodd ysbyrd newydd yn y Prydeiniaid.

Yn mlwyddyn y frwydr, yn rhywle ar gyffiniau'r ddwy dalaeth, ganwyd Gildas,* obai ef ei hun. Gwelodd olion y rhyfel, gwelodd yr anfoesoldeb a'r anuwioledeb oedd wedi ei dilyn, gwelodd y tywysogion Cymreig yn ymladd, fel cynt, am unbennaeth eu talaeth. Efe yw hanesydd cyntaf ei bobl, a Jeremeia eu llynyddiaeth. Taniwyd ei ddychymyrg wrth ddarllen proffwydi'r Hebreaid, ehwerw ydyw ei gwyntaf am bechodan ei bobl. Darlunio egn i'r Prydeiniwr yn adeg y frwydr, a'u difrawder yn union wedyn.

“Nil aeth destrywedigaeth yr ynys, a'r cynhorthwy a ddiwyddodd iddi heb ei ddisgwyll, byth allan o gof y rhai a'i gwelent. Am hynny gwnaeth y brehinioedd, a'r pemaethiaid, a'r oglewyswyr, a'r cyffredin, bob un eu dyledswyddau. Ond pan gyfododd to arall na wyddai oddiwrth ddim ond y tawelwch presennol, dymchwelwyd gwirionedd a chyfiawnder, fel na welir mo'n hol meyn gradd yn y byd o dlynion, oddieithr ychydig iawn y sydd a'u bywyd yn holl gam Dduw, ac a'u gweddian yn eynall eu gwendid ni.”

Nis gwn a fu Gildas byw i weled pethau gwaeth na'i broffwydoliaethau'n dod i ben. Tra'r oedd tywysogion y Prydeiniaid yn ymratafio am yr unbennaeth yr oedd y Saeson yn ymuno ac yn emilll nerth. Yn y flwyddyn 577 yr oedd Ceawlin wedi uno tylwythau'r Saeson ymgartrefasant y tu dehen i'r Tafwys; ac arweiniodd eu llu yn erbyn y dalaeth orllewinol. Cyn i'r llu hwn gyrraedd dyffryn yr Hafren, ymladdwyd brwydr Deorham rhyngddynt a thywysogion y dyffryn gollud hwnnw. Gorehfygwyd y Prydeiniaid, a syrthiodd tair dinas,—Caer Baddon, Caer Loew, a Cirencester,—i ddwylaw yr ar rheithiwr. Trwy'r fuddugoliaeth hon, estynnodd Ceawlin derfynau ei deyrnas i lan môr y gorllewin, gan wahanu Cymru a Cheryn am byth oddiwrth eu gilydd. Yr oedd dyffryn bras yr Hafren yn agored iddo hefyd,

* Y mae Gildas yn talfu llawer o oleuni ar dywysogion y gorllewin, fel y cawn weled eto. Eidd erthygl arno ac ar ei lyfr meyn rhifyn dyfodol. Y mae'r darnau ddyfynnir yma o grifithiaid Charles Edwards.

gyda'i ddinasoedd a'i balasan. Ymdeithiodd i fyny'r dyffryn,—yr oedd ei amddiffynwyr wedi marw yn Neorham,—a gadawodd balas Cynddylan yn dywyll, wedi ei losgi a'i anrheithio. Ond nid Ceawlin oedd i orchfygn Cymru; yn mwydr Fethanlea, yn 584, gorchfygwyd ef, a gorfod iddo gilio'n ol o ddyffryn yr Hafren.

Erbyn dechreu'r seithfed ganrif yr oedd yr holl dalaeth ddwyrciniol, oddigorth Cernyw, wedi ei gorchfygu. Dros holl wastadeddau'r dwyrain a'r canoldir, yr oedd y Saeson a'r Eingl wedi ymladau. Ac yr oeddynt wedi dechreu ymosod ar y dalaeth orllewinol, ar hyd ei chyffindir, o'r Hafren i Ystrad Clwyd. Yr oedd palas Cynddylan wedi ei losgi, yr oedd Brynoich a Deifr yn eiddo i'r Eingl. O flaen yr ymosodiad arnynt ymunodd y Cymry,— oherwydd Cymry y galwent eu hunain yn awr,—yn erbyn gallu unedig y Saeson a'r Eingl oedd am enill oddiarynt goron en talaeth orllewinol.

Ond yn awr dyma ni yn nechreu hanes Cymru. Yr ydy'n ym mysg rhai adwaenwn, gwelwom Gynddylan yn ymladd yn Neorham, clywsom alar Llywarch Hen. Y mae'r dwyrain yn Seisnig, y mae Cymry'r gogledd yn eilio'n ol o gam i gam o flaen y gelyn,—cyn pen y deng mlynedd bydd Cymru, ein Cymru ni, wedi ei hamgylchu gan y Saeson a'r mor.

Yn y rhifyn nesaf, wedi hyn o ragymadrodd, dechreuaf adrodd hanes Cymru ei hun. Af ymdau yn araf a hamddenol, rhaid i mi gael dweyd fy stori wrth fy mhws. Fy mwriad, nis gwn a fedraf ei sylweddoli, ydyw gwneyd i'm darllenwyr weled Cymru'n dadblygu, a gwelod lle fywysog a bardd yn y dadblygiad hwnnw.

Hyd yn hyn, yr wyf wedi bod dan anfantais fawr oherwydd iad oedd gennyf fapiau i egluro'r hyn a ddywedwn. Erbyn y rhifyn nesaf bydd fy mapiau'n barod; ac yr wyf yn gobethio y medraf gael cyflawnder o honant i egluro terfynau Cymru o oes i oes.

CYMRU A GARAF.

CYMRU A GARAF,—fy hen wlad odidog,
Eden y Cymro yn ddiau wyt ti,
Aelwyd lle magwyd fy nhdan ardderchog,
Cartref enwogion, ac arwyr o ffrî;
Erech gledd dialedd fu'n noeth yn dy wynob,
Gwaed dy wroniaid fu'n llivio dy rudd;
Erys dy gestyll yn dystion trychineb,—
Cwynian mae'r Brython, a'i delyn yn
brudd.

CYMRU A GARAF, magwrfa prydfertion
Heirdd ei mynyddoedd, a'i chreigian llawn
swyn,—
Cestyll hen anian fu'n gwylio gelynyon,
Cartref yr awel—a gerddi y brwyn.
Caraf y Wyddfa fu'n dyst o bob gornes
Tŵr amddiffynol fy nghatref erioed,
Gorwedd mae'r cymyl fel plant ar ei mynwes,
Chwery'r aberoedd o amgylch ei throed.

CYMRU A GARAF, mae natur haclionus
Yn gwisgo pob dyffryn mor byrdferth a
hardd;
Dolydd meillionog, a chymoedd rhamantus
Ennyn hyawlddedd yn nheilyn y hardd.
Gloewon afonydd, a'i rheicidr ewynog,
Ei llynnau yn dlysan addurnant ei bron,
Murmur ei nentydd sydd fwisg cyfoethog,
Ei chwaon perorol wna'm hysbryd yn llon.

CYMRU A GARAF,—hoff fangre y beirddion,
Plethwyr hen gerddi godidog fy ngwlad:
Yr awen Gymroaidd a'i thlws gynganeddion
Lleinw bob cwmwd gan swynol fwyahad.
“Gwlad y gân” ydwyf ti, Gymru berorol,
Cann mae'th feibion cerddorol eu nywf
Megis telynan paradwys adlonol
Swynant fy nghlustiau lle bynnag y bwyf.

CYMRU A GARAF, nid am mai dy filwyr
Ymladdodd dy frwydrau a'r pylor a'r
cledd;
Caraf di, Gymru, yn fwy am dy arwyr
A'th ddysgodd i *feddwl*,—*awerdiadd dy wedd*.
Caraf di, Gymru, am ddeffro i'th hawlian,
A phalaun, fy mam-wlad, y cysgaist cyhyd?
Dy darian yw'th feibion dysgedig eu doniau,
A chew'r dyfodol sy'n awr yn dy gryd.

CYMRU A GARAF,—edmygaf ei meibion,
Gerfant eu henwan yn uchder y graig;
Erys eu hanes ymhlith anfarwoliau
Tra berwa dialedd ar wefus yr aig.
Megis ei chreigiau yn tori'r cymylau,
Felly aed Cymru trwy'r rhwystrau i gyd,
Bydded ei henw ar lenni yr oesau,
Yn Gymru addolgar,—yn Eden y byd.

Bluwau Ffestiniog.

BARLAWDON.

CAROL NADOLIG.*

Ar y dŷn a chair Mwynydd-dra, neu Sgŷlen Pen Bys.

" Yma y daw y rhai ar ddarford am danynt." ESAU XXVII. 13.
 " A'r hwn a ddet atat fi, nis bwriaf ef allan ddim." IOAN VI. 37.

I.

YR hwn sy'd ganddo glust i wrando,
 A'r sawl a garo sail y gwir,—
 Cydnabyddwch ein dedwyddwch
 A'n tawelwch yu y tir.
 Y brenin Iesu sy'n teyrnasu,
 Yn llawn o allu, oll yu oll,
 Llawn trugaredd, gras, a rhuwedd,
 Llawn ddigonedd yu ddi goll.
 Mae fe'n gofalu dros ei denlu,
 Mae'n ymgeleddu gwely'r gwan,
 Mae fe'n rhoelli pob daioni
 Yn bybyr inni, bawb ei ran.

II.

Crcawdwr bydoedd, tir, a moroedd,
 A llwyr niferoedd allu'r nef,
 Y bod cynta ymhob preswylfa,
 A diweddâ ydyw ef;
 Mae yn changder yr uchelder,
 Mae'n taro ym neithder tir a môr,
 Mae fe'n darparu haeddiant Iesu
 Er diogelu'r duwili gor.
 Mae fe yn trefnu uffern obry,
 Llyn y fagddu llawn o fŵg,
 I'r rhai sy'n gwrthod gwaed y cymod,
 Amryw drallod mawr a drwg.

III.

Wela waelod cyflog pechod,
 A'r gresyndod garw sydd
 Lle mae tynfa hepl Adda
 Nes eu difa, nos a dydd;
 Yn awr i'n cadw o'r pydew hwnnw,
 Lle mae'r meirw mawr a mân,
 Rhaid ymolehi yn ffynnon Ddewi,
 Ag ail eni o'r Ysbryd Glân,
 A'r Tad i'n tynnu, a'r Mab i'n prynu
 A chyflawn dalu ein dyled mawr,
 A Sanctaidd Ysbryd i'n hadferyd
 Mewn ail fywyd nefol wawr.

BYRDWN. †

Yna donwn yn fwy diwid
 I garu rhyddid, goreu rhól,
 Ni chaffi dyfod byth ei wrthod,
 Nag un aelod ei gau'n ol.

* Codwyd y carol hwn o lawysgrif Rowland Hw a'r Graienyn (Gwel CYMRU I. 103—110). Cefais fenthg y gwreiddiol gan Miss Saunderson y Bala, trwy y Parch. Ellis Edwards, M.A.—Gol.

† Y byrdwn i gyd a genir ar y rhan olaf o'r mestir.

IV.

Tra'r wyt ti'n pechu heb 'difaru,
 Na mynd ag Iesu yu dy gol,
 Rwy't ti beumydd megis llofrudd
 A'r dialydd ar dy ol;
 Cwyd, ystyria, rhed, a brysia
 I'r ddinas noddfa, ddawnu nawdd,
 Ti gai hyfrydwech diogelwch,
 A byw mewn heddwch yma'n hawdd;
 Ymâd o rwyde'th hen gariade
 A gwel yr eisie o gael yr Iôr,
 Yr hwn sydd gytun yu dy dderbyn
 Nid oes derfyn ar i stor.

V.

Cred fod ffyddlon addewidion
 Oen Duw, a'i roddion, yu dy ran;
 A phob sanctedd briodoledd
 Yu dy goledd, enaid gwan;
 Mae trugaredd a gwirionedd
 Mwyndeg unwedd am dy gael,
 A chyfiawnder o'r uchelder
 Ar dy fater er dy fael;
 Atolwg dychwel, tyrd yu isel
 I gor y bigel gywir bwyll,
 Pob peth sydd barod yu y cymod
 Os wyt ti'n dyfod yu ddi dwyll.

BYRDWN.

Tyrd yr awron, fab afradlon,
 Gwel, anffyddlon galon ffol,
 Na chaiffi dyfod byth ei wrthod
 Nag un aelod ei gau'n ol.

VI.

Mae'r diluwn dyfod i'th lwy'r orfod,
 O chwarae a'r pechod ni chair parch,
 Na saf o gyrredd drws trugaredd,
 Dewis rinwedd, dos ir arch;
 Tyrd o'r gwastadedd cyn del y dialedd,
 A phair o lygredd, ffo ir lau,
 Rhaid yw dy dynnu, gan fod Iesu
 Yu dy garu, enaid gwan;
 Cadw dithau'th lamp yu olau
 Ath holl arfau yu eu lle
 Gwir ysgogiad ymarweddiad
 Union alwad yu y ne.

VII.

Na fydd gyndyn, anghredadyn,
 Rwy'n daer yu erfyn, dyro'n awr
 Dy holl galon â dull gole
 Fel Manase i'r Meichie mawr;
 Gwel fod erlidwyr a gwrthgilwyr
 Ac anndonwyr, dynion cas,

Yr eilyn gybydd gyda'r llofrudd
A'r coel grefydd yn eael gras,
A'r erwydredig dyfodedig
Cul briwidig yn eael braind,
Yn troi'n ffyddlon beretinion
I deulu Seion, dauwlod saint.

BYRDWN.

Fe ddaeth Claudia, Mair, a Lydia,
Fe ddaeth Sela ddoroth, a Sol;
Ni chaiff dyfod byth ei wrthod
Nag un aelod ei gau'n ol.

VIII.

Pan fych di'n dyfod na chudd bechod,
Ond en gosod yn deg oll
O flaen Iesu, efe sy'n medru
Eu dirymu a'u gyrru ar goll;
Fe drydd yr aflan elyll allan,
Llygrwr anian, â llaw gre,
Fe esyd berffaith ras a gobaith
Iawn lywodraeth yn ei le;
Ti gau dy gyfri, mawr anciri,
Gwedi croesi, a'th roddi'n rhydd,
Os wyt ti'n dywad gyda theimlad
Iawn hoff alwad yn y fydd.

IX.

Mae'r tad yn barod i'th gyfarfod,
Nid i ddamod yn dy ddydd
Unrhyw bechod; dy holl sorod,
A'th anghydfod, aeth ynghudd;
Ti gau arlwy, gwisg, a gofwy,
A mynd, a'i fodrwy ar dy lys,
I'r wledd a'r ddedwydd gamiad newydd
O lawenydd yn ei lys;
Pur goronau, gwynion ymuan,
A thelynau ethol aur,
Ty mawl, a dinas, teul daioni,
Llawn goleuni oll yn glaer.

BYRDWN.

Lle mae cymwys ben yr eglwys
Yna gorffwys yn ei gôl,
Ni chaiff dyfod byth ei wrthod
Nag un aelod ei gau'n ol.*

ROWLAND HUGH.

*Yfi a ryfyguis oitwng rhai dipthongau allan o'u priodol lythrennau, gau fy mod yn gwced yn yr oes hon awduron dysgedig yn arfer y cyfryw, a gwerin yn dyfod i ddeall pa beth y macut yn ei feddwi wrthynt. 1791.

HIRAETH.

I.

DAW meddylian dwys a thyner
Am gyfeillion amser gynt,
Hen gyfeillion cywir galon
Pan yu groes y chwythai'r gwynt;
Rhaf sy' draw yng ngwlad yr estron,
Mewn broydd pell,
Ercill awyl wedi 'uado
Am wlad sy' well.
Ond gyfeillion cywir galon,
Pell o olwg, pell o glyw,
Ni all amser chwaith nag angau
Ysgar rhwymau cariad gwiw.

II.

Weithiau daw yr hen gyfeillion
O gysgodion angau prudd,
Safant o fy mlaen dan wenu,
Gwên o wawl sy' ar en grudd,—
“Gad dy lafur trwm blindurus,
Tyrd atom ni!
Diane o dy boen a'th gystudd,
Tyrd atom ni!
Brysia, brysia, diane atom,
Muna a ni mewn nefol wlad,
Man nad oes neb byth yn 'uado,
Man mae gwynfyd pur yn rhad!”

III.

Yna clywaf leisiau tyner,
Yn fy myyl eiriau mwyn,
Dont yn ysgafu ar yr awel,
Chudant i mi nefol swyn,—
“Ni adewi ni'n amddifad,
Mewn anial wlad,
Heb un cyfaill, heb arweinydd,
Mewn anial wlad”?
Na, gyfeillion tyner-galon,
Glynu'n dyn wnaiau hyd y bedd,
Daw sy'n auron cariad graslawn,
Blaenffrywth yw o wlad yr hedd.

Aberystwyth.

R. BRYAN.

SOBRWYDD.

Ha! Sobrwydd, mae hedd syberwyd—yn Henwi
Holl anian dy fywyd;
Dy dda maws fo yn ddiwyd
Yn hulo ar bob aelwyd.

D. TEGWEL EVANS.

Y LLOER.

Y Loer wech mad dysgl arian—deill ei gwrid,
A'i gwres drwy bedryfan;
Daeth hon hyd gylchdaith anian
O law Ior i'n lawyr lau.

TREBOR MŌN.

CAPEL Y METHODISTIAID.
TY'R MAER.

Y BONT IIR.
NEUADD Y DREF.
YR EOLWYS.

CAPEL YR ANBYNYWYR.
Y PFATRI LOSGWYD.

LLANIDLOES.

“Llanidloes, lle i anadlu
Awyr a gwynt Cymru gu.”—CEIRIOG.

YM mis Gorffennaf diweddaf yr oeddwn yn teithio i fyny dyffryn yr Hafren, gan ddyfalu pa fath le allai Llanidloes fod. Ceisiwn ddarhuno ei hynddanghosiad i mi fy hun, yng nghanol mynyddoedd, lle nad yw'r Hafren ond aber; ceisiwn ddechmygu a welwn blant Siartwyr 1839, ac a oeddynt yn cofio am frwdfrydedd rhyfedd eu tadau; ceisiwn ddyfalu pa argraff adawai ei phobl arnaf. Treiais weld hanes y dref yn glir trwy droion canrifoedd, gan edrych allan ar y dyffrynmoedd ffrwytlawn y cyflwynaf drwyddynt; a thybwn fod gwawr Gorffennaf, gwawr cyfoeth, darganfyddiad, a meddwl, ar hanes Llanidloes. Ond, rhag i'm meddyliau droi'n freuddwydion ofer, penderfynais beidio

ffurfio syniad am Llanidloes nes y gwelwn hi, a throais i edrych ar fy nghyd-deithwyr.

Gwelais eu bod oll yn edrych, gyda gwên ddireidus, ar un o honom. Geneth oedd honno, a gwallt filangoch. Yr oedd yn eneth brydferti; ac fel pob yn fedd wallt o liw blodau'r eithin, yr oedd wedi ymwisgo mewn lliwiau tanbaid, a'r lliwiau'n toddi i'w gilydd yn dlysaf peth welais erioed. Ond nid ei gwallt o liw'r goelcerth, ac nid prydfertwch lliwiau ei gwisg, oedd yn gwneyd i'w chyd-deithwyr wenu. Yr oedd yn ceisio rhoi edeu mewn nodwydd, ac yr oedd ysgytiaidau'r tren yn ei wneyd yn beth amhosibl ildi daro pen yr edeu i'r erai. Treiai dro ar ol tro, ac yr oedd pawb yn ei gwylio, ac yn

cael rhyw hanner mwynhad wrth ei gwelod mor agos i lwyddo, ac yn methu. Yr oedd yno hogyn ysgol, ac yr oedd yn mwynhau yr olygfa ymron gymaint a phe buasai ef ei hun wedi rhoi rhyw sylwedd tryloew yn llygad y nodwydd; yr oedd yno hen wraig yn edrych dros ei spectol, ac wedi gollwng ei phapur newydd; yr oedd yno hen lane, heb weled ymgais i roddi edeu mewn nodwydd yn y tren o'r blaen, ac yn gwylio bysedd yr eneth bengoch mor ddylfal dros ei hysgwydd a phe buasai'n paratoi i drwsio'r twll oedd yn ei hosan ef; yr oedd yno hen fachgen mawr tew, a llygad fel gwyr, a'r rheini'n llawn o chwerrthin, tebyg i lewyrch haul ar risial.

Ond toc, rhoddodd y tren ysgytiad mwy nag arfer, a thafwyd braich yr eneth heibio i'r nodwydd oedd yn ddal yn ei llaw arall, nes y plannodd yr edeu yn llygad yr hen lane. Gyda fod yr ysgytiad drosodd, yr oeddyn yn Moat Lane Junction, a disgynnodd yr hen lane a minnau, oberwydd fod yn rhaid i ni newid tren. Yr oedd yn rhwbio ei lygad dolurus, a mynnai mai o fwriad y plannodd yr eneth yr edeu yn ei lygad. A chan enwi un y dywedir yn gyffredin fod yn rhaid cael dwy goch i'w wneyd, sierhaodd fi fod llw yr eneth honno yn sierwydd mai tanio wnai ar y rhybudd lleiaf. Dau wrando ar achau merchod, acthau trwy ddolydd meillionog, trwy Landinam a'i blodau, a thoc gwelsum Llanidloes a chopâu mynyddoedd hauer. Moel a llwm oedd yr olwg gyntaf ar y dref o'r orsaf, gwelwn ystryd lydan yn dechreu draw, ac yn rhedeg i lawr i gyfeiriad yr afon. Yr oeddyn wedi codi'n foreu, wedi gorfod cipio rhyw damaid cyu rhedeg at y tren, ac heb ymdrwsio mor ofalus ag y dymunwn wneyd. I fanylu, nid oeddyn wedi eillio, ac yr oedd y cadach wisgwn am fy ngwddf wedi gweld dyddiau gwel.

Troais i'r gwesty cyntaf gawn, cefais yno foreubryd blasus, ac yna eis i'r heol i brynnu rhyw fân bethenach, gan gofio, wrth i mi eu gwelod lwy, y byddai pobl Llanidloes yn fy ngweld iuan. Y peth eynfaf a'm tarawodd oedd Seisnigrwydd masnachwyr y lle. Yn y gwesty, ni fedrai'r forwyn Gymraeg mwy na barnwr neu eneth ysgol. A phan droais i mewn i siop haiarn, gofynnodd siopwr braf melynwallt imi yn Saesneg beth a gai werthu i mi. Ond pan ofynnais yn Gymraeg iddo am rasel, siarodd Gymraeg mor rigil a minnau. Cerddais i lawr yr heol, gan synnu beth allasai'r adeilad coesau pren sydd ar ganol yr ystryd fod, a throais am y gornel i siop dilledydd, a gofynnais i ferch ieuaneddus ei phryd am gadach fel y cadach wisgwn am fy ngwddf. Buom dipyn o anser yn deall ein gilydd, a chanodd rhywun

direidus am y tro, gan ddechymygu denawd fel hyn,—

"Oes genmoch chiwi gadach du?"

"What is it you want?"

"Maddenwch fy mod mor by."

"Leave off your coat."

"Mae canaf ei cisiau yn awr."

"The gridding-cloven."

"Mi dalaf, chostoll o lawr."

"You are a pest in the town."

"Peth fel hwn i'w roi fan hyn."

"Oh, that's better."

"Dyna'n danu ddauswellt gwyn."

"Oh, what bother!"

"Diolchi i chiwi am eich mwynier."

"Boy, reach me a mourning kerchief."

"Bellach eaf fy nghais ar fyrler."

"I'll watch the man, he's bent on mischief."

"Na, nid hwyne, cad rhuanu du main."

"Won't that suit you, try?"

"Un gloewddu, r'u ni llw ar' bannu."

"Oh, you want a black neck-tie!"

"Dyna fo! Faint yw ei lris o!"

"Thirteen pence, or say a shilling."

"Rhoi mi roi fy hwyne au danu."

"Thanks, I wish you a good morning." (*Exit.*)

"Y faclen, pan ni ddallte hi Gymraeg."

"Poor fellow, he must be an Africaner."

"Nid y hi yng Nghyruan sieryd Saesnaeg."

"Escape from Stanley or the asylum warder."

Ymhell wedi i mi adael Llanidloes gwelais yr uchod ar lun "ymgom rhwng gwâr ac anwar yn Seodinnall." Ond yr wyf yn protestio yn erbyn y fath ddesgrifiad, oberwydd nad yw wir. Os oedd rhywun yn ddrwg ei dymwr wrth brynnu'r cadach, myfi oedd. Yr oedd y ferch ieuanedd a'i gwerthodd yn siarad Gymraeg campus, ac yn un amyneddgar iawn.

Ond, o'r diwedd, dyma'r cadach newydd am fy ngwddf, a minnau'n edrych drosto ar Llanidloes a'i thrigolion. Cerddais i ddeclreu ar hyd yr ystryd fawr sy'n rhedeg i lawr at yr Hafren, o dan yr hen neuadd sy'n sefyll, fel dyn ar strydfachau, wrth hen yr heol. Dyma gysgod braf i'r bobl fedr fyw'n segur, ond ychydig iawn o lerewyr welais yn Llanidloes. Gadawodd y dref argraff arnaf ar unwaith ei bod yn lle glân, a thybiwn fod gan y trefwyr wynebau deallgar iawn. Yr oeddyn newydd fod yn erwydro drwy drefydd ereill ar gyffiniau Maldwyn a'r Amwythig, a theiniwn fy mod mewn tref oedd wedi cael adlysg well na'r trefydd hynny. Nis gwn a ydyw'r frawddeg ysgrifennem yn ein *copy books* yn yr ysgol, heb ei ddeall bid siwr, yn wir,— "Cleanliness is next to godliness;" ond gwn hyn, fod rhyw gysylltiad agos rhwng dwfr glân gloew a glendid moes. Os gadewir ffosydd drowedig mewn tref, ac os gadewir ei heolydd neu ei thain fudron, y mae hyn yn sier o roddi rhyw ddiogi meddwl, rhyw amharodrwydd meddwl at lanbau, i'w thrigolion. Wedi ymgynffino a gadael pethau anymunol o'i gwmpas, bann y dysgir dyn i adael llonydd i bethau anymunol ymgartrefu yn ei foes a'i feddwl. Ond am Llanidloes,— dyma hi yug nghanol y mynyddoedd, y dref

gyntaf ar yr afon Hafren, lle mae'r dwfr yn dryloew wrth lithro hyd lwybr glân o raiian neu graig. Yr oedd glendid y dref wedi ymddelweddu ar y gwnebau welw, ac ni funi mewn tref erioed lle mae'r hen bobl yn edrych mor sionc ac ionane.

Tan feddwl a sylwi, cyrhaeddais y Bont Fer, pont sy'n taffu dros yr Hafren lle mae archebyddau caereg gwely'r afon yn agos iawn at eu gilydd. Ac wrth edrych i fyny ar hyd yr Hafren tua'r mynyddoedd draw, gwelwn gwm yn llawn o olygfeydd y medraswn dreulio blynyddoedd i'w mwynhan. Gwyddwn fod hanes i'r cymoedd o gwmpas, gwyddwn fod Edward Morgan y Dyffryn wedi ei eni yn un o honiut, gwyddwn fod y Siartwyr wedi bod yn dadlau eu hegwyddorion chwyldroadol yn y tai o'm cwrpas. Yr oedd arnaf awydd holi, ac arhosais nes y doi rhywun hamddenol dros y bont, gan fwyntian dwndwr yr afon wrth iddi furnur yn ddedwydd tra'n troi ffatri ar ol ffatri, a thra'n torri'n cwyn o lawenydd ar graig ar ol craig. Erbyn y cyrhaedda y trefydd nesaf, bydd ei dwfr wedi colli ei bardeb, bydd lithau wedi colli llawenydd y mynyddoedd, ac yn lithro'n araf ac yn brudd ar ei chwyrriadau maith.

Ond dyma dlyn yn dod, ffatwr bach prysur, a'i ffedog wedi ei thro'i i un ochr. Medrais wneyd iddo aros, a dechreuais ei holi. Ond ni wyddai ddim am Llanidloes, newydd ddod yno o Dreflawdd yr oedd, ac aeth ymaith dan wren'n hapus. Ar ei ol daeth gŵr tal teneu, gan gerdded yn hamddenol, ac ysbio arnaf oddi tan ei aelion. Daeth ataf, a rhoddodd ei bwys ar y bont yn f'ynyl. Dyma fo, meddwn wrthaf fy hun, yrwan am holi. "Na, welwch ehw," meddai, "fum i ddim yn Llanidloes er ys deugain mlynedd, o Ruddlan y dois ar daith i weled Cymru, a dyma fi yn Llanidloes eto, ar ol amser mor hir. Yr wyf newydd weled fy mrawd, sy'n byw yn y cwm draw, a phrin yr adnabyddem ein gilydd wedi cymaint o flynyddoedd." Dywelodd mai Anibynnwr oedd wrth ei grefydd, a thafamwr wrth ei alwedigaeth. Gwahoddodd fi i'w dy pan awn i Ruddlan, a gwelais ef yn sylh ar dai Llanidloes nes y cuddiodd y neuadd coesau pren ef o'm golwg. Fel y gwelwn yn y man, peth pwysig iawn i deithiwr ydyw ei fod yn gofalu dweyd y gwir.

Cyn i neb arall gresi'r Bont Fer, troais o honi i lawr gyda'r afon ar hyd heol Pen y Graig. O hon rhed llawer o ystrydoedd bychain eulion, gyda thau newyddin glân, a'r tai i gyd ar graig las olechwyl yn lân gan y gwlaw. Meddyliwn am dref Basel o hyd, y dref sydd ar lun y Rhein,—yr oedd dwndwr yr afon a glanweithdra'r tai a phryd y bobl yn gwneyd i mi feddwl er fy ngwaethaf fy

mod yn y ddinas honno, dinas y bu ei gweithwyr yn noddwyr i ryddid a'r Beibl pan oedd tywysogion hyd yn eynion iddynt. Ni welwn fawr o bobl Llanidloes ond hen bobl a phlant,—hen wyr a hen wragedd mewn amlder dyddian, a bechgyn a genethod yn chwarae yn ei heolydd hi. Gwelais lawer gwyneb tarawiadol yn estyn allan o ddrysau'r tai,—llygaid duon, trwyn enfawr, a gwallt gwyn. Saesneg siaredid a'r plant, ond yr oedd pawb yn berffaith barod i siarad Cymraeg.

O dipyn i beth dois at yr eglwys, yr oeddwn wedi gwelod ei thŵr anorffenedig o bell, yn ymd-lyrchafu o fysg coed a llwyni. Y mae'r eglwys a'r fynwent mewn lle prydferth iawn, ar fryncyn sy'n codi o lan yr afon; ac nid yw'r fynwent hon yn ddistaw fel mynwentydd ereill, eithr y mae dwndwr tragwyddol y dwfr i'w glywed o honi. Y mae'r fynwent yn llawn iawn,—bu Llanidloes yn lle pwysig, pan oedd wyth gant o beiriauau nyddu'n mynd ar unwaith,—ac y mae'r beddau wedi eu palnantu a' cherrig a'u harddu a' blodan. Y mae'r cerrig beddau'n dweyd hanes y dref, dengys yr enwau fod Saeson o rannau gweithfaol Lloegr wedi yngymysgu a thirgoleion y mynyddoedd i drin gwlan ac i'w wenu'n wlanan. Woosnant, Hamer, Kay, Mills, Ashton, Bowen, Maypole, Marshall, Roderick,—dyma gnymysgia digon rhyfedd. Ar un bedd gwelais enw gwladaidd iawn, enw a'm halgofiai am lawer hen ffermyd clyd,—“William Shôn.”

Wedi tro o gylch y fynwent, un o'r llecynnau prydferthaf trwy Faldwyn i gyd, troais i edrych ar yr eglwys. Y mae'n anodd i unrhyw adeilad edrych yn fawreddog a hardd yng Nghymru, nis gall yr un adeiladydd ymgystadlu a'r hwn sylfaenodd y mynyddoedd; y mae mynyddoedd Cymru'n gwneyd yr eglwys uchaf fel corach, a'r castell hynaf fel creadur doe. Ond

“Aros want hwy byth yn ieuane,
Er eu bod mor hen a'r byd;
Natur sydd yn endw arnynt
Swyn ei chreaddigol wrid;
Eugyl ar eu teithiau safant,
I ryfeddu gnyaint bodd
Dw o hono ef ei hunan
Yn eu mawredd, wrth eu bodd.”*

Nis gwn ai mawredd trumau Phulumon oedd yn gwneyd yr eglwys edrych yn adeilad distad a di addurn. Ond wedi mynd i mewn, gwelais yn union fod cyfoeth oesoedd o fewn i'r eglwys hon. Nid oedd, mae'n amlwg, fwy na rhyw naw mlynedd neu ddeg er pan “adnewyddwyd” hi; ond yr oedd yr hen golofnau cernig gyhaliaai ei bwâu a'r newfwd

* Iolo Caernarfon. “Oriau yng Ngwlad Hud a Lledrith.” 10.

bren ardderchog yn dangos fod gwaith oes-
oedd creill yn aros ynddi. Hwyrach fod y
cerrig yn aros er y seithfed ganrif, ac y mae'r
derw wedi bod mewn eglwys er ys dros saith
gan mlynedd. Ail adeiladwyd yr eglwys
tuag amser dinistrio'r mynachlogydd, rhwng
1538 a 1542, a chariwyd oed Abaty Cwm
Hir iiddi, oddi tros y mynydd draw. Gwyn
fyd na chadwesid holl drysorau'r mynach-
logydd,—trysorau oes bur a chyfothog wedi
mynd i ddwyllaw rhai ambur di-ddaioni,—yn
yr un modd. Enwan crefftwyr oedd ar y
beddau y tuallan, fel pe buasai'r fynwent yn
un o fynwentydd yr Isel-diroedd Eilhannig;
y tu mewn yr oedd enw ambell hen denlu
bonheddig Cymreig, ac ambell i denlu creff
wedi yngyfoethogi nes bod cyfuwch a
hwythau, —Lloyd Glan Dulas, Evans y Maenol,
a Marsh a Woosnam.

O'r fynwent cerddais ymlaen drwy ystryd
o dai o adeiladwaith caurif o'r blaen a chyd-
lloriant fel y beddau o gerrig mân, nes y dois
at daleen y Bont Hir. Bum yno ennyd yn
gwylio'r Hafren a'r Glywedog yn ymuno a'u
gilydd, ac yn aros hyd nes y denai hen wr
welwn draw i ganol y bont. Cyferchais well
iddo, a rhoddasom ein dau ein pwysau ar
ganllaw'r bont, i ysgwrsio. Dyn mawr, dros
ddwylyth o hyd, oedd yr hen wr, un fu'n syth
ac yn llunaidd iawn. Yr oedd ganddo
wyneb tarwadol ac yr oedd yn weddol lân,
—trwyn Rlufeinig a thaleen fel thaleen mur.
Am dano yr oedd trowsus rips clytiog syml
glân,—digon glân i ddydd gwaith beth
bynnag, a sane bach; gwasgod frethyn, a
chôt ddisgynnai oddiar ei gefn crymedig at ei
arrau. Yr oedd blynyddoedd wedi wstythlo
ei het i hun ei ben, ac yr oedd yr haiarn ar
flaen ei ddwy ffon wedi treulio yn agos i'w
hanner. Yr oedd yn llawn o ystraeon, ond
nid oedd ganddo syniad elir iawn am amser.
Bu'n byw ngeiniau o flynyddoedd yn Llan-
idloes, ond am ryw gwm yng nghyfeiriad
Llanbrynmair yr oedd ei ysgwrs, dywedai
mai yno'r oedd y fro dlysaf dan haul, a'r
dynion cefnocafl.

"Yr oeddech yn dilyn cryf yn eich dydd,"
ebe fi.

"Oeddw'n," meddai, "ni weles ddydd yr
oeddw'n i'n gryfach dipyn. Ond yrwan'rydw
i'n rhy hen i ddim, 'dydw i da i ddim ond i
fod ar y ffordd."

"Rydech chwi'n cofio llawer iawn o
bethau?"

"Ydw, ond 'mod i'n bur ddotlyd, 'rydw i
wedi gadel fy nwy a phledwar igien. 'Rydw
i'n cofio Llanidloes dipyn yn llai, 'rydwi'n
cofio'r amser y bydde'r wlad yma i gyd yn
byw ar beth dyfe ynddi hi, ac mi weles y
sached gynta o filwr ddaeth yma erioed yn

enaf ei gwerthm fan acw o flaen yr Hall.
Ond mae'r Hall wedi hencoiddio erbyn hyn,
fel y finne, dyn a'm helpo."

"Yr Eglwys y byddwch chwi'n mynd?"

"Chocidia i fawr! Rydw i'n perthyn i
grefydd, Methodus ydw i."

"Ond y mae yna berson da, a chiwrad da
iawn?"

"Oes, medde nhw, ni glywes gamol y
eiwrad lawer gwaith, ac mae'r person yn
eith i dyn, am wn i. Ond Saesneg gewch chi
gennyu nhw bob gair; welwch chwi'r eglwys
aew, does neb yn torri'r Cymraeg ynddi Sul
na gwyl na gwaith. Mae nhw'n deyd mai
un o Rydychen ydi'r eiwrad, a does neb ddaw
odlyno'n medru siarad Cymraeg."

"Howld on, 'r hen bererin, un o Rydychen
ydyw gweinidog capel y Methodistiaid hefyd."

"Ie, a baehgen neis iawn ydi o, a baehgen
neis anghyffredin oedd yma o'i flaen o. Ond
am gapel Saesneg y Methodistiaid 'rydech
chi'n meddwl, ac am y capel Cymraeg 'rydw
imc'n meddwl. Ma yma gapelydd braf yn
Llanidloes, denc chi gapel erand iawn gen y
Sentars, ond yn capel ni ydi'r nobla. Ma
yma bregethwrs da iawn hefyd, ond y mae
Cynhafal Jones yn un o'r pregethwrs mwya,
mae o yn i handwyo nhw i gyd. Glywsoeli
chi am dano fo'n,—

"Good morning, a fine day."

Yr oeddwn wedi gwelod perchenog y llais
mair merchedaidd ddywedodd y geiriau hyn
yn troi o'n cwmpas er ys meityn. Dyn byr
di-farf oedd, a'i awydd am siarad a ni'u gryf,
a'i swildod yn gryfach na hymy. Daeth
atom o'r diwedd, ac yr oedd fel pe wedi
dychrynu wrth glywed ei lais ei hun. Yr
oedd het lwyd feddal am ei ben, a'i echantel
wedi ei droi i fyny un ochr; gwisgai drowsus
o rips gwyn newydd ei olehi, a chôt o frethyn
llwyd-goch. Yr oedd golwg di-daro arno, er
ei swildod; safai'n syth, ond gan edrych i
lawr, gydag un law yn mhoced ei drowsus a'r
llall yn mhoced ei gôt. Ni fuasai neb byth
yn dweyd oddiwrth ei ymddangosiad beth
oedd ei oed na'i grefydd na'i gyflwr bydol. A
phe buasai raid penderfynni oddiwrth ei wyneb
a'i lais, ni fuasai neb yn medru dweyd prun
ai dyn ai dynes oedd.

"Good afternoon," ebe finne. "Can you
speak Welsh?"

"Medra, 'n dda," meddai'n awehus. "Mi
fedra i wllia Saesneg, ond mae'n well gen i
Gymraeg. Iath fy mam ydi'r Gymraeg, ond
dysgu'r llall ddaru mi. Riwan mae'r ysgolion
yn gyrru'r Gymraeg o'r wlad, does dim ond
ambell hen nyddwr fel y fi am siarad Cymraeg.
Oeddech chwi'ch dau yn siarad am y Siart-
wyr?"

"Nag oeddyn. A wyddoch chiw rywbeth am danynt?"

"Gwn; 'rown i yn i canol nhw."

"Yn eu canol, does dim posib eich bod yn ychwaneg na deugain oed; 'doeddech chiw ddim wedi eich geni yn 1839."

"Oeddw'n, 'roeddw'n i'n naw mlwydd oed yn y flwyddyn honno, ac yn i canol nhw."

A thra'r oedd gyrraedd o ddefaid a throliau gwlan a mwnwyr yn pasio dros y bont, dechreuodd yr hen wr hwn,—oherwydd yr oedd yn drigain oed,—adrodd yr helynt rhyfedd hwmw. Darlunioedd fel y canodd "corn Rhyddid" i alw'r brodyr i ymgynull ar y Bont Hir; a'r pregethu taillid wrth dalec y bont. Ar ganol y cyfarfod dyna waedd fod y cwstabiliaid wedi dal rhai o'r Siartwyr a'u bod yn eu cadw'n garebarorion yfng uwesty *Treueghen Arms*. Cododd sw'n digofus oddiwrth y dorff, a dyna bawb fel un gwr yn troi o'r bont ac yn rhedeg i ganol y dre "i dorri ffenestri." "Ac yr oeddw'n inne yn i canol nhw." Torrwyd ffenestri'r gwesty'n gandryll, rhuthrwyd i'r ty, malurwyd y dodrefn, a diangfa gyfyng gafodd y cwstabiliaid am eu bywyd. "Mi gweles nhw'n dengid drw'r ffenest. A'r Siartwyr fu'n rheoli'r dre yma am ddyddie. 'Roedd trefen braf ar bethe'r adeg honno. Ac yr oeddw'n inne yn i canol nhw."

Ond, cyn hir deallodd Lord John Russell fod perygl yng Nghymru; a gwelwyd milwyr yn cyrchu i Llanidloes o bob cyfeiriad,—o Drefaldwyn dan lywyddiaeth Charles Wynne, yr aelod dros y Sir, o'r Amwythig a Chaer a'r Iwerddon. Dylifasant i'r dref,— "ac yr oeddw'n inne yn i canol nhw. Mi ddengodd y Siartwyr i'r wlad i ynguddio, a'r eavaldri ar i hole nhw i'w ffeindio nhw maes, a mi gweles nhw'n dwad i'r dre rhwng y cyffyle. 'Down i ddim yn i canol nhw pryd hynny."

Nid oedd y dyn mawr na'r dyn bach yn gwybod beth oedd Siartaeth, a cheisiâs esbonio iddynt. Dywedais am swyn egyptyddorion rhyfedd y Chwyldroad Ffrengig,—rhyddid, cydraddoldeb, brawdgarwch. Dywedais am y deffroad gwleidyddol y gwelodd Siartwyr Llanidloes ei fore.

"Braint oedd cael byw y dyddiau hynny, A nefoedd bod yn ieuane,"

ebai bardd oedd yn Geidwadwr selog cyn diwedd ei oes. Dywedais mai nid torri ffenestri a lluchio cerrig at gwstabiliaid oedd unig amcan hen wroniaid Llanidloes,—ond croesawn bore rhyddid oedd iddynt hwy fel bore cyntaf teyrnas Dluw. Yr oedd tlysni meddylliau am fyd heb drueni wedi eu dallu, yr oedd eu brwdfrydedd wedi dallu eu ffydd.

"Pe gwneid y Cymry mor aiddgar dros wleidyddiaeth ag ydynt dros grefydd," meddai gwleidyddwr o Sais am danynt yr adeg honno, "byddai eu sel yn gallaidd anhrisiaidwy." Nid dynion di-werth oeddynt, ond dynion yn pryderu ddydd a nos am gyflwr eu eyd-ddynion, bu un o leiaf o honnyt y'u ymladd dros y caethion yn yr Amerig, dynion diwyd a gonest oeddynt pan ddaethant o'u carchar. Ac erbyn hyn y mae eu meibion wedi cael ymron yr oll a geisiant hwy. Dywedir i mi fod gwaed y Siartwyr yn Llanidloes eto. A ydyw hynny'n wir?"

Yr oedd y dyn mawr a'r dyn bach yn dechre blino ar ysgwrs fel hyn, hawdd oedd gweld eu bod yn ceisio dyfalu beth oeddw'n, ac y buasant yn hoffi ymgom fwy personol. A phan dewais, dechreuodd y dyn bach bysgota am wybodaeth,—

"Blonged i ffatri'r ydech chi?"

"Buasai'n dda gennyf feddu ar wybodaeth am weithrediadau llaw-weithfeydd."

"Gwerthu sléts?"

"Ni fyddaf byth yn dweyd fy hanes fy hun wrth undyn. Ar egyptyddorion, nid ar bersonau y byddaf yn trachu fy syniadau."

"Dim ods, syr, dim ods yn y byd. Meddwl roeddw'n i fod gennoch chi ryw newydd. Ma hi'n bur fillat yma yrwan, syr, y mae cannoedd o dai'n segur."

"Mae digon o waith, ebe'r dyn mawr, "cael dynion i'w neyd o ydi'r gamp."

"Ie," ebe'r bach, "ond rhaid mynd o Lanidloes i'w gael o. Mae pawb yn fford iawn o'i gartre, a' rydd i wedi treio pob peth i gael bod yma. Mi fum yn y ffatri tan losgodd hi, ac yn y gwaith mwn tan stopiodd o. Ma yma le braf, ma'n biti gorfod mynd oddyma. Cerwech chi i fynd hyd y ffordd yma, gael i chi weld brafed gwlad ydi hi."

Cerddais innan dros y bont, a dringais y bryn yr ochr draw iddi, heibio ffatri losgwyd, ffatri heb ddim ond muriau moelion a chorn sindden uchel yn aros ar lan y dŵr. I ba gyfeiriad bynnag yr ewch o Lanidloes, byddwch yn y mynydd tog, ymysg creigiau ac eithin melyn. A daeth awel gynnes drwy'r cwm i'm cyfarfod, a wel oddiar Blunlunon, yn llawn o icheyd adfywiol. Ar fy ffordd gwelais lawer ffatri ar lan aberoedd mewn hafannau dymunol, a bechgyn gyda gwynebau deallgar yn cario beichiau o wlan. Meddyliais am olygfeydd erehll a thrueni a them-tasiynau'r trefydd mawr, a gwelais mor iach a dedwydd y dylai bywyd fod yn y gweithfeydd hyn. Hwyrach y daw'r amser pan y defnyddir gallu dŵr aberoedd Cymru, a gwelir ochrau ein mynyddoedd yn llawn o weithfeydd prysur dedwydd. Ac erehllidra a phechod y trefydd mawrion ni bydd mwy.

Bu'n yn sylh'n hir, o'ddiar ben bryn, ar y mynyddoedd sy'n amgylchu Llanidloes, tarddloedd yr Hafren a'r Wy. Cofiwu nad oes oddid ardal ar lannau'r afonydd llyn heb gollu eu Cymraeg, ac y mae Saesneg yn ymlid yr hen iaith yn galed i fyny hyd at ffynhonnellau'r ddyw afon. Yr ochr hon i'r mynyddoedd, Llanidloes yn unig sydd wedi cadw ei Chymraeg, a rhaid fod cariad ei thrigolion at eu hiaith yn angerddol cyn y buasai wedi gwrthsefyll Saesneg cyhyd. Ni chlywir gair o Gymraeg yn ei heglwys, ni glywais,—gobeithio nad yw'r llyn a glywais yn wir; ni ddysgir Cymraeg yn ei hysgolion,—y dref wnaeth gymaint dros lenyddiaeth Cymru; ei phulpadau Ymneillduol a'i haelwydydd yw unig noddfeydd yr iaith Gymraeg.

“Peth digon pruddglwyfus,” ebe rhywun, “ydw edrych ar iaith henafol yn marw yn ei chwim olaf, ond pa golled sydd oddigorth i deimlad Cymro?” Y mae colled anhraethol. Ddech i lawr i'r orsaf obry, edrychwch ar y llyfran Saesneg werthir yno,—llyfran'n gwahanu meddwl, yn dirywio chwaeth, yn llygru moes,—trwyddyt lwy y mae Saesneg yn dod i Lanidloes. Nid mater o gollu iaith ydyw i ardal gollu ei Chymraeg,—cyll nerth ei mhuddwl ar yr un pryd. Nid oes yn y byd foddion addysg fel Llenyddiaeth Cymru; dalied pob Cymro ei afael yn yr hen iaith, a dysged Saesneg hefyd.

Wrth ddod i lawr i Lanidloes yn fy ol, er mawr lawenydd i mi, cyfarfyddais weinidog Bethel. “Rhaid i chi ddod gyda mi heno i edrych am Hafrennydd,” meddai, “chiw a'i cewch yn un wrth fodd cich calon.” A phenodasom awr i fynd.*

Wrth a'lael ty yr hen frawd mwyn, gydag adlais ei “Landinam” yn fy nghlustiau, clywais both o Saesneg truenus y dre. Rhyw hamer Cymraeg hanner Saesneg ydyw, clywais son am “top o' town,” a chlywais am un yn gofyn i'w gariad,—“Wilt thou meet me at Plwmp o' the Hall, fach?”

Boren drannoeth, yr oedd haul ar y mynyddoedd, a phenderfynais innau dynnu llun neu ddau o brif adeiladau'r dref. Ond mor fuan ag y gosodwn fy nghamera a'i lygad ar yr adeilad, byddai tyrfa o blant o'm blaen. Ni welais gymaint o blant yn unlle erioed. Pa le bynag y safwn, byddai tyrfa o honynt o'm cwmpas ymhen ychydig o funndan, ac nis gwyddwn o ba le y deuant, mwy nag y gwyddwn o ba gyfeiriad o'r awyr y daw brain i gae gwair yn ei ystodlau. Gwynuban plant oedd ar fy ngwydrau i gyd, ond cefais ddarluniau prydfferth gan arllunwr

ieuauc o'r dref.† Erbyn i mi osod fy hun ar gyfer y Bont Hir, a bod yn barod i dynnu'r mwgwd oddiar fy nghamera, yr oedd plant dau ei lwau, a thybiwn fod yr hen bont gadarn yn gwegio dan y llywyth o blant oedd hyd ei chaullaw hir. Yr oedd digon o gerrig cryniun mân dan fy mhraed, ond cofiais dri pheth,—fod llygad fy nghamera yn wydr; y modur plant, yn enwedig disgynyddion y Siartwyr, luehio cerrig; a diharob estron, “Those whalive in glass housen shouldna thraw stanes.”

Yr oeddwn wedi meddwl mynd i Lau Gurig, i ddringo Plunlumon ac i holi'r dyn llysbys; ond nid oedd amser. Er hymny cefais dro i'r eysfeiriad hynnw, a mwynhad wrth weled aberoedd mynyddig a blodau. Cefais ysgwrs hir â hen wr a hen wraig hefyd. I'au gyfeiriais well iddynt, dywedodd hi,—“Swmol, swmol; ffordd 'rych chi'n gymynnal heddiw.”

“Nid un o'r dre ydych,” meddai'r hen wr tal, gyda gwawr ewestiwn ar ei ddywediad.

“Sut y gwyddoch hymny,” ebe hi.

“Ych clywed chi'n siarad Cymraeg yr oeddwn; siaradith pobol y dre ddim Cymraeg, ond pan fyddan nhw ar gleinio. O mae'n bifi fod yr iaith Gymraeg mewn cimin o anharob. Mi gouson ni syndod mawr eiddoe, mi dloth brawd i mi, ac 'roeddwn i heb i weld o er's deugien mlynedd. Llauer o wahanieth sydd rhwng Llanidloes yrwan a deugien mlynedd yn ol.”

Ie, dywedodd yr un stori'n union ag a glywais ar y Bont Fer. Peth pwysig iawn i deithiwr ydyw ei fod yn gofalu dweyd y gwir. Aeth yr hen wr a'i bladur i'r cae,—llawer ystod hir a laddodd yn ei oes,—a throais innau'n ol, heibio i lawer bwthyn prydfferth a llawer cae deintyr. Toe gwelwn guarad y dref yn fy nghyfarfod, gwr diddan, a llawer awr ddriniau yn ei gwmini. Temtasiwn fawr oedd troi'n ol gydag ef, ac anghofio holl atwadau'r byd yn unigedd Llan Gurig; ond, ymadawsom wedi ymgom fer, yr oedd ef yn prysuro i gladdu rhyw farw, a gwelais labedi hirion ei got yn filapio yn y gwynt ar ben yr allt eyn mynd o'r golwg.

Drannoeth yr oedd ffair yn Llanidloes, a bum yn ymwithio drwy dyria ryfedd at drên bore bore. Yr oedd pobl Maesyfed yno, a'u Saesneg ysmala; porthmyn mawr a ffin onnen ystywyth dan eu ceseiliau; mynyddwyr Plunlumon a'u cwn a'u Cymraeg,—ond nid oedd amser i yndroi, yr oedd y tren yn dod draw, a minne i fod yn Llanfair Muallt eyn hir brydnawn.

* Oherwydd fod y bennod hon mor hir gadewir yr ymgom a gweinidog Bethel, a'r ymweliad â Hafrennydd, a hanes Llanidloes, hyd amser arall.—GOL.

† J. T. Davies, China Street. Oddiwrth ei photographs o y tymwyd y darluniau inc sydd uwchben yr ysgrif hon.

GLAN LLYFNWY.

"Arbunol fudd anwyf iu—yn addurn
Llensyddieth Cynaru;
Awdwr cân o fyddau cu,
A gwertu yn ei garu."—DYFED.

CYNIEBRWNG hyawdl oedd cynhebrwng y Glan Llyfnwy. Yr oedd tawelwch tyner y dydd yn adgof o'i dawelwch llednais; yr oedd sylledd yr arehla'r ceirdd tua'r gladdfa yn dweyd yn effeithiol mai syml a di-rwysg oedd ef yn ei fywyd; yr oedd y lloedd a ddaethant ynghyd o'r ardaloedd lle bu'n byw yn dangos ei fod yn barchus ac anwyf gan y rhai a gawsant y fantais oreu i'w adnabod, a'r rhai a ddaethant o bellach manau yn tystio fod pelydruan ei ddawn a'i gymeriad wedi cyrraedd bannau cychl eangach; ac yr oedd eadon y dyrfa fawr yn y fywvent yn adsain dywediadau cynnes ei hen gyfeillion ar lan ei fodd, a'i gwedd a'i dagran yn dweyd ychwaneg.

Nid wyf am ysgrifennu yma y pethan a fuaswn yn ddwyed pe'n ysgrifennu cofiant iddo. Mi geisiaf gadw mewn eof beth ydyw neges a diben CYMKU; ac hefyd fod yn debyg y cyhoeddir cyfrol o'i weithiau, lle y bydd yn fwy priodol manylu ar ei haues. Ond er mwyn y darllenwyr na wyddant fawr am dano, fe oddefir i mi roi crynodeb byr o'i haues yn y fan hon.

Cafodd ei fagu yn Mhen y Groes, Llan-lyfni. Pam oedd yng nghapel nwyf ieuenetid gafaelwyd ynddo gan Allu a'i meddianmodd iddo'i Hun, ac a droes ei wyneb yn hollol ac am lyth i gyfeiriad newydd. Fe wyddai ei gymdogion cyn y troad hwn arno ei fod yn llanc o gyneddfau meddwl cryfion, ac o ddawn led rwydd; ac ar ol prawf digonol ar ei fywyd a'i ysbryd a'i fedr, cafodd ddrws agored a rhywydd hynt i ddechreu pregethu'r efwngyl. Yr oedd wedi gofyn i'r Hwn a'i ddisgleirdeb a'i dygodd i lawr ger ei fron beth a fyddai Efe iddo ei wneuthur, ac yr oedd y llais wedi dweyd wrtho am gyfodi a mynd i'r pentref, ac y dywedid iddo beth oedd raid iddo ei wneuthur. A chy'n pen hir fe ddywedwyd gyfeillion edmygsu o'i gyd-efrydwyr ac ereill yn y ddau le; a dygodd gymaint ag a alledd ddisgwyd iddo ddysgu yn yr amser. Wedi gadael y Bala bu am ennyd dda yn gweithio'n egniol ymysg ei bobl yn Mhen y Groes, a chwasa'i aros yno o hyd, ac ychwanegu ei dal, pe dewisasai; ond dewisodd yn hytrach fynd i gymeryd gofal deadell fechan Crist yn Nhan yr Allt, yr ochr arall i'w hoff Llyfnwy,

gyferbyn â Thal y Sarn. Wedi bod yn anryw llynyddoedd, yn gweithio'n dda, a chael ei hoffi fwyfwy, priododd â Miss Margaret Jones, yr Hen Dy, Clynog; ac aeth i drigo yn ei chartref hi—ar lan y Llyfnwy eto. O hynny i'w farwolaeth cyflawnodd waith gweinidog ym Mryn Llerau, gydag egnï a ffyddlondeb, ac mewn llwydd a pharch cynyddol. Rhy fyr gan bawb yn y lle fu'r cyfnod—rhy fyr lawer. Ac nid yw'r ewyno trist a glywid ddydd ei angladd wedi peidio yno eto, nae yn debyg o beidio'n fuan. Galwyd ef ymaith o ganol ei egnï a'i ddefnyddioldeb, pan nad oedd ond tua deugain oed.

Nid oedd yn dal o gorff, ond yr oedd yn llydan a chyduerth, ac hyd o fewn ychydig llynyddoedd yn of yn nodedig o nerthol. Yn ddiweddar tewychai yn bur gyflym, ac ar yr un pryd âi yn wannach a llesgach beunydd. Gwledig oedd yr olwg arno oddi draw; ni fuasai yn cich taro fel un arferol a'r ysgrifin. Ond ni fuasai raid i elwï graffu llawer arno yn ei myl i ganfod ei fod yn llawn o feddwl ac ysbryd, na bod yn ei gwmi'n hir i ddeall mai rhodfeydd meddwl ac ysbryd oedd ei hoff rodfeydd. Yr oedd tywyllni ei bryd yn dangos nad allai fod yn fywiog iawn, ac mai lleddf oedd prif gyweirnod ei natur; ond yr oedd pelydru'n yng nghil ei lygad yn dweyd y gallai fod yn llon a nwyfyn ei feddwl ar brydian, ac ambell chwethiniad gafaelgar o'i eiddo yn tystio y gallai fwyntbau digrifwch iach cystal ag ymddyn. Danghosai ei lygaid a'i daleen ddyfnder dwys ac eangder tawel; danghosai ei enau fawrfrydigrwydd diofal, a thu ol i hynny, mewn hamer yngudd, ddirmyg cryf didaro at falchder a rhodres a hunan-ddangos; ei wyneb oll a ddywedai fod o'i fewn nerth digon cryf i fod yn bwylllog a llariaidd, tynerwch allai ddal heb droi'n feddalwch ffol, ac ysbryd digon mawr i fforddio bod yn ostyngedig, a digon hoff o'i briod fyd i allu dygymod â phleidio bod yn amlwg. Yr oedd ynddo nwyddau cryfion, ond yr oeddynt yn rhy ddwfn i awelon dibwys gynhyrfu odid ddim arnynt. Fel ei gorff, yr oedd ei enaid yn gadarn, yn gyduerth, ac yn syml a thawel. Ni bu llawer yn y byd o'i ddechreu, ni gocliaf, mwy dirodres a di-ymhongar na Glan Llyfnwy. Fel y dywedodd Meigant,

"Yr oedd bri fel cerydd, braidd,
Ar ei olwg orwylaid."

Gallasai fod wedi cael ei weled yn amlach, yn amlycach, a chan fwy nag y cafodd; ond gwell oedd ganddo fyw mewn ymgudd a llonyddwch. "Cared doeth yr encilion," ebai rhyw Gymro gynt. Yr oedd Glan Llyfwy yn eu caru, ac yn byw llawer ynddynt. Llauer a grwydrodd ac a cisteddodd wrtho'i hun mewn neilldusannau, gyda glan y Llyfwy, a glan y môr, mewn dwfn gymdeithas â natur, a dychmygion, a gwirioneddau, a Daw. Mi a'i clywais yn dweyd fwy nag unwaith mai ei ddewis le am dy i fyw yddo fwasai Craig y Dinas, mangre ramantus a neilldudig ar y Llyfwy, rhwng Pont y Cim a Phont y Llenar. Yr oedd hon yn flansi hoff ganddo yn ei flynyddoedd diweddar. Pe gallai Craig y Dinas adrodd ei chyfrinion, gallai roi aml ddesgrifiad dyddorol o hono mewn syfysfyrdod hurt, mewn egui digrifol o boenus gydag ambell linell anhdydn o gynghanedd, mewn gafael âg ambell angel o ddrychfeddwl, ac mewn ymdrech hefyd, mae'n bur sier, âg Angel Dwyfol Peniel. Nid âi o fodd i dai rhwysgwawr, ymgadwai hyd y gallai o gwmmi dieithriad, yn enwedig rhai uehelrádd yng nghyfrî'r byd. Ond nid oedd yn aughymdeithsgar; ni fu neb erioed mwy rhydd a boddlhaus yng nghwmni cyfeillion, a chyda chydabyddion gwledig.

Ni chlywais i ef erioed yn pregethu. Fe wrthododd bregethu yma mewn Cyfarfod Misol, fel mewn manau ereill. Ond mi a'i clywais yn siarad cryn lawer am bregethu, a chlywais ereill yn son am ei bregethu ef. Yr wyf yn bur siwr ei fod yn pregethu'n dda, mewn llawer ystyr i'r gair. Fe wyddai beth oedd argyhoeddiad ac edifeirwch a maddeuant, a beth oedd credu ac ufuddhan a charu. Fe draethai wirioneddau wedi dyfod ato oddiwrth Dduw, ac wedi gwlychu en hadenydd ym mhrofiad ei ysbryd. Yr oedd ganddo gyflawnder o Gymraeg da, a gwai ddefnydd da o hono. Os arferai weithiau eirian cryfach nag a fwasai raid, angerddoldeb ei galon a barai iddo wneyd. Yr oedd yn hoff o brydyddn—yn hoff iawn; ond erdaf ei fod yn hoffach o bregethu. Gellir dweyd am dano fel y dywedodd Ioan Madog am Ddafydd Ionawr,—

Gair Naf yn bennaf beunydd oedi enaid

Ei ddomiau ysblynydd,

A gwir argraff seraff sydd

Ar ei fwyng gref awcnydd.

Ychydig a ysgrifennodd mewn rhyddiaeth, oddigerth pregethau. Ond y mae hynny a ysgrifennodd yn profi'n eglur fod greadd y llynydd yddo. Fel bardd yr oedd fwyaf adnabyddus, ac fe gynyrhodd gryn lawer o farddoniaeth,—yn y mesurau caethion gan mwyaf. Fe deimlodd hoffder at farddon-

iaeth pan yn bur ienane, ac fe dyfodd yr hoffder yn ei dyfiant yntan. Difyrri ei gyfoedion gyda darnau o waith y beirdd pan nad oedd ond bachgen, a chyn ei fod yn llane yr oedd wedi gwneyd penillion ac enghynion a mân gywyddau da ei hunau. Ymddengys iddo roi ei fryd ar emill cadair amryw byd o flynyddoedd yn ol, ac iddo geisio am gadair amryw weithiau,—am "gadair genedlaethol" rai gweithiau. Ac nid oedd ymhell oddiwrth y goreu yr un tro; bu yn ail, ac ail agos, amryw droion. Mae'n debyg mai ei agosrwydd i'r gamp a barai iddo gynnwys mor ddiildio. Mae'n debyg hefyd mai swyn y gadair a barodd iddo gamu cymaint yn y mesurau caethion. Ond gwn fod yn y cynghaneddion ryw gyfarfedd iddo o ddechreu ei ymwneyd â barddoniaeth i'r diwedd, yn ambynnol ar y gadair a'r cisteddfod. Yr wyf yn credu hefyd, nid yn unig nad oedd faws na dwys fesur o nu baich i'w awen bur, ond mai mewn cynghanedd y gallai gamu oren. Beth bynnag am hynny, yn y cynghaneddion y canodd efe oren. 'Roedd hyn yn bod o herwydd arfer, fe allai. Mae'n anhawdd meddwl nad i ryddid y galwyd yr awen, ac nad mewn mwy o ryddid nag y mae hi yn ei gael weithiau y canai yr awen Gymreig oren—ond iddi gael tyfu mewn rhyddid o'i mhebyd.

Pa un bynnag ai mewn mydr rhydd ai mewn cynghanedd gaeth y canai Glan Llyfwy, fe ganai yn esmwyth a naturiol bob amser. Fe ganai yn chwaehtus a choeth hefyd. Ni welais ddim isel na salw o'i waith. Ni byddai yn ei oren bob amser, mwy na rhyw brydydd arall, ac fe gaffai ambell faen anewisol ac arwastad, heb offen ei naddu, fynd i'r adeilad ganddo pan mewn brys, neu wedi bino'n curo ar ddefnydd gy anhydryn. Ond wrth edrych ar yr holl adeilad, ceid fod ol llaw fedrus i ffurfio a graennu yn bur anlwg arno, ac hefyd ol meddwl abl i dychmygu a chynllunio'n dda, ac i wybod am y defnyddiau priodol. A gadael y gymhariaeth yna, a'r naturioldeb a'r graen, peth arall nodwedol o hono yn ei farddoniaeth, fel yr awgrymwyd eisoes, ydyw dyfnder pur wastad a dwysder tawel, lleddf. Mae meddyliau dyfion yn ddwys a lleddf bron bob amser. Rhowf y testyn fynnoch i un o arafwch a dyfnder meddwl Glan Llyfwy, ac os bydd mynd i ddwysder a chyffwrdd tannau lleddf wrth gamu arno'n bosidol, yr ydych yn bur debyg o gael teimlo fod hynny'n cael ei wneyd. Felly yn enwedig os bydd y meddyliau a feddylir arno yn rhai trymion gam deimlad; mae pwys yn cynyachu dwysder a lleddftra yn naturiol. Fe wyl ei hen gyfeillion yn dda fod cryn lawer o'r peth a elwir *hummour* yn natur Glan Llyfwy, er yr holl

ddwysder. Ond ychydig o'r peth hwnnw, hyd y sylwais i, a gafodd fynegiant yn ei farddoniaeth, na lliwio nemawr ddim arno. Fe ddanghosodd, er hynny, rai troion, y gallai gannu yn hamier chwarens. Dyma engraffit, yn ei englyn i Llyn Tegid mewn ystern,—

Ysgogiad pwysig eigion—wua Tegid
A brout agwedd weithion;
A dynweryd, yn wron,
Osgo'i dat a rhwysg ei don.

Dyma un arall, a chymysg deimladau ynddo, i'r "Sêl Fawr oer,"—

Er siarad â gwres-ciriau—uwch y seold
Ni chlywch swm teimladau;
Yr oera o bob rhyw oer ban
Yw mynwent "yr hen amenan."

Ac y mae pertrwydd a *humour* yn yr englyn naturiol hwn i Garm Fadryn, mynydd uchaf Llyn,—

O'r nef edrych Carn Fadryn - i wyllo
Tawelwch llanestyn;
Ei henwog, gaerog goryn
Yw uchder llwch daeur Llyn.

Ond eann dwys a difrif, eanu'n llifo'n drwm ac araf, oedd ei gannu ef yn gyffredin. Fe gafodd destyn englyn wrth ei fodd gan bwyllgor Eisteddfod Genhedlaethol 1881—"Yr Ywen," ac fe enillodd er gwaethaf 117 wrth gannu arno, gyda'r englyn hwn,—

Werdol Ywen hen, arddun yw,—cysgodfa
Cwsg-afail dynolryw;
Wrth y bedd, fel hiraeth byw,
Dwys wareheidwal Serch ydyw.

Nid wyf yn ameu nad yn lled ddwys a difrif y buasai Glan Llyfnwy yn eanu pe heb gael argyhoeddiad ysbrydol; ond fe roes yr argyhoeddiad hwnnw gyweirnod a thôn bendant, sefydlog i'w holl deimlad a'i holl feddwl. Methai beidio edrych yn ol yn fynych, ond bob tro y gwnai yr oedd yn gallu troi i edrych ynlaen. A sawl gwaith y eawn ef yn y dentor-gyffarfod o feddwl a theimlad! Ni a'i eawn yn dweyd ei brofiad fel hyn untro,—

O gorsydd afiach, lleidiog llygredigaeth
Ymglyfod tarth adgofion
Am hen bechodau duon
Yn llawn o dân-elfennau'r ail farwolaeth.
Ai tybed fod gwefr-gwawl lliidiog, llwythlog
Y gosbediguch ddywfol
A'i phoenau anorffennol
Yn ymgyrhuoi yn awyr f'cnaid enog?
Ai ynte sngn-dyniad Haul Cyflawnder
Sy'n sngno llygredigaeth
A uwyon fy anuwiath,
Mewn trefu i buru'n natur hyd ei dyfnedr?
Mae dyfnaf, angerddolaf ddyheadau
Fy ysbryd yn awyddu
Am weld gogoniant lesu,
A byw'n dragwyddol dan ei dywyniadau.

Ac meddai dro arall, pan yn eann am "Gymhorth Cyfamserol,"—

Yng ngoleu llusern cof,
Pan fyddo'm herch off-mol
Yn llawn'm bron â braw,
Llaw wen trugaredd ddwyfol
Dynn drosto len anfedrol iawn,
Ac arni'n glir, "Maddeuant llawn."

Wn i ddim a gaf ganiatad y Golygydd i fynd a darllenwyr ei lyfr am dro brysiog trwy ddwy neu dair o awdlau Glan Llyfnwy. Os na bydd foddlon caiff dymu'r lliidiart i gau yn y fan hon.

Awdl ddymunol o'i waith ydyw awdl "Gobaith," gyda'r hon yr oedd yn bur agos i Daflog y buddigwr yn Eisteddfod Genhedlaethol Caernarfon. Mae yn holi Gobaith yn bur ddeheuig a phriodol yn y dechren,—

Obaith teg, pa beth wyt ti?—ai angel
Yn yngan daioni,
I lawr oll fy nghalon i
Ag awyddiad a gweddi?

Yna mae yn dweyd wrtho beth ydyw,—

Arddodwr addewidion - teg ydwyf,
A godant ddisgwyllion
Ynuwyf ti, gan greu nef-aidd
Angylaidd yn fy nghalon.

Ac ynlaen wedi hynny y mae yn dweyd wrth ei ddarllenwyr beth ydyw gobaith,—

Sibrwd Duw yn ysbryd dyn
I'w galonnog gél canyn
A gair a'i dwg ar ei draith
Aniben, yw ei obaith.

Dywed yn fedrus am waith gobaith yng nghalon byddin,—

A drwy galonau i'w dirgel annog;
A'i ddawn a orfydd y fyddin arfog.

A thyma ddweyd naturiol am obaith yr amaethwr,—

Wedi hollol wneyd ei allu,—ei waith
Yw gobethiol gredu
O hyd y caiff ei had cu
Ofal dwyfol i'w dyfu.

Am wybod mai ei obaith—a gweddi
Irhagolwg yr eifaith:
Allan os a, sylhu'n syn
Am eginyn mae gauwaith.

Wle eto englyn tyner, tlws, a byw ei ddesgrifiad, ar farwolaeth y fun waullyd, yw, ag y dywedasai am dani,

A hyder edrych ynlaen trwy wydran
Anwyl obeithion am swynol bethan, —
Hon a luno'd dan wenu,—heb wybod,
Fel baban yn cysgu:
Diweddat air ei dydd fu—gair gweniaith
Y dirgel obaith o draw a gilyb.

Daw cyn y diwedd i son am y gobaith hwanw sydd rās, neu am rās gobaith, ac fel hyn y dywed am dano,—

Os gwybod am rās gobaith
A fyn dyn o fewn ei daith,
Gorscedd yr Iesu ruid
Yn atynol bywnt enaid.

Y mae ei awdl ar "Noddfa" o fy mlaen, yr hon a anfonodd i Eisteddfod Dalacthol Gwynedd a gynhaliwyd ym Mhwllheli, pryd yr enillodd Dyfed y gadair, gyda Glau Llyfnwy "ar ei sodlan." Mi a glywais gyfeillion iddo ef a minnau'n dweyd fod ganddo feddwl par fawr o'r awdl fechan hon, a'i fod braidd yn grwgnach oherwydd gwaith y beirniad yn galw sylw'n gondemniol at y ffaith fod darnau ar "obaith" yn yr awdl. Rhaid i mi ddweyd nad yw yn agos cystal gennyf fi a rhai o'i awdlau ereill, ac mai cyfiawn oedd ewyn y beirniad. Y mae ynddi fwy nag a ddisgwyliawsn i o'i awdl ar obaith. Ar yr un pryd rhaid i bawb gyd-nabod ei bod yn awdl fach dda. Ond anllwg yw mai ar frys y gwnaeth efe hi, fel y clywais Ddyfed yn dweyd y gwnaeth yntan ei awdl. Wele un englyn o ddechren'r awdl,—

Daw Iôr gawn o du'r gwciniaid,—i'w hachub
Rhag gorthrechol niwaid;
Noddfa Natur bur, heb baid,—mewn brwydran
Egyr ei dorau i'w greaduriaid.

Ac fel hyn y dywed yn agos i'w diwedd, wrth ddesgrifio'r Cristion yn marw,—

Yn ei fynwes nef wena,—cyn ei fynd
Gana fawl ei Noddfa;
Dringo'n uwch drwy angau wna,
A dargenydd dir Gwynfa.

Yn ol fy marw i, un o'i awdlan goren, os nad yr oren oll, er gwaethaf y tramynychu "hon" ag y cwynai y beirniad o'i herwydd, yw ei awdl i'r frenhines Victoria, yr hon oedd yn ail i awdl fuddugol Berw yn "Eisteddfod fawr Caerludd." Ni ddyfynnaf gymaint o honi ag a fwriedais wneyd, rhag chwyddo gormod ar yr ysgrif, ac am ei bod wedi ei chyhoeddi yn llyfryn chwech, na wnaeth yr awdwr odid ddim ymdrech i'w werthu.* Hlawdd gennyf gredu, er ei fod yn weinol ei deimlad, fel llawer o feirdd Cymru, ei fod yn canmol hen frenhines dda Pwyden yn gywir ddi-ragrith.

Gwrciniaid teyrnau anian
Yw gwledig wŷr "Gwlad y Gân,"

modd efe yn nechren yr Awdl. A thyna'r gwir, a'r gwir am y bardd Glau Llyfnwy pan oedd. Yn ei ddesgrifiad o deimlad Victoria

* Rwy'n meddwl fod nifer da o gopiau ar law gan ei briod yn yr Hen Dy, Clynog.

ienane wrth ymgymeryd â'r frenhiniaeth dywed fel hyn,—

Ar ei hennid morwynol—y gwasga
Dwfn gysgod dyfodol
Orlwythir gan ddirethol—fawr bryder,
Ac ofnau a hyder cyfnewidiol!
Danynt y lili dyner—wyna'i phen
Drwy ei fydd mewn gwyllder;
A'i roi a wia ar fron Ner,—
Ar Dduwdd rhydd ei hyder!

I ddathlu ei phiwlas ag Albert Dda,

Goleu ceir y gwall oedd
Nes di-nosi dinasodd!

Wrth son am ei llywodraeth gartref dywed y bardd,—

O mor fwyn y mae'r fanon—trwy wên swyn
Yn trin serch gweinyddion!
Ar ei thŷ llywodraeth hon,—mae'n anllwg,
A draidd i'r golwg hyd wreiddiau'r galon.
Ar ei haelwyd rheoli—y mae hon
Yng ngrwm hawl daioni;
Ei chyfiawn arch a fyn hi,
A dwygiad di-wegi.

(Gresyn na fuasai ei hawdurdod homo wedi para'n hwy!) Cyfeiria, mewn modd gwir farddonol, at hoffer cin brenhines o neill-duedd,—hoffder, fel y crybwyllwyd, ag y gwyyddaiyntau yn dda am dano,—

'E gâr hon gyrrau unig,—dycithrol,
Gwlad i'w hredd mawreddig;
A hardd drem yr hedd a drig
Mewn acudallau mynyddig.

Am ei byddin a'i llynges dywed wrth Victoria,—

Ti, Fuddug, wyt ofifeddes—byddin
Fwyaf beiddiol hanes;
Anilymol unbennes—eigionau,
A dechrau awgan, yw dy llynges

Ac wrth son am ciddigedd gorsedd Pryden dros gyfiawnder a barn, dywed,—

Llaw gadarn ei gallu goda—uwch ben
Teyrnach byd a'u traha;
Ei llengoedd a ollynga—fel llewod,
A grymus o'dymod pob gormes ddarnia!

Ond rhaid brysio i gael trem cyn diweddur yr ysgrif ar ei awdl i'r haul—ei awdl olaf, ag yr aeth ymaith cyn ei gorffen. Yr oedd wedi ysgrifennu yn agos i nifer digonol o linellau, ond eu bod yn eu stâd greadigol gyntaf, yn dryblith heb ei ddwyn i drefn. Mae'n bur sier pe yn cael byw y buasai yn cybhyrchu llawer chwmeg o linellau, ac yn y dehol a threfnu y nifer gofynnol i'w haufon i gystadlennacth fawr Abertawe. Gan ei fod wedi ysgrifennu cymaint, fe farwyd yn briodol ceisio gwneyd rhyw drefn ar hyuny a'i anton i'r gystadlennacth. Fe wnaeth hen gyfaill y bardd, Hywel Tudur, hyuny o orchwyl yn y modd goren posibl yn hyuny bach o amser oedd at y gwaith. Nis gwn i amean yn mha le y safai yr awdl anaddfed hon yn y gystadlennacth. Y mae ynddi rai darnau

gwir dda. Un o'r pethau cyntaf a ysgrifennodd ar y testun yw yr englyn hwn, lle sommir am yr haul fel rhoddwr,—

Cywraif arlun cariad—yw efe,
Rhoi a fyn yn wastad;
Byddedd yn ei danbeddiad
A welant oll golan tad.

Pwy allasai roi hyn o anianyddiaeth yr haul yn fwy cryno a tharawiadol mewn unrhyw ddull o fynegi?—

Elfenau mwneu dymunol—gelir
Yn ei galon ysol;
Ofnadwy dyrfa nwydol
O nwyau geir yn ei goll.

Fel hyn y dywedir yn yr awl am yr haul yn deffro a rhyddhau natur,—

Mwyn agor dorau mân greaduriaid
Y mae â thwymol ac esmwyth amnaid;
Ei wŷs gwyd yroedd o gysgalluriaid,
A'i hoco fywiola yr anifeiliaid;
Difyr ddihuno'r deffud—a'r wŷn llon
A'i bur accion mae'r borau cannaid.

Croesaw yr adar,—

A thlysiu ystwyth loisiau—y pnycia
Y penecidd ben borau;
I'r huan sydd ar nesau,—trwy'r wig werdd
Yn hwylio u cynglerdd cawn hil y cangau.

Alaw y bugail,—

Bywiog alaw'r bugcilydd,—mal asbri
Mawl-ysbryd y mnydd,
Hyd dyner dwym dannau'r dydd
Red i gwrdd â gwrid gwawrddydd.

Yr haul yn machlud,—

Mud wenu y mae dy wnech—hoff, fel
O flin fragwyddoldeb;
Ni roi yn wir air i neb,—
Dau a etyl dy ateb.

Anwyld yw gwên olaf
Huan yr hwyr yn yr haf!
O'r gorwel y gyr gariad
Yn aur lif hyd fannau'r wlad.

Yr wyf yn meddwl mai y pedair llinell canlynol yw y llinellau olaf o farddoniaeth a

wnaeth Glan Llyfnwy yn y byd yma. Cyfeirio y mae ynddnt at ymddangosiad yr haul yn y bore, a'i apél dyner, sancteiddiol,—

Cusan Naf i'n ceisio'n ol
Sŷ ar wefus wryfol
Ei nef-lanaf oleuni,
A dwyfol nerth deifl i ni.

Methwn a pheidio gresynu tipyn na fuasai bardd mor dda a Glan Llyfnwy wedi cael cadair deilwng, gan ei fod wedi meddwl eymaint am un. Ond erbyn hyn y mae llyny yn beth mwy dibwys yn ei olwg yn ddiau nag oedd gynt. Un rheswm—a rheswm go fawr mae'n debyg, gan y dygdd ef ymlaen gan ei holl feirniad—oedd, ei fod yn canu yn rhy wastad, dim digon o amrywiaeth o ddrwf ac nchel yn ei waitb. Ac mi dybiaf fod honyna yn feirniadaeth led gywir,—y teimla pawb a sylwo ar ei farddoniaeth ei fod yn llifo ymlaen yn debyceach i'r afon ddofn, lefn, dawel, nag i'r afon amrywio a rhaiadrau ynddi.

Mi a derlynaf hyn o ysgrif gyda thri o'i englynion i'r bedd, a wnaeth lawer blwyddyn yn ol, sydd yn fwy tarawiadol erbyn heddyw,—

Yn ei fynwes caf ennyd—o dawel
Ymceillduaeth hyfryd;
Ystafell ddistaw hetyd,
A gwely bach o glyw byd.

Ar gynhwrf bore ganu—dydd y farn
Dedwydd fydd dadebru,—
Gwrandio seimau lleisiau'r llu
Angylaidd o fy ngwely.

Ar wysiawg lef yr Iesu glân,—wede,
Daw'r marwolion allan;
Awn i gyd yn swm y gân
I'r awyr mewn gorioan.

ALAFON.

OS WYT BRUDD.

Cyfeithiad o "Art thou weary."

I.

"Os wyt brudd, ac yn lluddedig,
Gyda chalon flin,
"Tyred ataf Fi, ymorffwys,"
Meddai I'n.

II.

"A oes nodau im adnabod
Fy Arweinydd gwiw?"
"Ol yr hoclion ym mhob aelod,
Ystylys friw!"

III.

"A oes ar ei ben urddasol
Frciniol goron gain?"
"Oes, yn wir, mae arno goron,—
Coron ddra'n!"

IV.

"Os dilynaf Ei, oes gwobr
Im am gario'r croes?"
"Llawer deigrŷn, llawer adtyd,
Llawer loes!"

V.

"Ac es glynaf wrtho'n fyddlon
Beth fydd i'r ochr draw?"
"Buddugoliaeth ar bob gelyd,
Poen, a braw!"

VI.

"Os gofynnaf iddo'm derbyn
A wna ef nacau?"
"Na, yn wir, tra nef a daear
Yn parhau!"

R. L. DAVIES.

Y MARWNADAU.*

II.

CALON llen-
yddiaeth Cymru
ydyw cân ei
chrefydd.
Dyna gân ei
chaniadau hi.
Emynau ei
haddoldai yw
emynau gore'r byd,
heb eithrio emynau'r
ffoadur Marot nac em-
ynau brenhines Na-
varre. Weithian gwelir yr
awen yn gadael yr addoldy,
ac yn rhoi tro trwy'r fyn-
went, ymysg y cypreswydd
a'r yw. Y mae tan a swyu
yr emyn byw mewn llawer
un o farwnadau'r Diwygiad,
er fod marwnadau'r ganrif
o'r blaen mor oer a'r fyn-
went ei hun. Nid amfyr,
hwyrach, fyddai rhoi tro

unwaith eto trwy'r yw. Nid ydyw'r marwnadau'n brudd-der digymysg; y mae'r gedrwydden ddu freuddwydiol yn brydferth, ermor bruddglwffus, yng nghanol coedwig werdd.

Rhwng dechreu'r ganrif ddiweddaf a'n hamser ni, pan y mae caurif arall yn tynnu at ei therfyn, y mae'r farwnad wedi adfywio, wedi blodeuo, ac wedi dechreu ail wywo. Yn ystod y ddeunawfed ganrif ceir y farwnad gelfyddydol, rhyw ddynewarediad eiddil o farwnadau Dafydd ab Gwilym a Thudur Aled. Yn ystod ail hamer y ganrif daw marwnad ag arwyddion adfywiad arnynt, wedi eu canu ar fesurau poblogaidd,—gwaith Morgan Rhys a Dafydd William o Landeilo Fach. Cyn i'r ganrif orffen daeth to o farwnadwyr enciniog, i wneyd y farwnad yn fyw,—Williams Pantycelyn yn bennaf un. Yn nechlreu a chanol y ganrif hon cyrhaeddodd y farwnad ei pherffeithrwydd, — priodwyd pethan gore'r marwnadwyr o'r blaen gan Sion Lleyd, Gomer, Eryron Gwyllt Walia, Alun, Eben Fardd, Ambrose, a Gwilym Hiraethog.

Wedi eu marw hwy dechreuodd y farwnad ail wywo. Er fod adlais o'r hen farwnadau ynddynt, rhyddiaith wedi ei odli'n drwsgl ydyw y rhan fwyaf o'n marwnadu ni. Fel yr oedd marwnadu dechreu'r ganrif yn adlais gwan o'r marwnadu fu; felly y mae ein marwnadu ninnau yn adlais gwan o seinian sydd eto yn ein clustiau. Mor bell ag y mae a fymom â hanes marwnadau y ddwy ganrif hyn, gallwn bron ddweyd mai fel yr oedd yn y dechreu y mae yr awr hon.

Yn y cyfnod cyntaf a enwais nid oes llais, dim ond adlais; nid oes goleu haul, dim ond goleu benthyg ser. Y mae haul Tudur Aled wedi maehlud, a llenad Huw Morus, nid oes yn yr awyr ddu ond anbell seren uwig oer. Mewn llawysgrif y mae y rhan fwyaf o'r marwnadau ganwyd yn ystod hamer cyntaf y ddeunawfed ganrif, yn llawysgrif berffeithlos yr oes honno; ac mewn llawysgrif y byddant hyd nes y daw rhyw gyfnewidiad mawr dros feddwl a chwaeth Cymru. Wrth glywed cleciadau undonog y gynghanedd, wrth geisio dyfalu ystyr geiriau nad oes ystyr iddynt, wrth ben-synnu uwch ben geiriau llawr, anghofir yr hiraeth yn lân. Meddwl, ddarlennu meddwl, am yr amynedd y rhaid wrtho i ddarlenn tudalenau meithion o farwnadu fel hyn,—

"Nid oes yn awr, dirfawr daith,
Mewn toriad im ond hiraith;
Na mwynder na phleser llwch,
Da fwrriad, na difyrwch;
Na llawenydd dedwydd da,
Dwys amod, nid oes yma;
Na chysir wiwbur obaith,
Na chynghorion, dirion daith;
Na chyfeillion gwilwion gwar,
Lles odiaeth, na llais adar;
Na hawddgarwch, clydwech clau,
Enwog adlais nag odiau;
Na miwsg na ffrolig ffrî,
Na llinos yn y llwyni."

Undonog fel anialwch o gerrig mân yw'r marwnadu hwn, nid oes aber na choeden werdd yn un man. Adroddir brawddegau di ystyr am wahanol bobl, ac yr ydym yn

* *Prif Ddifyrrwch y Cymro*. O waith John Williams. 1763. MS.

Gweithiau Rhobert Wiliam y Pandy. 1768—1811. MS.

Gweithiau Goronwy Owen. Gan y Parch. Robert Jones, Rotherhithe. Longmans a Foulkes, Lerpwl.

Cusgliad o Farwnadau. Gan y Parch. T. Levi. Hughes, Gwrecsam, 1872.

Gweithiau Williams Pant y Celyn. Gan Dr. Cynhafal Jones. Casnewydd, W. Jones.

Gweithiau Alun. Foulkes, Lerpwl.

Gardd Eifion. Foulkes, Lerpwl.

Hiraethus Fyfyrdolau. Y Parch. G. Williams, Talsarnau. 1871.

Marwnad Dr. Edwards. Huw Myfyr. Y Bala, Davies ac Evans.

Marwnad y Parch. T. Jeremy Jones. Gan y Parch. J. E. Davies, M.A. Casnewydd, W. Jones.

Gweithiau Ceiriog. Hughes, Gwrecsam; Foulkes, Lerpwl.

dyheu am ryw doriad yn y gynghanedd sydd wedi ein blino'n lân. Gwneir pawb yn debyg i'w gilydd fel rhes o gerrig boddau; rhoddir yr un hanes i bawb,—y person a'r ynad, y prydydd a'r cymydog,—a dywedir fod pawb yn mynd i'r neoedd gyhoedd gân, hwys arad i lys eiriau. Ancwog ac anyddorol ydyw pawb y cenir am dano,—

“Nid oes, lle bu yn yu gynt,
Alar am un o hoiynt.”

Yr unig fod sy'n emyn ein dyddordeb ydyw Angau, prin yr ydym yn digio wrtho am dorri prydyddion yr oes honno i lawr,—

“Sawdwr wyd arw a sydyn,
Difrod serth yn dy fryd sy’n.”

Byddai marw rhyw Hywel o ysgweier, dyweder. Byddai'n rhaid cynghanedd,—rhaid mawr prydyddion y ganrif,—dweyd am “Hywel odiaeth” mai “da ydyw.” Ni wyddai neb ond ei gân hela gollu Hywel, ac eto cyhuddir Angau ei fod wedi hylh wanu holl Wynedd, wedi torri muriau tir Meirion, wedi peri hylh gur i'w holl geraint a chwercw alar i'w chwera eilwaith. Ni chlywyd erioed am Hywel y tu allan i'w blwy, ond dywedir mai oer yw dadwrdd Ardudwy, a chyhoeddir och lydan o'i fachludaw, a naw och am i fwynder byd fynd i'r bedd. Wedi dwrddio Angau am y “dwys d'rwiad i'n distrywiaw” gofyn y marwnadwr ple mae rhuddyn brigin bro, a'i tybed ei fynd heibio. Clywais am hen farwnadwr wedi nogio* ar ol ysgrifennu'r llinell gyntaf o gywydd marwnad am Syr Wateyn,—

“Syr Watein, brigin bro.”

Gofynnodd i wr o athrylith wyllt sut yr ai ymlaen; ac ebe hwnnw,—

—“un brith,
Yn brathu ac yn ciclo.”

Cynghaneddu oedd y peth mawr, nid oedd waeth am bwy; y mae'r bardd yn dweyd yr un peth am ei hiraeth am faban blwydd ac am hen wr cant, am ei fam ac am wr nas gwelodd erioed. Y mae yr un faint yn union o eneiad arno pan yn dweyd ei hiraeth a phan yn ysgrifennu dyddiad marwolaeth yr un y cynghanedda am dano,—

“Mil seithgant, moliant miloedd,
A thrigain wiu gau ar goedd,
A dwylwydd, eu wiwlyydd, cawn
Cofr am oed y cyflawn.”

Hyd yn nod wrth ddwedyd yr amser, teimlir yr adfywiad ym marwnadau'r cyfnod nesaf,—

“William Williams wnaeth y gwersi,
Roedd ef yn ei charu'n lawr;
Ddechreu'r nos, mewn fflam o hiraeth,
Rhodd ei bin sgrifennu i lawr;

*Prin y mae'r gair hwn yn deitwng i ddarlunio bardd yn cywyddu. Am hen gefyl yn methu tyngu llwyth y defnyddir ef.—GOL.

Ni orffwysodd ef, ond rhiedeg
Yn ddiaros yn y bla'n,
Nes oedd tri o'r gloch y bore
Yn gwneyd tertyn ar y gân.”

Ni wadaf nad ydyw Rhys Jones, John Williams, Dafydd Elis a'u cyd feirddiaeth yn medru dynwared yr hen farwnadwr yn gelfydd weithiau; ond, yng ngeiriau John Williams,—

“Mae'r adar llafar eu llais
A'u cu odiau canadais?
Mae'r henlwen glirwen glawrwyth,
A'i thes oedd gynnes a gwyth?
Mae M'redydd burffydd berffaith,
Mawr iawn wr, a'i marw wnaeth?”

Ond nid oes dim gwreiddiol yn eu cân, dim hyfrydweh i sant na plichadur. Os ydynt wedi myned “i Baradwys i brydu,” y mae erbyn hyn yn sier rywbeth newydd yn eu cân. Diolchiant bob un i Ddau am yr awein, ond eu cri ddylasai fod,—

“Gwae ni yn awr gan fawr feth.”

Yng nghanol y swn oer hwn clywyd llef hir aeth byw Cymro erwydredig, Goronwy'n wyllo am ei bentyu Elin, ac heb fynnu ei gysuro,—

“Am anwyl eiriau mwynion—a ddywaid,
A'i heiddid gannaidd ddwylo gwynion.”

A raid rhestru awdwr “Beibl i bawb o bobl y byd” gyda marwnadwr y ddennawfed ganrif? Gyda hwynt y rhestrai Rhobert Wiliam ei hun, oherwydd dyna ei ddarluniad o fardd,—

“Ei gynghanedd rwydledd rôl
Mewn toriad mwyn naturiol;
Plethiadau ag odiau i gyd,
Cyf reddol mewn cyf rwyddyd;
Ei waith sydd, wiu citha sain,
Yn gwirio ei fod yn gywraïn;
Englynion mwynion i'n mysg,
Cywyddau mewn cu addysg,
Awdlau iawn cyflawn coeth,
A'i gerddi yn gywirddoeth;
Carolau ewir eilwaith,
Sain ar goedd, synwyr ag iaith
A'i law wastad, rhediad rhydd,
Fanwl o ysgrifennydd.”

Y mae yntau'n son am roi meim'r iaith mewn cerfiad mwyn cywirfaith, ac yn son am fardd fel mwyn eiliwr y manylwaith. Yr un ydyw cynnwys ei fawrnadau a'u marwnadau hwythau,—dyein oer; deffro clychau prudd; ymosod ar Angau, dirwynwr edau'r einioes, a gofyn pa waredydd y sydd siwr o ddwyllaw'r hen ddialydd; darluniad o'r gŵr fu farw, a'i alw'n eryr, yn alareh, neu yn walch; ac ychydig linellau ar y diwedd i ddynwared udgym a thelynuau. “Exit, flourish of trumpets,”—a dyna'r farwnad ar ben.

Hoff bwne Rhobert Wiliam ydyw cydraddoldeb dynion, dywed ym mhob marwnad fel y mae Angau'n dod a phawb i'r un fan,—

“Gwyr mawrion, builelion y byd,
Gwyrant bawb i'r gweryd,
Y cyfothog cefnog call
A'i dnyged fel llawd anghall,

A gwerin o bob goror
Yn feirw fydd o fôr i fôr;
Cryf a gwan yn'r un fan fydd,
Fé'n gwelir cfo'u gilydd,
'R un llety, gwely gwaelodd,
I'r doeth a'r annoeth'r un wedd;
Llweh daear, fyddar foddion,
Pridd, pridd, yn cuddio pob bron."

Y mae Rhobet William yn onestach na llawer o'i gyd gynganeddwy'r hefyd. Dywed am un y galara ar ei ol,—

"Ceid ganddo wiu a chiuiaw,
Yn ddi lid o'i ddeau law;
A'i weddus fir i'w addef
I feirdd oedd ar ei fwrdd ef."

Dywed am fardd oedd wedi ei yrru i bennyd wasanaeth,—

"Trosglwyddwyd, gyrrwyd yn gaeth,
Dros forodd am draws fariacth."

Canodd Rhobet William farwnadau lawer ar donau poblogaidd, ac y mae hen bobl yn hoff o'u canu eto.—Charity Mistress, Gwel yr Adeilad, Bryniau'r Iwerddon, Tineian y Gloch. Dyma un pennill ar Dineian y Gloch,—

"Clowch, clowch; fy ngharedigion dewrion dowch,
Wrth gael rhybuddion trymion trowch
I'r noddfa fflowch drwy flydd.
Y brein Ange, goirie gwir, sydd uwch ein penne
a'i gloddé'n glir,
Mae wedi ei hagi i'n torri o'u tir,
Ni oll a fermir, felly fydd;
Gwyn fyd yr hwn a gafodd gred,
Bydd brein Nef a'i freiche ar led,
Ac yno y rhed heb gwyn yn rhydd."

Ni rof esiampl o'i waith ar don Gwel yr Adeilad, oherwydd fod Dafydd Ddu Eryri wedi canu gymaint yn well arni; ond dyma ddau bennill o farwnad merch ieuane, ar Fryniau'r Iwerddon,—

"Y rhai sy'n hau mewn dagrau a fedant eto'n llon;
Yr hwn sy'n myned rhagddo gan wylu'n brudd
ei frou
Gan ddyfod daw'n y diwedd, gorfoledd weddedd
wawr,
Gan gludo ei ysgubau tuag adre, modde mawr.
"Yn awr drwy ddrych y gwelwn, ac ni chan-
fyddwn fawr,
Ond gwelwn yna'n burach ddisgleiriach gwyn-
nach gwawr;
O ran yr adwaen hefyd, yn awr mewn byd
'rwy'n byw,
Ond yna yr adnabyddaf wynepryd pur fy Nuw."

Y mae adlais o'i emynnan yn hon, ac o'r ysbryd newydd; ond nid hoff gennyf farwnadau Rhobet William. Dywedaf am danynt, fel am y rhai aeth o'u blaen, ei eiriau ef ei hun,—

"Rhyw arw gân, rhy oer genni,
Fwrn tost, yw dy farwnad di."

Os trown o'r Gogledd oer i'r De, cawn ddau brydydd yn nyffryn y Tywi dan

ddylnawd diamheuol yr ysbryd newydd,—Morgan Rhys a Dafydd William o Landeilo Fach. Y mae sain newydd, sain afiaethus gorfoledd, ym marwnadau Morgan Rhys,—

"Nes bai meibion hen Merari
Oll ar danau'n peraidd ganu,
A'u traed yn chware o laen y'r arch
Yn rhoddi parch i'r Iesu."

Eto nid eneiniaid sydd yn en gwneyd yn swynol, ond eu cadernid. Felly hefyd y gellir dweyd am ei emynnan,—“Cadben mawr ein hiaehawdwriaeth,” “O agor fy llygaid i weled,” “Dyma geidwad i'r colledig,” “Per- aidd ganodd ser y bore,” a llawer ereill,—y maent yn gadarn a chyflawn a manwl; ond ni feddant swyn a thân emynnan Williams. Y mae Morgan Rhys a Dafydd William, awdwr “Yn y dyfroedd mawr a'r tonau,” bron a gadael cyfnod y farwnad sech gynganeddol, ac ar drothwy'r farwnad eneiniedig.

Williams Pant y Celyn yw marwnadwr mwyaf swynol Cymru, efe yw cynrychiolydd gore'r farwnad eneiniedig. Wrth ddoed ato ef yr ydym yn anadlu awyr newydd. Llauer gwaith y bum yn teithio drwy dynel oer, a'i ochrau undonog o briddfeini nulliw, a'r rheiliau'n adlewyrchiu goleu oer ar y lampau huddyglyd oleuai'r tynel, a'r un faint o bellder rhwng pob dwy lump, a rhwng y rheiliau; ac wrth adael tynel fel hyn ymagorai gwlad ogoneddus o'm blaen, gwlad gynnes lawn blodau. Felly y byddaf yn teimlo wrth adael marwnad gynganeddol y ddeunawfed ganrif a dod at farwnadau Williams Pant y Celyn. Y mae yuddynt ddefnydd newydd a bywyd newydd. Y mae'r gynganedd wedi mynd, a'r geiriau llanw gyda hi; a rhes o benillion amhosibl en hanglofio wedi cymeryd ei lle. Y mae'r geiriau mawrion geiriadur wedi mynd, a geiriau llafar gwlad wedi cymeryd en lle. Yr oedd gwaed yr hen farwnadwyr fel pe wedi fferru, eanent dan rymu, ond y mae Williams yn canu ar fore Mai. Y mae bywyd yn y farwnad, ac nid ydyw'r bedd yn oer mwy. Yr oedd y Diwygiad wedi defbro athrylith Cymru ac newid gwedd Glyn Cysgod Angan. Prim y tybir mai am y bedd y mae'r marwnadwyr yn son mwy,—y mae glyn anial marwolaeth wedi troi'n llwybr i'r ncofedd, ac y mae chwaen cynnes esmwyth bywiol yn anadlu dros y bedd.

Y mae tarawiad newydd ym marwnadau Williams, tarawiad bardd yn lle clec y cynganeddwr sych. Mor adfywiol ydym ei alarganu am Rufudd Jones Llanddowror,—

"Cwmpodd seren oleu hyfryd,
Hyuod yn mhllith ser y ne,
Nes i'r lleill o'r ser i synu,
Ac mae i'w yllhech yn ei lle."

Pan gofwn bryder Gruffydd Jones am y plant addysgai, ac am frwyth ei ysgolion a'i Feiblau, beth well fedrir ddwyed uwch hen ei fedd tawel na hyn,—

“Tra yn gorwedd yn y beddrod,
Fe addfedd'r meusydd yd;
Ac fe gosglir dy gynhuaf.
Erbyn delo'th lwech ynghyd.”

Ac yn lle clusen briu rhyw yswain bach, yn lle desgrifiadau ystrydebol o lagrwech Angau, yn lle sierwydd fod pob ynad meddw a phob offeiriad di waith yn y nefoedd, cawn destynau newyddion,—

“Arfaeth fore tragwyddoldeb,
Ethol etifeddion fydd,
Conwest tesu ar Galfaria,
Heddi y saint, a'r farn a fydd.”

Ond prif nodwedd marwnadau Williams ydyw yr enciniad, y mynd, yr hwyl sydd ynddynt. Wrth siarad ag ysbryd gweimidog Anibynnol oedd wedi marw'n ieuane, y mae hwyl ei bregethu yn ei alarnadu,—

“Grym y gwyntoedd, gwres y tymor,
Stormydd ar y bryniau mawr,
Wnaeth i'n erwyn ni'n llyn felwyn,
Wnaeth i'n 'sgwyddau grymu i lawr.”

“Ni chest ti na'r rhew na'r eira,
Ni chest ti na môr na bryn,
Gwynt o d'ochor heb ddim tonnau,
O'r dechreuod hyd yn llyn;
Awel beraidd ar y ddaear,
Haul yn t'wynnu'n hyffryd iawn,
O'r pryd gwawriodd goleu arnat,
Nes it orffwys iir brydaawn.”

Nid efyngnu egyptuacimlad wnaeth y Diwygiad, ond creu awyrdl am wasanaethu Cymru yn lle gwasanaethu plwy. Un o hoff bethau Williams ydyw daeryddiaeth Cymru,—

“Daeth y swm dros fryniau Dewi,
Megis llam yn llosgi llin,
Nes dadseinio creigydd Tywi,
A hen Gapel Ystrad Ffin.”

Edrych gyda hiraeth ymhellach na Chymru, “o'r Rheidol wyllt i Hafren dir,” ymhellach na'r India fawr gyfoethog; dywed am un,—

“Yn ei llaw yng ngrym y dyfroedd,
Roedd spinddrych gloew clir,
Trwyddo 'roedd hi'n gweld yn oleu
Wastad maith y bywyd dir.”

Nid cuddio prydfherthwch y ddaear wnaeth y Diwygiad chiwaith, ond ei ddangos. Nid oes enw blodeuyn yn yr holl farwnadau cynglaneddol; ond yn awr,—dyma'r pine, a thraw'r earnasiwn, dyma'r tiwlip bardd ei liw, daew'r lili beraroglaidd, a braf mor frwythlawn ydyw'r yd.

Marwnad oren Williams ydyw'r farwnad am Howel Harris. Y mae hon yn orlawn o deimlad, erfyniad plentyn ar ei dad oedd wedi ei adael. Rhoddir llais i'r mawr ofal calon oedd ym mysg y Methodistaidd adeg ymneilldud Harris,—

“Pam y llechaist mewn rhyw ogof,
Castell a ddyfeisiodd dyn,
Ac anghofiaist y ddiadell
Argyhocdaist ti dy hun?”

“Ai bugeilia eant o ddefaid,
O rai orion, hesbion, sych,
Adeiladu iddynt balas,
A chorlannau trefnus gwych,—
Eteb seinio pur efengyl,
Bloeddio'r iachawdwriaeth rydd
O Gaerlleon bell i Benfro,
O Gaergybi i Gaerdydd?”

Ond dywedir, mewn dagrau poethion teimlad brwd, fod y ewbl wedi ei fadden, ac na sonir mwy ond am y Diwygiad trwyddo lanwodd Gymru ias.

Llais y Diwygiad, yn holl amrywiaeth rhyfedd y teimladau cymysg ddeffrodd, ydyw Williams Pant y Celyu,—

“Yno darfu taran Sinai,
Llais yr udgoron aethus cry,
Tân yn flamio'n byst drwy'r wybr
Dew i entych nefoedd fry;
Llais y delyn fwyn ddihunodd,
Heddwch, heddwch, ydyw'r don,
Cariad mawr heb derfyn arno
At y croeshoeliedig ōen.”

Nid ydyw enciniad Williams yn marwnadau Thomas Jones o Ddinbych, er fod hwn yn dynwared iaith y Deheuwr yn aml. Ysgolhaig, nid bardd, oedd Thomas Jones: y mae ei ddarluniadau'n gywir ac yn fanwl, ond nid yn rhyw brdyddol iawn. Y mae gwirionedd rhyddiaeth yn ei farwnad am Williams,—

“Do, fe ganodd hymnau nefol,
Yn dra meths a phrofiadol;
Nid wrth fanwl drefn prydymdiaeth,
Ond trwy rin ysbrydol arebwaeth;
Ysbryd nef oedd yn anadlu
Ar ei enaid er ei ddyssu; [feddu,—
Goleu ddawn, peraidd iawn, a gafodd lawr
Nawr mae'n destun prudd i ganu,—
Claddwyd per Ganiedydd Cymru.”

Y mae adlais gwan o awen Williams mewn llawer marwnadwr arall. Medd yr hen Ddafydd Cadwaladr newydd-deb ei ddawn,—ceisia dremio i ryfeddodau byd arall; a dywed, pan fu farw Charles o'r Bala,—

“Mae Africa, yn swm y newydd syn,
A'i dagran bron a gwneyd ei grudd yn wyn.”

Mae myfyrdodau Richard Jones o'r Wern, wrth fnyed heibio bedd Charles yn Llanceil, yn darwriadol iawn,—treio deffro'r cysgadur trwy ddwyed fod torfeydd newyddion yn eanu am angau'r groes a fod nerth efengyl gras yn dryllio cilnod hyd eitha'r India'n wir, ond

“Rhy fach! rhy fach i agor doran'r bedd,
I'n wên nid oes, mi welaf, ar dy wedd.”

Ond febyched i Williams ydyw Thomas Williams Bethesda, drowd oddiwrth y Methodistiaid at yr Anibwyram ei “Sabeliaeth.” Pur ysgafn y sieryd am feibion Lefi; ac y

mae ei ysbryd wedi chwewi, er y gofyn yn ei farwnad am Ddafydd Jones Llan Gau,—

“Fy hen frodyr, pam yr oerodd
Eich twymn gariad ataf i,
Sy'n eich caru yn helaethach,
Er eich caru primach chwi?”

Pan yu hen wr, wedi goroesi chwarter cyntaf y ganrif hon, canodd farwnad sydd fel marwnadau Williams ei hun,—adlais o hwyl a gorfoledd y Diwygiad. Yr oedd y testun wrth ei fodd, y Peter Williams wrthodwyd, fel yntau, ar gau,—

“Plant ei fam edrychai arno
Fdl rhyw estron dicitir iawn.”

Y mae enciniaid rhyfedd, a chydymdeinlad byw, yn y disgrifiad rydd o'r erledigaeth ddi-oddefodd Peter Williams, pan siglwyd *wn* yr hen Sabellius yn ei wyneb lawer gwaith,—

“Gwelais ef ar amser hyfryd,
Megis Job ym more i oed,
Llewyrch parch yn t'wynnu arno,
Heb un cwmwl ar ei glod;
Iontid iddo yn yngymnu,
Henaint iddo yn rhoi lle,
Fawb atalient eu 'madroddion,
Tawent pan lefaru fe.

“Gwelais wedyn rai oedd iengach
Nac efe o lawer iawn,
Llai mewn dysg a llai mewn profiad,
Llai mewn deall, llai mewn dawn;
Rhai anenwog yn ei watwar,
Fe eu gwatwar, fe eu cân
Yn lle'r parch, yn lle'r arhydedd,
Yn lle'r enw gäs e o'r bla'n.”

Cyn i lawer o'r marwnadwyr a enwais dewi, clywyd sain newydd. Y mae'r enciniaid yn y farwnad fel o'r blaen, a'r tân hefyd; ond y mae rhyw goethder ynddi hefyd, rhyw brydferthwch flurf. Ac arwydd ydyw hyn fod y Diwygiad a'r Deffroad,—y erefyddol a'r llenyddol,—yn ymbriodi. Ym marwnad Sion Lleyn am Robert Roberts Clynog y clywir y sain newydd gyntaf,—yr hen gynganedd sech wedi ei hireiddo gan ysbryd cyfnod yr enciniaid,—

“Weithiau trwst tarauau crysion
At arferion plant y llawr,
Nes bod torf yn gwyrch lasu
O flaen melt y Beibl mawr;
Dull y farn oedd yn ei ciriau,
Barnwr wedi ymwiso â llid,
Ei ysprydol ddarluniadan
Lyncai i mewn y bobl i gyd.

“Ef yn chwys a'r dorf yn ddagrau,
A swm telynu yn ei lef;
Er tarannau, bu trueniaid
Mewn gwên yn yfed gwin y nef.”

Y mae'r sain yn wamach yn Ifan Rhys wrth iddo ddarlunio Ebenezer Morris,—

“Roedd ei lais fel udgorn arian,
Roedd fel taran ar ryw bryd,
Roedd fel tannau telynu Dafydd,
Nes yn mudd fynd â 'nyd.”

Dywed Dewi Ddu am lais udgorn arian yr un gŵr fod Sinai a Chalfaria'n llefaru bob yn ail; ac yn y farwnad ceir ysbryd byw barddoniaeth,—

“Ti ddasaren gadd y ddeurudd rodd angen tan ei droed,
A pheiriaid yr ymadrodd rhyfedd fu erioed,
'Rwy'n anobeithio gwelad na chlywed neb o'r fath,
Tr'wyl'n croesi brig y tonnau, nes tiriwyf ar y tra'th.”

Ym mysg y marwnadwyr llenyddol hyn clywir Eryron Gwyllt Walia'n galarn am ei fam, a Gomer yn torri ei galon ar ol ei fab Ieuan Ddu. Galarnad Gomer ydyw'r felusaf yn yr iaith, a'r lawnaf o deimlad,—

“Ow mor oer yw dy wesusau,
Rhewa'th fyseidd meinion mād,
Gynt fu'n chwarae'f fwyn chwibanon
I siriolion ty dy dad.

“Llana'r hydd dros froydd a bryniau
Ffy'r cymylau gyda'r gwynt,
Hwylia'r llongau dros y weidgi,
Llifa Tawy megis cynt;
Prymu, gwerthu, adcladau,
Ymbriodi'n llon eu gwedd,
Wna trigolion eu byd bychan.
Er bod Ieuan Ddu mewn bedd.”

Yn y man daw tant siriolach,—

“Gwenau barai gwawr y borau,
Hyfryd llodau gerddi Mai,
Purfwys addurn lili'r dyffryn,
Rhosyn purwyn crai;
Holl ogoniaut a mawrysheidd
Aniau hafaid, curwedd, gu,
Arnynt oll rhagora, creadaf,
'N awr famwylaf Ieuan Ddu.

“Er distewi'i fwyn chwibanon
Yn y fro anhydon hon,
'Tammau'i delym iyth a seini'r
Ganddo 'mrodur Canan lon;
Buddugoliaeth pen Calfaria
Seinia'r dyrla fawr ynghyd,
i awb dan goron, pawb ar orsedd,
Pawb ar agwedd Prynw'r byd.”

Cryfach, ond nid mor fwyn, ydyw galargan Eryron Gwyllt Walia am ei fam; teimla nad oes niwed iddi yn y glyn,—“am dy lweh mac llw'r cyfamod.”

Gormod o hanes, peth ddylasai fod mewn rhyddiaeth ar waclod y ddalen, sydd ym marwnad Gwilym Hiraethog am Williams o'r Wern. Ond y mae rhyw nerth a naturioldeb rhyfedd trwy'r alarnad,—

“Dyma'r fan mae'r tafod hwnnw
Gynt roi Gymru oll ar dân,
Wedi gloi yn fudan heddyw
Yn isel fod y tywod mân;
Ar y wesus fu'n dyferu
Geiriau fel y diliau mel,
Mae hyawdledd wedi fferra,
Clai sydd arni, mae dan sel!”

Ac mor debyg i Hiraethog ydyw hon,—

“Nid oes gemy ond gair i'w ddwedyd
Wrthyt, Augau creulon mawr,

Hen anghenfil brwnt a gwaoddyd,
Ceir dy gopa dithau i lawr;
Dydd sy'n dod cawu weled claddu
Dy ysgerbw'd hylf ei wedd,
Minnau ddeuaf yno i ganu
Haleliwia ar dy fedd."

Nis gallaf adael y cyfnod lleuyddol heb enwi dwy farwnad arull,—marwnad Eben Fardd am John Elias, a marwnad Ambrose am Michael Roberts P'wllheli. Ni fedr neb ddarlennu farwnad Eben Fardd a nghofio'r desgriafiad o le gwag John Elias gyda'r gwylwyr ar y mur. Er iddo gael ei roddi ddegan o weithiau, nis gallaf beidio rhoddi'r darluniau o John Elias yn y pulpad,—

"Pan esgynnai i'r areithfa
Tawai myrtdiwn ger ei fron,
A'i ddistaw wên yn creu teimladau,
Pob amrywiau, prudd nen lon;
Edrychau dro yn fud o amgylch
Ar y dyrfa fai ger llaw,—
Saethai 'i drem y fath ddylanwad
A roddai liaws yn ei law.

"Dwedai'r gair,—tynerai auian,
Lawr ai law,—ac wylai nyrdid;
Gwrol wgai,—beilechion grynnid;
Gwelwai'r coegddyn flol ei ftyrdid;
Ei law codai,—bloedd gorfoledd
A dduddinciai trwy y llu
'Roedd hyd yn nod ei *atad dueddyd*
Yn gyfngw o hyawlded en."

Ambrose ydyw'r olaf o farwnadwyr yr oes aur. Ei farwnad am Michael Roberts ydyw eampwaith ei fywyd; yuglyn â hi y bydd ei enw byw. Rhydd sen i Awen Cymru am adael y bedd cyhyd,—

"Cenaist alarcbau llyfnion
I rai dinod yn eu dydd,
Gwelaist gladdu Scraph Cymru
Heb un deigrin ar dy rudd."

Ac yna darlunia swyn a grym y pregethu rhyfedd hwnnw,—

"Drychfeddyliau yn disgleirio
Drwy'r ymadrodd treiddiol mwyn,
Nid oedd creigiau hen galonnau
Yn ymollwg dan y swyn."

Ni phaid a chrybwyll y ewmwl ddaeth dros feddwl y pregethwr,—y tad yng Nghrist yn troi'n blentyn, adeilad mor wych yn troi'n adfeilion. Wedi cystudd cymaint, y mae Ambrose yn llawenhan fod profiad orian prudd wedi darfod, er fod yr adewidion fel y mcl wedi distewi hefyd. Gwell oedd iddo gael gorffwys, ond mwyn i'w gyfeillion yw edrych ar ei fedd a chofio ei rym,—

"Nid oes niwed mewn taranau,
Y mellt distaw sydd yn lladdi;
Yr oedd swm ei doniau esmawth
Fel awelon rhwng y daui,
Medrai ysgrwyd teimlad plentyn,
A'i gydwyb bob bu yn ail."

O farwnad gynghaneddol sech hanner cyn-taf y ddennawfed ganrif daethom i farwnad eneiniedig hanner olaf y ganrif, ac o'r farwnad eneiniedig honno i farwnad lenyddol hanner cyntaf y ganrif hon. O farwnad dlos ei flurf ond heb enaid, daethom i farwnad sy'n llawn enaid ond heb berffioithrydd tlysi flurf, ac o honno daethon at farwnad yn meddu enaid a flurf. O fan feirddiaeth daethom at Williams Pant y Celyn, ac oddi-wrth Williams Pant y Celyn at Ambrose ae Eben Fardd. O gysgudrwydd marw'r ddeunawfed ganrif daethom i'r Diwygiad, ac o'r Diwygiad i'r Deffroad.

Ac yn awr yr ydym mewn cyfnod newydd, ein cyfnod ein hun. Y mae teimlad y Diwygiad wedi oeri,—nid oes ond flurf y farwnad lenyddol yn aros. Rhaid dweyd am farwnadau hanner olaf y bedwaredd ganrif ar bymtheg,—o fanylwaith marwnad Huw Myfyr am Ddoctor Edwards i lawr at gyffredinol bethau odlog marwnad Onllwyn Brace am Henry Richard,—mai rhyddiaith wedi ei odli ydynt. Y mae pethau tarawiadol ym marwnad Gruffydd Williams Tal-sarnau am Edward Morgan y Dyffryn, ond pethau tarawiadol pregeth ydynt. Y mae pethau tarawiadol ym marwnad y Pareh. J. E. Davies am Thomas Jermain Jones, ond pethau tarawiadol erthygl ydynt. Fel y daryfoddod marwnad Tudur Aled mewn ynghaneddion, y mae marwnad Williams Pant y Celyn yn darfod mewn rhyddiaeth.

A raid i'r Farwnad darfod, felly, cyn diwedd y bedwaredd ganrif ar hynytheg? Na, nid y farwnad ryddieithol fydd y farwnad olaf. Y mae bywyd i ddod eto iddi, pan ddechreuireanu'r farwnad wladgarol. Galared a alaro, llawenhaed a lawenhaeo, gwleidyddol a gwladgarol fydd bywyd Cymru gyda hyn.* A rhaid i fardd ganu eân ysbryd ei oes. Dyhead Cymru'n awr ydyw gwybod hanes ein hynafiaid; hoff beth Cymru ydyw canu, a chanu yn y cywair lededd. Beth, felly, mor gydweiddol ag ysbryd yr oes â marwnad wladgarol? Y mae Ceiriog wedi dechreu, y mae beirdd creill yn dilyn ei ol, gan gann am Iywelyn. Daw'r farwnad eto'n fyw, bydd canu gyda'r awel a wylu gyda'r awel eto,† a bydd bardd yn cyhoeddi mai tir sanctaidd ydyw pob glyn yng Nghymru,—

"Os caru cofio'r wyd
Am ddolydd Dyffryn Clwyd,
O cofia gofio'r dewr sy'n gorwedd dan dy droed."

* Gwel erthygl ragorol yn profi hyn gan W. Lewis Jones ar "Anghydffariaeth a'r Dyfodol yng Nghymru" yng *Nghenhuau* Gorffennaf 1891.

† Gwel "Cwm Ilywelyn" gan Edward Jenkins yng *Nghymru Fydd*. Cyf. iii.

MYNYDDOEDD LLANBERIS.

BWLCH LLANBERIS.

SAIFF Llanberis yng nghanol mynyddoedd Eryri. Treffan o gryn faintiol ydyw, wedi cyfodi megis mewn undydd annos. Chwarelwyr gan mwyaf sydd yn byw yn y lle.

Nant neu ddyffryn ydyw'r ardal tuag wyth milldir o hyd,—o bont Pen y Llyn i Ben Pass; ac yn rhyw dri chwarter milldir o led yn y man lletaf. Saif y pentref tua naw milldir o Gaernarfon. Wrth deithio i fyny o'r dref honno, ar hyd y ffordd, denir i bentref Cwm y Glo, neu, yn ol esboniad y chwarelwyr, Cwm y Glo ar y fynedfa i'r nant y mae Llanberis ynddi. Tua hamer milldir yn uwch i fyny na'r cwm hwn, y mae Pen y Llyn, sef pen Llyn Padarn, yr hwn sydd yn gorwedd yn llawst afrosgo ar waelod y Nant, am tua dwy filldir o hyd. Yn gymharol ddiweddar y gwnaed y bont sydd yn croesi pen y llyn yn y fan hon; felly, yr oedd y fynedfa gynt yn gul ac anhgyrech iawn. Yn wir, peth diweddar ydyw y ffordd hefyd, gan fod hen ffordd y plwyf yn cychwyn o waelod Coed y Ddol, y fan lle y saif Llanberis arno yn awr, heibio Ty Du, a thrwy y Clegyr hyd Gastell Bryn Brás. Rthydio yr afon y byddis yn y dyddian gynt, os byddai angen croesi hefyd. Ychydig gannooedd o latheni o'r bont yng nghyfeiriad Llanberis y saif Craig yr Undeb,—y fan y

saif y gweithwyr gynt, pan yn eu hyndrech i sefydlu Undeb y Chwarelwyr yng Ngogledd Cymru.

Yngyfyd y ddan Glegyr gyda'u creigiau ysgythrog o bob tu i'r Llyn. Copa yr un ar y chwith ydyw "Y Bigil." O'r ochr ar y dde i'r bont, ceir golygfa ardderchog. Y mae yn anhawdd meddwl am ddim byd tlysach. Yn misoedd yr haf ar ambell brydnawn, pan y bydd y llyn yn berffaith lonydd, heb un don ar ei wyneb, y mae yr olygfa o'r ffordd sydd yn yr ochr draw yn syfrdanu dyn â'i thylsineb. Gwelir y creigiau sydd yn ymgodi yn igam ogam uwch ben y llyn, megis fel pe yn ymgladdu ynddo, gan ymffurfio yn un corff rhamantus, tebyg i un o greuariaid afrosgo y cyfnod cynddiliwi-iaidd. Ymestynna ymlaen hyd i ben yr Elidir, gan gymeryd yr Allt Wen i fewn gyda'i mân goedydd llawn dail amryliw. Y mae yr olygfa hon yn llawn o farddoniaeth gyfriniol i galon dyn,—od oes ganddo lygad i ganfod prydferthweh.

Yn yr ochr arall, gyda godreu yr hon y mae y ffordd sydd yn arwain i Lanberis, ymddengys y creigiau yn gilwsgus, fel pe yn anfoddlon i'r llyn brydferthu a gogonoddu yr hen Elidir, a'i phlant frynian, yn ei ddyfroedd. Y mae yr hen Gefn du, copa yr ochr hon, yn ecyfateb yn llawn i'w enw. Ceir ei adiau duon yn

llawn gwŷg, a theift ei gysgodion trymaidd dros yr holl diriogaeth.

Felly, ar y naill law, ceir y llyn, megis yn ail eni hen greigiau digroeu y Clegyr, hyd nes y cyrhaeddir cernau gwyrdion yr Elidir; tra y mae yr ochr arall yn llawn o hagrwech rhamantus, ac yn afdodlog ei hymddanghosiad; a phan y daw bron gyferbyn a Llanberis, yn union uwch ben yr hen Dy du,—cartrefle yr hen Esgob Goodman gynt, pan ydoedd ar ffo rhag milwyr Cromwel, ac wedi hynny, cartrefle Dewi Arfon, prif englynwr Cymru, a'r byd o ran hynny,—try i lawr yn fygythiol yn y fan a elwir Y Dinas, fel pe am wneyd ymosodiad dialeddol ar y lle, ond nid ydwy eto wedi gwneyd hynny, er ei fod yn bygwth er cyn ered. Talp o graig rhamantus iawn ydyw Y Dinas, nehel a serth iawn, yn arbennig gyferbyn a'r hen Dy du, a gwae i'r hen anedd-dy esgobol, os rhydd ei fwriad mewn gweithrediad.

Pan saif y teithydd yn mynl gwesty Glyn Peris, caiff olwg ar y Nant yn ymledu yn sydyn, ac y mae y pellder o ben yr Elidir i grib Moel Eilio, a'i gymeryd ar chediad aderyn, yn gryd ffordd; ond yn llawer mwy, pe y gorfodid dyn i'w gerdded. Yna, y mae yn culhan yn sydyn gyferbyn a hen Gastell Dolbadarn, yn gymaith felly, fel nad oes yno ond prin le i ffordd gyda glan Llyn Peris, neu "y llyn uchaf," fel ei gelwir ar lafar gwlad. Darn sydd yn orlawn o brydferthion ydyw y gesail hon; y mae ei gwaelod yn llawn o goed, ac yn gymysg a hwy ceir tai y pres-wylwyr.

Ar y dde, fel y dywedwyd, ymestyn Moel Eilio, a chydachymorth Moel arall, y mae yn cau pen y Maesgwm, ac wedyn yn gorffwys ei phen ar un o ysgwyddau y Wyddfa fawr,—brenhines arddrechog mynyddoedd Eryri. Y mae y Foel Eilio yn ymgeseilio cyn cyrraedd y Maesgwm, ac yn troi ei thrwyn Rhufeinig i gyfeiriad y Derlwyn, fel pe wedi penderfynu unwaith erosi Cwm Brwynog ac ymuno a hi; ond safodd cyn rhoi y bwriad yn weithred, ac felly y mae hyd y dydd hwn. Yng nghesail yr Eilio y mae toriad sydyn serth, a dwfn, yn disgyu i waelod Cwm Dwythweh; yn y gesail ar y gwaelod y gorwedd Llyn Dwythweh, yn dawel yn ei gryd oesol. Lle pruddglwyfus ydyw hwn, tawel, unig, a llwm; ond er hyn, y mae rhyweth yn ddymunol ynddo, yn enwedig, fel lle i fyfyrïo. Y mae mor unig fel na chlywir dim ynddo, ond bresfadau y defaid. Oddiyno i lawr, graddol ddisgynna'r tir, ac weithian'n lled serth, hyd nes y cyrhaeddir gwaelod Dyffryn Padarn.

Dacw'r Clogwyn Coch yn y pellder, yn dangos ei ddanedd miniog. Y mae rhyw-

beth yn dywysogaidd yn ei ymddanghosiad, fel pe yn gwylio y fynedfa i fyny i goryn y Wyddfa; a saif yn derfyn i'r lawnt hirfaith sydd o drwyn y Derlwyn hyd ato. Wrth ei sawl, ac o dan ei wyneb hagr, y gorwedd y Llyn Glâs, ac amryw fân lymnoedd ereill. Yn ffurfio erehwyn chwith y Maesgwm, ceir Moel y Cynghorion, y fan, meddir, y byddai hen dywysogion Cymreig y dyddiau gynt yn ymgynghori a'u gilydd, ac yn penderfynu eu ewerylon, yn gystal a chynllunio pa fodd i weithreda yn y dyddiau cynhyrfus hynny. Ar hen y Foel, ceir lle gwastad, o gryd faintioli, gyda chryn lawer o hen olion. Heibio i drwyn yn ochr chwith y Foel hon y lifa y dwfr sydd yn cronni yn y Llyn Glâs, a'r mân lymnoedd ereill, a threigla i lawr i waelod Cwm Brwynog, gan ymdelemu yn afonig o gryd faintioli, am ryw filldir o ffordd trwy y Cwm; yna cyferfydd a'r afon Hwch, yr hon sydd yn rhedeg o Lyn Cwm Dwythweh, ac yma ymunant a'u gilydd, gan dreiglo i lawr drwy y nant ddoen, er ffurfio y rhaiadr prydfarth a rhamantus a elwir y Cernant Mawr. Y mae y rhaiadr hwn yn un o'r rhyfeddodau periaf a geir yn y eyleh hwn. Daw y dyfroedd i lawr gyda'r fath gyflawnder a nerth o gymoedd y Wyddfa, yn arbennig pan y bydd y gwlawogydd wedi bod yn drymion, nes llenwi y Nant hyd yr ymylon, ac yn ei gwmp euddia y graig uchel, a serth sydd yn ffurfio y dibyn dyehrynnydd, fel pe byddai gorehudd arian-aidd, o faintioli anferth, yn cael ei ddodi ar ei gwyneb du, garw, a mwsoglyd. Y mae yr olygfa hon, o dan belydrau disglær haul Mehefin, yn arddunol mewn gwirionedd. Disgynna corff y dwfr i'r llynwlyn yn y gwaelod, gan ymferwi yn grychias gwyn ac ewynog, tra mae y gweddill yn disgyn yn orehudd teneu dros wyach y graig gan ei hariannu yn odidog. Yna ymddyrehafa y grychias ferwedig yn fân wliith, gan ddisgyn eilwaith, a gwlychu y ddaear am lathemi o bellder oddiwrtho. Ar yr ochr agosaf i'r Derlwyn, ceir lluaws o fân dwmpathau o frysglwyni, yn tyfu yn nannedd y graig uchel a serth, a'r afon yn y gwaelod yn ymruthro allan, fel pe yn diane o'r grychias ferwedig ofnadwy; gan brysuro i fynwes Llyn Peris, yr hwn a warehodir yn ofalus, ddydd a nos, gan hen Gastell Padarn. Y mae y gesail o'r rhaiadr i'r Castell yn ffurfio un o'r golygfeydd prydfarthaf, a thyneraf a geir yma. Llenwir hi a choed i fyny hyd lwynau y Derlwyn, yr hon sydd yn barhaus yn syllu yn synddig arni.

Y mae y ddau llyn,—y Padarn a'r Peris,—yn cael eu gwahanu gan y ffordd a wnaed i'r Chwarel. Yn yr ochr bellaf, ceir pont, a

elwir Pont y Bala, i groesi, o dan yr hon y llifa dwfr y llyn uchaf i'r isaf. Tlws iawn,— yn wir, anisgrifadwy felly,— ydyw yr olygfa o sawl yr hen Elidir i'w choryn, ac y mae ei gwyneb anrheithedig, yn arbennig yn ymyl y bont yn y gwaelod, wedi ei fritho a lliaws o fân frysglwyni o goed. Yehydig ymbellach ymlaen yng nghyfeiriad y Nant y mae y chwarel, a'i thomennau mawrion yn ymwithio i'r llyn. Yma, trwy chwys a lludded, yr ennill llu mawr o feibion llafar eu bara beunyddiol, gan gasglu cyfoeth lawer i goffrau y perchennog. Y mae yr hen Elidir yn gyforiog o gyfoeth, yn ffortiwn i mhrwy un a ddigwyddo ei meddiannu, a dian y pery ei hadnoddan i gyflenwi anghenion cenhedlaethau lawer ar ol hon.

Wrth sefyll ar y ffordd rhwng yr hen gastell a'r bont, ceir golygfa rhamantus heb ei hail,—y fath na cheir yn unman arall yng Nghymru. Ar y chwith, fel y dywednis, ceir yr Elidir a'r hen Chwarel fel craith fawr ar ei gwyneb rhaillon. Ymlaen yng nghyfeiriad y Pass, y mae y Garn yn drum uchel, a'r Glyder fawr, yr hon a estyn ei thraed i gyfyngu ar y Nant, fel mai yehydig o le a geir yn y fynedfa i'r Pass, heblaw digon i'r ffordd a'r afon fechan sydd yn murmur yng ngwaelod y ceunant. Y mae golwg honiadol iawn ar yr hen Glyder fawr. Trenia ydalgryf, gwyneb agored, iagr, herfeiddiol, a llwm, fel un o hen gewri yr oesoedd gynt, gan benderfynu creu arswyd ac ofn ar bawb a feiddiant neshan ati. Fel yr eir ymlaen, ceir yr un nodweddion, os nad mwy rhamantus, yn y talpiau ysgythrog o greigiau bygythiol sydd yn crogi ar ochr y Glyder, ac fel pe ar ymollwng i lawr. Ceir amryw ddarnau eisoes wedi ymollwng, ac wedi treiglo i'r gwaelodion, gan ymfurfio yn gromlechau anferth, bron yn ddigon cang i fod yn ystafelloedd i fyw ynddyn. Golygfa arswydol yw hon; ond awn yn ol i gymeryd ail drem.

Ar yr ochr dde, y mae Bryn y Castell, gyda'i fangoed swynol, a thonnan y llyn yn golchi ei draed yn fennyddiol. Ar ben y bryn, saif gweddillion hen Castell Padarn, yr hwn a adeiladwyd ar y cyntaf, medd Hanes, gan Peris, mab Idwal frenin, i fod yn amddiffynfa i'w dad. Galwyd ef ar y cyntaf yn Gaer Peris, ac felly yr adnabyddid ef hyd ddyddiau Padarn Sant, yr llyn, yn y drydedd ganrif, a adeiladodd eglwys fechan ym mur y Castell, a galwyd y lle wedi hynny yn Castell Padarn. Y mae wedi herio ystoriwydd am fwy na deunaw canrif, ac y mae yr hyn sydd weddill o hono mor gadarn ag orioed. Dywedir i Owain Goch fod yn garcharor ynddo am fwy nag ugain mlynedd gan ei

frawd Llywelyn. Y mae yn eglur odliwrth yr olion a geir yma ei fod unwaith yn lle o fri mawr.

Wedi pasio cern y Derlwyn, yr hon sydd yn llawn o goed mân, grug, citbin, ac amll glwt o dir glâs, ceir cesaill cang, serth, a llom, a elwir Cwm Eilir, neu Gwm Ael hir. Yn y pen uchaf iddo ymddyrelha y graig ysgythrog ei phen yn uchel, serth, a gwyneb llau, gan droi i gyfeiriad y llyn, a graddol ostynga ei phen i'w ymyl, i syllu yn wgu.arno; yna try yn ol i gyfeiriad y Nant, gan ymestyn yn greigiau anffurfiol tua Chraig y llan, ac ymunant gan ymfurfio megis un o esgeiriau cyhyrog y Wyddfa. Ymlaen ceir trum ar ol trum yn ymgodi, pob un megis ar ei eithaf, a gwg oesol i'w weled yn wnech pob un. Y mae yr olygfa rhamantus yn cynhyddu fwyfwy,—y naill drum fel pe yn ymryson ymddyrelaha yn uwch na'r llall, gyda hafnau culion, dyfuiion, a noethion rhyngddynt, ac o'r diwedd y mae y truman duon, beiddgar, megis ellyllon, yn ymfurfio yn ysgwyddau oedryn, ausiglodig y Wyddfa. Ar hyd y llethrau gerwion, am gannoedd o katheni o'r gwaelod, ceir meini anferth yma ac aew, y rhai a gludwyd yuo gan y *glaciers* yn eu teithiau gynt. Ceir rhai o honynt wedi aros ar y dibyn serth, ac yn ymddangos fel pe byddent yn rhyddion; ond nid yn hawdd y diorseddri hwynt. Yn uwch i fyny, ceir marion mawr yn ynochesu wrth draed y creigiau talgryfion a gwynebdu.

Y mae y golygfeydd hyn yn dangos natur yn ei hagweddau mwyaf rhamantus, arddarnol, ac ofnadwy. Y maent yn peri i ddyn, yng nghanol yr unigrywdd syfrdanol, ofni, a chrynnu, os nad llewygu; ond er hyn, y maent yn arddanghosiad o fawredd yn ei agweddau mwyaf rhyfedd a dwyfol. Os nad yw dyn yn allnog i weled Duw yng nghanol y fath fawredd, rhaid ei fod yn gydaymaith priodol i gydfyw yn unig a'r anifail.

Yn awr ni a ddychwelwn yn ol. Y mae Llyn Peris yn gorwedd yn llonydd yn y gwaelod,—un pen iddo yn ein hymyl, a'r llall yng nghwr isaf y Nant. Cwsg ei hun oesol yn dawel, oni bae fod y gwynt, fel hogyn drwg ar adegau, yn neillduol yn y gauaf, yn ei ddeffro; a phau y gwneir hynny, y mae ei wylltineb yu ddiarhebol, chwydda ei donnan ewynog yn uchel, gan eu cyrbio yn frigwyn, ac yn y diwedd gwau iddynt ymfurfio yn golofn o faintoli aruthrol, yn debyg iawn i'r desgrifiad a roddir yn yr Hen Lyfr o ystom ar Fôr Galilea.

Ond yn yr haf, ambell bwyrdydd ym Mehefin a'i frodyr tesog, ceir golygfa anghydmarol oddiar y lleeyn hwn. Nid oes yn awr don ar wnech y llyn, am fod y gwynt

wedi syrthio i gysgu ar ol dioddef gwres tanbaidd yr haul trwy dydd. Ust! O, y mae natur yn ymhyfrydu yn chwareus a hamddenol mewn prydfferthu ei hunan,—y mae arddangosfa i fod. Ai dyma drefn anian i gyflwyno mawl i'r Duw a'i gwyaeth? Mae wyneb y llyn yn ddisglaer fel y grisial, ac yn llyfn fel gwydr gloew.

A fuost, ddarlennydd, erioed yn sefyll ger Pont y Bada, fel ei gelwir, ar y ffordd gyferbyn a chanol Llyn Peris, gan wnebu tua'r Pass, ar fin nos dawel ym Mehefin neu Orffennaf?

“O! ddistawrwydd ystyriol!
Anian gu lunan ei gôl.”

Y mae yr awel mor wan a thyner ag anall baban; a natur drwyddi yn gwenu yn foddhaus. Prysura yr haul tua'r gorwel, ac nid oes gwmwl gymaint a chledr llaw gŵr yn ei

meini rhyddion, y creigiau talgryfion la geisient gusau y ser,—rhai yn dywyll, ereill yn oleu, o dan effeithiau pelydrau yr haul sydd yn graddol ddisgyn i'w wely llaith, y marion hirfaith, ac ambell dwmpath o rug blodeuog yn eu canol.

Daew Gwm Glâs, y fan y bu yr “hen Gatrin,” o lymod goffa oblegid ei nherth cawraidd, yn byw hanner canrif a mwy yn ol. Ysgytiai hon unrhyw un i angau a feiddiai sangu ar ei hawliau fel brenhines y lle. Yno yn swm brefiadau y defaid y treuliodd oes faith, a llawn o wrhydri. Mor dlws ydyw y llanerchau bychain gleision sydd o gwmpas y fangre; ie, y maent oll yn y llyn,—a daew bont y gromlech hefyd, a'r afon fechan drystiog yng ngwaelod y Pass, yn cwynn yn grychias yn ei hymdrech i lifo i lawr rhwng y meini mawrion, i gyrraedd

Y WYDDFA O LLANBERIS.

awyr las. Daw bithau y llenad i'r golwg yn ddistaw, gwelaf hi yn “dyfod a'i myrdd defaid mân” i'w chaulyn, ac O mor wylaidd y gwna ei hymddangosiad urddasol,—a

“Iithau'n gron fel tortica gŵi,”

chwedl yr anfarwol Eben Fardd, yn ei englyn swynol iddi.

Y mae y mynyddoedd sydd ar yr ochr dde, aclodau cyhyrog y Wyddfa fawr, wedi dod i lawr i'r llyn heb i ni glywed eu tiwst o gwbl. Yr Eiddir, a'i chyfeillion oll, sydd yno hefyd, ar y chwth. Y chwared,—ei phonecian, a'i chabanau,—i'w gweled ynddo; y llwyni coed yn llawn o ddail amryliw, y grug, yr eithin, y drain, a'r mwsog—oll yn gyflawn yno; ac erbyn i ni ddal i sylu, gwelw y Pass yno hefyd, yn ei holl ogoniant rhamantus, y mynyddoedd, y cromlechau, y

mynwes Llyn Peris. Y mwg yn esgyn yn swrth o simddeuai y tai, y gwartheg ar y ddôl, ac ambell fugail a'i gi yn brasgamu i amos y defaid,—ac mewn gair, y mae'r Pass yn gyflawn yn y llyn, ac i'w weled yn fwy clir nag y mae yn bosibl ei ganfod ganol dydd goleu. O! y mae yr olygfa yn wefreiddiol yn wir. Pwy all ei desgrifio?

Dyma y rhamantus a'r tlws, yr ofnadwy a'r tyner, yn ymgoffeiddio yn y llyn mewn distawrwydd llemeiriol, a'u holl liwiau gwahanol yn cadw eu ucillduolion, ac eto yn ymdoddi i'w gilydd gan ymfurfio yn un olygfa arddunol. Eisteddaf yma i sylu ar natur yn gogoneddu ei hunan, a thrwy hymny yn gogoneddu y Duw a'i gwnaeth,—y fath amrywiaeth, bron yn ddiderfyn, y llyn yn prydfferthu y mynyddoedd a'r mynyddoedd yn

ardduo y llyn, y naill yn gogoneddu y llall mewn ceinder anghydmorol. A oes golygfa yng Nghymru a ddeil ei chydmaru a hon, o ran tlysmi, ac arddunedd, y naill a'r llall wedi en cyfuno yng nghyd ynddi?

Dywedir mai arlun o'r byd ysbrydol ydyw y byd naturiol; os ydyw yr arlun mor swynol a phrydferth, pa mor ogoneddus y rhaid fod y byd hwnnw? Os ydyw golygfeidd y byd naturiol yn swyno calon dyn i syllu amynt, pa faint mwy dymunol fydd cael aros yn dragwyddol i syllu ar sylweddau diddarfod y byd ysbrydol?

Ond, er holl dlysmi ac arddunedd y golygfeidd hyn, ni welsoem eto fawredd y mynyddoedd ar ei eithaf.

Arddunedd ydyw y nodwedd amlycaf yn y golygfeidd y soniwyd am dannt; ond arddunedd ydyw wedi ei danyri â rhyw gymaint o dlysmi; ond yn Y Wyddfa yr ydyw yn cael eithaf gogoniant y mynyddoedd. Yuddi hi y ceir yr amlygiadau uchaf o fawredd ac arddunedd, nid yn unig yn Llanberis, ond yng Nghymru benbaladr. Nis gall ei choryn moel hi ymfrostoio mewn tlysmi. Y mae yn rhaid iddi hi gyfeirio pob ymwilydd a'i chopu yn nro y cymylan, i chwilio am y tlws a'r tyner yn nes i lawr, yn y dyffryn wrth ei throed, gan ddechreu yn Mryn Eglwys, a dilyn ymlaen gydag ynylon y Dreflan hyd y fynedfa i'r Ceuant Mawr, ac oddiyno hyd Westy'r Frenhines a godreu Bryn y Castell a'r Allt Wen,— yn y lleoedd hyn y ceir hynny o dlysmi a feddwn, yn

Llanberis.

arbennig yn y fynedfa i'r Ceuant Mawr. Ond os am fawredd, yr ofnadwy sydd yn peri iasau o ofn, pangfeidd o bryder, syndod hanner gwallgof ac edmygedd cyfareddol sydd ym meddiannu holl enaid dyn,—Y Wyddfa yw, y fan am y mawredd hwnnw. Gwelais ddyinion ym mhresenoldeb y golygfeidd yn crynnu fel deilen yr aethnen, ac ereill yn cael eu llwyr orchfygu gan y golygfeidd rhamantus, nes hamer llewygu. Y mae byd o ryfeddodau wedi ei grynhoi gan ei Chreawdwr yuddi hi ei hun. Pwy all en nodi yn en manylion? Ieria ddesgrifiad, am fod ei hadnoddau a'i hamrywiaeth yn ormod i un arlunydd geiriol allu ei bortreadu. Dymunwn ddatgan yn wylaidd yn ei phresenoldeb — “Ni fynegwyd mo'r hamer.” Ynddyrchaf a'i choryn mor uchel, fel y gall y teithydd blinedig a ddringodd yno, sefyll a chael trem arni hi ei hun, o'i choryn i'w sward negis ar darawiad amrant, ac y mae yr olygfa yn wefreiddiol, yn

“Synu pensyrdanu dyn.”

Ond, nid yn unig y mae yn ddigon tal i ddangos ei hun i bawb ddymunna ddringo i'w choryn; ond y mae yn llaw yr enw Gwyddfafan, i gael trem ar fyd o ryfeddodau sydd o'i hangyleh, yn agos ac ym mhell.

Dylai pob Cymro esgyn i ben y Wyddfa unwaith o leiaf yn ei oes, er cael y fantais i syllu ar banorama gogoneddus natur yn ei fri cybennid, a

“Moi Naf yn ymyl nefoedd.”

TEWCYN.

AIL SYPYN O HEN LYTHYRAU.

DYMA sypyn eto o hen lythyrau. Llythyr Cymraeg o waith Howel Harris ydyw'r cyntaf, wedi ei anfon ganddo adref at y teulu i Drefeca. Llythyr at Howel Harris, esiampl o lawer o'r un fath ag ef, ydyw'r ail.

Y mae dyddordeb neillduol yn perthyn i'r trgydd llythyr. Yn ol a yddis, dyma'r unig un o lythyrau Ann Griffiths sydd ar gael yn ei llawysgrif ei hun; a'r unig un, felly, y gallwn fod yn sier ein bod yn ei gael fel yr ysgrifennodd hi ef. Y mae'r copi gwreiddiol yn llyfregell Coleg Prifysgol Cymru, wedi ei roddi gan John Jones, U.H., Llanfyllin. Ar ei ddiwedd y mae pedair llinell o un o'i hemynnau; wedi eu rhoddi fel ol-ysgrif. Nid oes genynn llinell arall o'i gwaith wedi ei hysgrifennu ganddi hi ei hun. At Elizabeth Evans Bwch Aeddon,—os wyf yn darllen yr ysgrifen yn iawn,—y cyfeiriwyd y llythyr. Nid wyf wedi rhoi dim at y llythyr ond ei atalnodau, ac ambell lythren neu air i wneyd y meddwl yn eghur. Nid oes un atalnod yn y llythyr; ac y mae pob lythren neu air ychwanegais wedi eu hurgraffu mewn llythrennau Italaidd. Y mae'r darn emyn yn union fel y mae yn y gwreiddiol.

Llythyr Ioan Tegid at Robert Oliver Rees ydyw'r pedwerydd. flwyddyn cyhoeddi gweithiau Dafydd Ionawr. Y mae'r gwreiddiol yn cidio i Edward Griffith, U.H., Dolgellau.

I.

Fy anwyl Frodyr,

Y mae clywed am eich helynt chwï yn llonni ein calomau ni. Cofiwch mae Mab Daw yw pob peth i'r Eglwys; a thra fo chwï, ymhob cyflwr a phrofedigaeth a chyfyngder yn edrych arno, ac yn ymallyd ynddo, ni lwydda'r diafol ddim.

Nag edrychweh i'r ddeddf a'ch calon oddi-wrth y cyfamedd newydd. Yno mae pechod a marwolaeth yn colli ei grym. Nag ofnweh, ni chyfnwid ef ddim. Fe wyf am danoch, a'ch sefyllfa chwï. Mae allweddau ufern a marwolaeth gantho ef. Fe fu farw, ac yn awr y mae yn fyw, a byw a fydd. Am

hynny ewch yn hyderus i gyfarfod Angau. Cofiwch iddo ef ddwedyd,—“Am mae byw ydwyf fi, byw fyddwch chwithau hefyd.” Efe a barodd y'r merthyron i ganu a gorfol-eddu yn y tân. Efe a'eh dug chwi hyd yna, ac efe a'eh dug i ben eich taith. Byddwch ymarhous wrth eich gilydd, a thrugarog, a maddeugar; gan aros yn rhwymyn yr yspryd a chwlmw tangnefodd. Byddwch lawen yn yr Arglwydd yn wastadol.

Eich tad, eich Brawd, a'eh gwas yn yr Arglwydd,

HOW. HARRIS.

II.

Bala, Ionawr 12ed 1740.

Mr. Harris,

Fe a fynegwyd imi gan un ag a aeth gida Jenkin Morgans i Sir Garnarvon fod galwad taur i chwi o'r lle hyn ag y mae ef yn dysgu'r ysgol. Ag y mae ef yn deusaf arnoch wneuthur pob brys ag sudd bosibl i chwi i ddyfod yno yn awr tra y mau'r dymuniad yn y bobl. Fe a ddymunodd arnaf fi neu'r frind hyn ag ni danfonodd ef yno serfenu atoch ich gwneud yn gydnabyddus or galwad. Os byddwch yn wyllysio danfon atto ef sef Jenkin yn gunt nag y deloch yno y mau ef yn dysgu'r ysgol men lle ag a elwir y Glasfryn ymhlwyf Llangybi yn Sir Garnarvon. Einw gwyr y ty hyn ydiw William Pritchard. Y mau dymuniad mawr genon nine yn Llaniwllyn ar i chwi ddyfod attom nine yn eich ffordd i Sir Garnarvon. Y mae achos mawr i ni fendithio Duw am eich dyfodiad i Laniwllyn y tro diwaetha emus y mau yno amriw o cneide wedi cael ei deffroi ar yr amser hyn. Myfi a serifenais lythyr atoch chwi yehydig o flaen Dudd nadolig os daeth of ieh llaw. Yr oedd yn ynddo ef ruw faint o gyfri am ein helunt ni yn y parthau hun. Yn y cyfamser yr wyf yn taer dymuned eich gweddiau trosaf fi eamus y mae hi yn o dowill arnaf fi yn achos fy enaid. Os y gwelwch yn dda serfenu attaf, fe fudd yn dda iawn genifglowedoddiwrthuch.

Yr hwn ydwyf eich cywiraf frind, ach gwasnaethr, anwiw.

ROBT GRIFFITH.

Please to direct to Robt Griffith att Bron Veyno near Bala Merioneth Shire North Wales.

III.

Anwyfal Chwaer yn yr Arglwydd,

Yn ol eich dymuniad y ysgrifennaiis yr yehydig leiniau hyn atoch, a da iawn genyf gael cyffe i wneyd fy helynt yn adnabyddus i chwi. Garedig chwaer, y

peth mwyaf neillduol sydd ar fy meddwl yn bresenol fel mater yw mewn perthynas i dristau yr Yspryd Glan. Gair hwnw ddaeth im meddwl,—“Oni wyddoch chwi fod eich cyrph yn denlau i'r Yspryd Glan sydd yn trigo ynoch:” ac wrth drciddio gronyn i mewn i ryfeddodau y person, ai fod yn trigo neu yn preswyllo yn y credadya, rwif yn meddwl yn synul na chefais erioed fy meddianu i'r un graddau ac ofnau parchus rhag dristau, ac ynghyd a hynny cefais weld *mae* un achos, ar achos penaf o fod y peehod mawr hwn yn cael mor lleied o argraff wasgedig ar y meddwl *yw* o herwydd fy meddwl-ian isel cabledus am berson mor fawr.

Dyma oedd rhediad fy meddwl am bersonau yr drindod. Rwyf yn clywed fy meddwl yn cael ei ddal a chywilydd, eto dan rywman i ddweud o herwydd y niwaid o hono. Meddwl am berson y Tad a'r Mab yn oguf-yweh; ond am berson yr Yspryd Glan, ei olwgu fel swyddog islaw iddynt. O feddwl dychmygol cyfeiliornus am berson dwyfol, hollbresenol, holl wybodol, a holl allnog i ddwyn yn y blaen a gorffen y gwaith da a ddechrauodd yn ol trefu y cyfamod rhad a chyngor tri yn un ar rhan gwrthrychau yr cariad boran. O am y fraint o fod o'i nifer!

Anwyl chwaer, rhwif yn teimlo gradd o syched am ddod i fyau yn fwy mewn crediniaeth am breswiliad personol yr Yspryd Glan yn fy ngyflwr; a hynny trwy ddatgildiad, nid yn ddychmygol, gan feddwl amgyffred y dull a'r modd y mae, yr hyn sydd eulun-addoliath. Anwyl chwaer, wrth edrych gronyn ar y pechadyraswydd ynddo (real) ei hun o dristau yr Yspryd Glan, ac o'r tu arall edrych i mewn i ddyfnderoedd y codwm mawr a fy mod wedi fy llwyr ddfieddianu o bob gallu i ddim ond yw dristau, mae yn o wasgedig yn wir. Ond y gair yma sydd ar fy meddwl,—“Gwiliwch a gweddiwch:” fel ped fau yr Arglwydd y dweyd,—“Er mor halld yw yr gorebymun, a thithau mor anallnog i gyflawni un peth o fil yn y fan yna ar y tir yna o ran dy feddwl, tyrel i'r maes, treia di yr orsedd, canys llawer a ddiehon taer weddi yr cyflawn; digon i ti fy ngras i, fy nerth i a berffeithir mewn gweddid.” Diolch byth am Dduw yn llond ei addewidion.

Anwyl chwaer, mi a ddymunwn ddwend llawer am rinwedd gweddi ddîrgel, ond chwi a wyddoch fwy nag a allaf fi ddweyd am dan, ond rwyf yn gwbl o'r farn ei bod yn rhagori llawer i wynebu geluniar ar fyddin o w'r arfog. Mi a wn trwy brofiad un gael fy roundio gan clerion na feddwn ddim yw wneud ond hynny,—“A minau a arferaf weddi:” a hynny yn ateb y diben iddynt syrthio ynwyysg ei cefnau. O am y fraint o

fod dan orichwiliathau manwl yr Yspryd Glan, rwif yn meddwl yn symul na ffitia gorichwiliacth llai manwl nar gair hwnw byth mo nghyflwr i.—“Ar bob moment y dwrfraf hi.” Diolch byth am Fibl yn ffitio cyflwr wedi mynd mor ddyfn. Anwylechwar rhiw fraint fawr yw bod cyflwr ar gael yngwyneb gair Duw. O am ei ddal yn y drych sanctaidd i'r diben i wneud use o gyfryngwr.

Un peth neillduol ar fy meddwl neithiwr mewn perthynas i feindio cyflwr yn y gair. R. J. yn llefaru'n werthfawr iawn o ran mater, a minau mor sych, mor bell o ran fy mhrofiad, nid oedd na deddf nae cfeungil yn gweithredu dim arnaf a hyuu a weithiodd fesur o ddychryn ar fy meddwl, ffaelu meddwl eael fy nghyflwr yn y gair o ran fod deddf ac cfeungil megis yn . . . Gair hwnw ddaeth im meddwl,—“Dos allan rhagot ar hyd a l y praidd;” a minau ffaelu gwelod ol y praidd yn yr amgylehiad hwnw. Ond y gair hwnw ddaeth im meddwl gyda golau a gwres,—“Deffro di ogledd wynt, a thyred ddachau wynt.” Diolch byth am graig y gair i roi troed arni i gychwyn, a'r amosiblwydd o gychwyn heb hynu.

Anwyl chwaer rwif yn gwelod mwy o angen nae erioed am gael treilio y rhan su yn ol dan rhoi fy hyn yn feunyddiol ae yn barhaus, gorff ac enaid, i ofal yr hwn su yn abal i gadw yr hyn a roddir ato erbyn y dydd hwnw. Nid rhoi fy hun uwwaith, ond byw dan roi fy hun, hyd nes ac wrth roi yr tabernacl hwn heilio. Anwyl chwaer mae meddwl am i roi o heilio yn felus neillduol weithiau, gan ddweyd mai hyn sydd yn fy llovi fwyaf o bob peth y dyddiau hyn,—nid marw yuddo ei hun, ond yr elw mawr sudd yw gael trwyddo. Cael gadel ar ol bob tueddiad croes i cwyllis Duw, gadel ar ol bob gallu i ddiamrhyleddu deddf Duw, bob gwenddi yn cael ei lyneu i fynu gan nerth, cael cydymffurfiaid cyflawn o'r gyfraith yr hon sudd ensoes ar ei calon a mwynhau delw Duw am byth. Anwyl chwaer byddaf yn cael fy llwngu gimaint weithiau i'r pethiau hyn fel y byddaf yn misio yn deg a sefyll yn ffordd fy nyledswydd gyda phethau amser, ond disgwil am yr amser i gael fy natod a bod gyda Christ, canys llawer iawn gwell ydiw, er ei bod yma yn dda iawn trwy ddellu, a bod yr Arglwydd yn datgyddio gymaint o'i ogoniant weithiau trwy ddrych mewn dameg a all fy ngyneddfau gweminiad i ddal.

Anwyl chwaer, mae yn dda genyf ddweyd hyn wrth ddibenn,—mi a ddymnw'n ei ddweud gyda diolchgarwch,—er fy holl lygredd, a dyfais uffern, byd ai wrthrychau,

rwi o ddaioni Duw yn unig heb newid gwrthrych fy serch hyd heno ond yn bytrach o galon am ymlonyddu yn ei gariad ac ymhyfrydu yuddo byth dan gann, er nas eaf hynu i'r graddau lleiaf tu yma i angu ond trwy drais.

Anwyl garedig chwaer, dynynaf anoch yn neillduol anfon ataf gyda brys; na orueddwech fi, nis gallaf beidio ai gymeryd yn angharedig anoch os gwneuech. Mae Ruth yn dymuno ei chofio yn garedig atoch, nid oes genyf ddim neillduol yw anfon atoch fel newydd ond hyn,—mae rhiw yspryd gobethio bob dim i weld arwyddion adferiad Rachel Pugh. A hyu oddiwrth eich gredig chwaer yn cyflum deithio trwy fyd o amser i'r byd mawr a bery byth.

ANN THOMAS.

Er mi cwbl groes i natwr yw fy llwybur yn y byd i deithio wna't a hyu'n ddael yngworfawr wedd'ly wna't-jyrd wrthgodi yr groes ei chyfi yn goren Mewn gorthymdegaru llawen fyw ffordd yn minau. Er mor ddyras i Ddinas gyfaneddol yw—

IV.

Nanhyfer, Penfro,
25ain o Chwefror, 1851.

Anwyl Syr,

Wela fi yn anfon i chwi gywydd o gyfansoddiad Rowland Hugh, o'r Graienyn, ger y Bala; yr hwn a gyfansoddiwyd ganddo yn ei 78 flwyddyn o'i oed, sef yn y flwyddyn 1793,—y flwyddyn y cyhoeddiwyd Cywydd y Drindod. Enwawd y cywydd ydyw “Diolchgar gydnabod i Mr. David Richards am lyfr Cywydd y Drindod.”

Brawd i'm nain, o du fy mam, oedd Rowland Huw. Mae ei waith genyf mewn ysgrifen yn ei law ei hun, oddieithr y gân ddiweddaf a gyfansoddiwyd pan oedd yn 87 oed, A.D. 1802, yr hon sydd yn llaw y diweddar fardd, ei ddisgybl, Robert William, o'r Pandy isaf, Trerhiwedog. A'r Robert William hwn oedd fy athraw i yn fy nysgu yn rheolau Barddoniaeth. Y mae ei waith efar glawr yn meddiant ei ferch.

O bydd i chwi lwyddaw i gyhoeddi gwaith Dafydd Ionawr, yn ddigolled i chwi eich hun, gwnaech ddaioni ychwanegol i llynyddiaeth Gymreig pe y cyhoeddech bigion o waith Rowland Hugh, Robert William, a Robert Thomas, o Goedladur, plwyf Llanuwchllyn, y rhai oeddent yn gyfoedion, yn byw yn Mhenllyn; ac o Benllyn hefyd o ran eu genedigacth.

Ydwyf, anwyl syr,
Yr eiddoch,

TEGID.

D.S. Mae barddoniaeth bardd Goedladur yn fy nghadwraeth i.

EMYN NADOLIG.

EPHRATA. 8. 7. D.

CYWAIR E.

{	d :- r n :s	d :f n :r
	d :- t ₁ d :d	d :d d :t ₁
	i. Can - ai clych-au'r	(Can - au uch- o- l
	n :- .s s :s	n :l s :s
d :- .s ₁ d :m ₁	l ₁ :f ₁ s ₁ :s ₁	

H. BRITHON HUGHES,
Walsall.

r :- .m f :l	s :f n :—
t ₁ :- .d r :m	r :t ₁ d :—
Her - wydd dol Gwar- ed - wr dyn;	
s :- .s l :d ^l	s :s s :—
f :- .m r :l ₁	t ₁ :s ₁ d :—

Cyw. B.

{	d :- r n :s	d :f n :r
	d :- t ₁ d :d	d :d d :t ₁
	Lla - wen - floedd-ia'i	eng - yl fil - oedd ^l ,
	n :- .s s :s	n :l s :s
d :- .s d :m ₁	l ₁ :f ₁ s ₁ :s ₁	

^l r :- .d t ₁ :d	f :r d :—
^r s ₁ :- .s ₁ s ₁ :s ₁	l ₁ :f ₁ n ₁ :—
Can - ai torfoedd yn gyt - un;	
^d f :- .n r :d	d :t ₁ d :—
^f e ₁ t ₁ :- .d ₁ f ₁ :m ₁	r ₁ :s ₁ d ₁ :—

Cyw. E.

{	^l n :- .f n :r	l :- .t l :s
	^e d :- .d d :r	r :- .r r :r
	Un o gor-an'r	uch - el - der-au
	^d s :- .l s :s	fe :- .s l :t
^f d :- .d d :t ₁	l ₁ :- .s ₁ fe ₁ :s ₁	

d ^l :- .t l :s	f :n r :—
d :- .d d :d	t ₁ :d t ₁ :—
Can - od l draw a lleis - iau llon,	
s :- .s f :s	s :s s :—
m :- .n f :m	r :d s ₁ :—

{	d :- r n :s	d :f n :r
	d :- t ₁ d :s ₁	l ₁ :l ₁ d :t ₁
	Y tro cynta	ying ngwlad Jn - dah
	s :- .f n :r	n :f s :s
m :- .r d :t ₁	l ₁ :r s ₁ :s ₁	

l :- .s t :d ^l	n :r d :—
d :- .d r :m	d :t ₁ d :—
Gar - ol bur - a ger ein bron.	
l :- .d ^l f :s	s :s .f n :—
f :- .n r :d	s :s ₁ d :—

II.

Cenir fyth drwy'r goruchafion,
Mawl i'r Iŵn a aulhâ,
Ac ymadsein ar y ddaear
Mewn llais dengar,— "Wylls da;"
Uno'r *Duodod* mawr â *dyndod*!
Gyrrai'r bennod hon, i'r byd,
Feibion Duw i orfoleddu.
Sêr y bore i ganu i gyd.

III.

Tafwyd drysau'r cynfwrïadan,
Y drefu foren uchel fri,
Ddigon llydau, nes yn eglur
Gwelem yn ein natur ni
Wrthrych serch, a mawl y miloedd,
Teulu'r llysoedd tu draw'r lleu,
Yn Wr mwyach o'n cyfathrach,
Ein mawl bellach ar ei ben.

IV.

Dduwiau dinod, i'r ystlumod
P'fowch o wyddfod Brenin nef;
Hw, genhedloedd, wasanathwch,
Denwch ac addolwch ef;
P'beddiwn, llawun o lawenydd,
Gwauwn gân newydd iddo'n awr;
Trem ac uchder dyn fo'n darfod,
Dyma'r Un sy' i fod yu fawr.

V.

Os bu i fasnach nef a daear
Ddrysu er ein galar gynt,
"Crist ein bywyd" a'i rhydd bell uch
Ar dir sicrach, hawddach hyn t;
Aed ar wyfrau'r newydd hyfryd
Drwy y byd i'w bedwar bau,
A rhed ato'r holl genhedloedd
Yn fil miloedd yn y man.

HUGH DERFEL HUGHES

GOFYN AC ATEB.

G O F Y N .

VI.

Y MAE hen wraig yn byw yn y plwy yma, yr hon sydd ar fin gorlleu ei phyntheg-fod llwydd a phedwar ugain. "Glywsoc'h chi son am llwyddyn y rhew mawr," meddai wrthyf un diwrnod. "Wel, yr oedd fy nhad—eu yn saith oed y llwyddyn honno, ac mi clywais o yn deyd iddo fo ddynu bwsiel o geirch, a dysgu *Cerdd y Wnllan* mewn diwrnod y llwyddyn honno, pan nad oedd o ond saith oed. Ranta eich bod chi yn medru *Cerdd y Wnllan*," meddai hi, ac yna dechreu-odd fwmial canu,—

"Pam y sefweh yma'n segur,
A chymaint sydd o cisian gweithwyr?
Mawr eich bod, yn nydd cynhaau,
Yn segurwyr yn sgura."

Methodd a chofio dim rhagor o honi y pryd hwnw.

A ydyw *Cerdd y Wnllan* ar gael yn awr?
Os ydyw, ym mhla le, a plwy yw ei hawdwr?
Llanbrynmair: RICHARD BENNETT.

VII.

Clywais ddweyd y danghosir heddi Owen Glyn Dŵr yn mynwent Mornington. A fedrai rhywun roddi imi ddarhuniad o'r llyn-went honno, ac o'r fan lle y dywed traddodiad fod Glyn Dŵr yn hmo? R. M.

A T E B .

II.

Wedi gweled gofyniad Clerwr Cymreig parthed yr alawon, gelwais gyda chwaer Llwyelyn Alaw yn Mountain Ash. Diau gennyf fy mod wedi cael gafael ar gopi o'r casgliad a anfonwyd i Eisteddfod Llangollen yn 1858.

Y mae'n debyg fod yn y copi anfonwyd i'r gystadlenaeith y geiriau arferid ar yr hen alawon hyn, ynghyd a chyfeiliant, ond nid oes yn y copi y daethum o hyd iddo ond yr alaw yn unig. Y mae 112 o honynt; anfonaf y rhestr i'w chyhoeddi yng Nghymru. Ab Ithel a Charn Inghl oedd ysgrifenyddion yr Eisteddfod.

Ysgoldy y Burwl, Treceiri. D. EVANS.

III.

Glyn Egwestl, ger Llan Gollen, ydyw glyn Guto'r Glyn. Ceir hanes llawu am dano yn llyfr Gweirydd ab Rhys ar Lenyddiaeth Gymreig o 1300 i 1650, lle y dywedir fod pedwar ugain a deg o gywyddau o'i eiddo ar gael. Bu'n canu tuchan i Dafydd ab Edmwnd. Y mae ateb Dafydd ab Edmwnd yn y Piser Hir, a darlunuir Guto yn hwnw fel

"Y bwrddir na chais bardwn,
Was byr-dew, ond ias burdan."

Y mae yn fy meddiant gywydd byr o'i waith i "goru hundwr." Gwelir oddiwrt hwnw

fod ganddo allu i ddesgrifio, er ei fod ymhell ar ol beirdd mawr ei oes.

HEN HANESYDD ARALL.

IV.

Mae'n debyg i'w oes *darlunio* o fenyw hagr gan un prydydd Cymreig, uwya na chaw un prydydd mewn unrhyw iaith arall, er fod ambell i grybwylliad am un felly. Mae gan Dafydd ab Gwilym, fel engraifft, wrach neu ddwy a'i rhwystrodd ef i weled neu i fwythau cymdeithas ei gariad, nad ydynt yn hoffus eu gwedd,—

"Gwrach anhgar ni'm caref,
Ewinog grafaugog gref,"

ond nid yw efc, hyd yn nod yn ei gasineb a'i lid tuag atynt, yn isellau barddoniaeth i'w desgrifio yn fanwl. Ond mewn rhyddiaeth, gallaf roddi esiampl. Ac hwyrach nad oes ar gael fenyw hagrach na'r Forwyn Ddu a ymddanghosodd yn Llys Arthur yng Nghaerlleon ar Wysg i geryddu a rhybuddio Peredur. Mewn Cymraeg diweddar, mae y desgrifiad fel hyn,—

"Ar hynny hwy a welent yn dyfod i mewn forwyn a chan-ldi walt da crych; ar gefn mull melyn yr ydoedd, ac yn ei llaw garciau geirwon cr gyrru y mull; a golwg garw aungaruaidd oedd arni. Duach oedd ei gwneb a'i dwaylaw na'r haiaru duaf wedi ei bygu. Ac yr oedd ei llun yn fwy hagr na'i llwi:—Graddiau uchel; gwyneb hir ar i waered; trwyn byr, ffroen-lydau; y naill lygad yn frithlas greulawn, a'r llall yn ddu fel y muchud, a'r ddau wedi suddo yn ddwlun yn ei phen; dannedd hirion, melynion—melynact na blodeu y banadl; ei gwisg yn dechreu yn asgwrn ei dwyfon ac yn cyrraedd hyd ei gen; a'i chfwr ar lun bwa; ei dwy glun yn fwaog ac esgrynog; a chulfin a theucu ydoedd oll oddieithr ei thraed a'i gluniau, y rhai oedd o faintioli anferth."

Ond wedi'r cwbl, er eich boddhad, gallwch ddweyd mai cefnder Peredur ydoedd yn rhith morwyn ddu, ac, fel y dywed yr hanes, gwas melyn oedd efe yn briodol. Ac yn wir digon hagr yw dyn wedi ei wisgo fel dynes, onid?

Dyddoroll, efallai, fyddai chwaneu gofod "blodeu y banadl" yn cael eu defnyddio fel cyffelybiaeth yn nesgrifiad yr eneth harddaf yn y Mabinogion, sef Olwen, yn ogystal ag yn y desgrifiad hwn o'r hagraf; ond *pen* Olwen oedd "melynact na blodeu banadl";—mae hyn yn gwneyd gwahaniaeth mawr.

H. J. EVANS.

Ysgol Kingswood, Caer Baddon.

V.

Simon Lloyd o Blas yn Dre, y Bala, ydyw'r Simon Lloyd y cyfeiria Evan Moses ei lythyr ato. Bu am rai misoedd gyda Howel Harris. Priododd Sarah Bowen o'r Tyddyn, yn Sir Drefaldwyn. Mab iddo ef oedd y Parch. Simon Lloyd, ysgrifennydd yr "Anuseryddiaeth" a'r "Esboniad ar y Datguddiad."

Yr un teulu yw Llwydiaid Plas y D.e.a Llwydiaid Rhivaedog.

Birk uba'l, Tach. 17, 1891.

LLYFRAU NEWYDDION.

XV.

CRONFA O ADGOFION. Gan John Davies, Salford. Ar werth gan yr awdwr,—3, Lord Street, Broughton, Manchester. Yr elw at gapel Pendleton. 276 tud. 3s.

Y MAE y llyfr dyddorol hwn wedi ei argraffu a'i rwywyo yn brydferth a ehwaethus. Y mae'r adgofion drwyddynt yn hynod o ddifyr, ac nis gall neb ddarllen y llyfr heb fod lawer yn well. Wrth ei ddarllen chwaddais yn uchel droion; a mwy nag unwaith teimlais leithder yn fy llygaid. Y mae'r arddull yn seml a di-addurn, ond yn gref ac yn ddarluniadol iawn. Teimlwn mai gŵr yn dweyd ei feddwl yn eglur a gonest ydyw'r gŵr fu'n dynwared yw'n hella llwynog, yn hiraethu am ei wedd a'i gi yn Nyffryn Clwyd, ac yn ymgeisio am wybodaeth a'r lle aurhyaeddus yn Manceinion.

XVI.

AUSTRALIA REVISITED IN 1890. By Josiah Hughes. Bangor: Nixon & Jarvis. 500 tud. 5s.

Dyma llyfr llawn o adgofion eto, llyfr teithiwr o'r iawn ryw, llyfr y meddir treulio oriau lawer yn ddifyr gydag ef. I'r hwn sydd a'i fryd ar ymfudo, ac i'r hwn sy'n hoff o grwydriadan meddwl, bydd y llyfr llawn a manwl hwn yn drysor. Dengys beth ydyw Awstralia mewn gwirionedd, a dengys droion gyrfa un dafwyd o don i don am flynyddoedd meithlon. Wedi eymaint o deithio a blinder, mwyn, feddyliwn, ydyw gorffwys yng Nghymru.

XVII.

THE HISTORY OF THE EARLY NONCONFORMISTS OF CARDIFF. By J. A. Jenkins, B.A. Cardiff: W. Jones. 100 tud. 1s.

Treniodd Mr. Jenkins lawer o'i oriau gorffwys,—er nad llawer awr orffwys sydd gan weinidog,—yn y llyfrgelloedd; ac y mae wedi dod a hanes llawer un enwog i'r golwg. Mewn llyfr bychan destlus ceir hanes William Erbery a Walter Cradoc a Christopher Love, hanes erlid y Crynwr, a hanes ymweliadan Howel Harris a Whitfield a John Wesley. Y mae'r llythyrau a'r dyfyniadau'n rhoddi gwerth hanesyddol i'r llyfr, ond nid ydyw yr un o'r darnau'n anyddorol i'r darlennydd cyffredin. Dylai fod gan bob tref yng Nghymru lawlyfr fel hyn,—y mae Mr. Jenkins wedi gwneyd cymwynas fawr i Gaer Dydd.

XVIII.

SYLWADAU AR LYFR Y PREGETHWYR. Gan y Parch. David Rees, Bronant, Tregaroŵ, Jenkin Thomas. 208 tud. 2s.

Y mae llawer o ddywediadau tarawiadol yn y llyfr hwn, a chyngorion buddiol a chall. Esbonnir y Beibl yn ei oleuni ei hun, ac yng ngoleuni profiad y gŵr doeth o Fronant.

XIX.

CEINION Y CWML. Gweithian barddonol, &c., Carneddog. Tremadog, R. I. Jones. 128 tud. 1s.

Dyma weithian barddonol, cacth a rhydd, bardd ieuanc o fugnail o ardal Rhys Goch Eryri a Dafydd Nanmor. Y mae llawer o'r cyfieithiadau a'r efylychiadau'n dda iawn; ac y mae ysbryd gwladgarol byw drwy'r llyfr gyd.

XX.

HARLECH, a eantata by Joseph Skeaf. Welsh Words by Isaac Foulkes. Hen Nodiant, 3s. 6c. Tonic Sol Ffa, 1s. Cyhoeddir gan M. J. Skeaf, 53, Grove St., Liverpool.

Yr oedd y diweddar Joseph Skeaf yn hoff iawn o alawon cenedlaethol, ac ynglyn ag alawon Cymru y gwyddis oreu am ei enw. Bu farw yng nghyfnod nerth bywyd, chwarae'r enyn "Aros gyda mi" oedd y peth olaf wnaeth. Bydd yn dda gan gerddorion Cymru glywed am yr argraffiad destlus hwn.

XXI.

Gwerthir ad-graffiad o erthygl y Parch. H. Cernyw Williams ar William Carey gan W. Williams, Llangollen,—ar ddathliad canmlwyddiant eenhadaeth y Bedyddwyr.

Y mae adroddiad cyflawn o gynhadledd canmlwyddiant yr Ysgol Sabothol ym Manceinion ar werth gan W. Jones, 192, Hulm Hall Lane, Miles Platting, Manchester.

XXII.

CYLCHGRONAU RHAGFYR.

Y mae'r *Cennad Hedd* yn ddyddorol iawn, —trem ar ryfeddodau'r ser, ymweliad a Llangeitho, a'r adgofion am Rowlands Aberaman yn enwedig. Y mae'r *University College of Wales Magazine* yn dal ei dir yn dda, ond gresyn ydyw torri ei ddalenau, ac argraffu hysbysiadau ar yr un ddalen a'r erthyglau. Y mae ysgrifau eerdorol a hanesyddol o gryn werth yn y *Cerdior*, gan David Jenkins, D. Emlyn Evans, a J. H. Roberts. Rhydd y *Solfwadd* ddarlun o Tom Price, a hanes ei fywyd. Carreg y Sarff, Swyn, a Chanon Llydaw ydyw prif destynau *Melusine*. Tipy'n yn boliticaidd eglwysig ydyw'r *Haul*; addewir mwy o lenyddiaeth y flwyddyn nesaf.

TUDALENNAU'R PLANT.

HANES CYMRU.

GWERS IV.

PAN oedd y Rhufeiniaid yn rheoli'r byd y ganwyd Iesu Grist. Y Rhufeiniaid oedd yn uno'r byd; yr oedd eu llengoedd yn tramwyo o wlad i wlad ar hyd eu ffyrdd. Ac ar hyd eu ffyrdd hwy daeth newyddion am Fab y Dyn. Baasa'n dda gennyf gael dweyd wrthyeh pwy ddywedodd am yr Iesu gyntaf yn ein gwlad ni. Dywed rhai mai brenin da, o'r enw Lles ab Coel, a glywodd am dano o bell, ac a anfonodd am efengylwyr i ddweyd am dano. Dywed rhai ereill mai Joseph o Arimathea, yr hwn a gladdodd yr Iesu yn ei fedd newydd ei hun, a ddaeth a'r efengyl i Bryden. Dywed yr hanes fod Joseph ac ereill wedi eu dal gan yr erlidwyr, ac wedi eu rhoddi mewn llong foel, heb lyw na hwy, a'u gollwag i'r môr mawr. Ac wedi erwydro'n hir wrth ewyllys y gwynt a'r tonnau, daeth y llong i'n gwlad ni. Pregethodd Joseph yr efengyl yma, ac yna bu farw, a chladdwyd ef yn Ynys Afallon, ar gwr Gwlad yr Haf, ymhell bell o'r hedd newydd hwnnw a wnaethai iddo ei hun.

Dywed rhai ereill mai fel hyn y bu. Pan awd a Charadog yn gareharor i Rufen, awd a phendefiges o'r enw Gwladus gydag ef. Priododd hon bendefig o'r enw Pudens yn Rhufen. Clywodd y ddau bregeth Paul, a chredasant. Yr oedd Paul yn hoff iawn o'r bendefiges Gymreig, y mae'n cofio ati hi a'i gŵr yn ei ail lythyr at Dimothi; ac ar ei chais taer hi, croesodd y môr, a phregethodd yr efengyl yn ei hynys.

Ond nid oes sierwydd am yr hanesion hyn. Hwyrach mai nid brenin, hwyrach mai nid gŵr goludog, hwyrach mai nid apostol y eenhedloedd, a ddaeth a'r efengyl i ni. Hwyrach mai rhyw hen filwr gwalltwyn, hwyrach mai rhyw wraig dyner galon ddywedodd am yr Iesu gyntaf yng Nhyrmru,—a hwyrach mai plentyn bach.

Yn y fan yma rhoddir terfyn ar "Dudalennau'r Plant." Nid oherwydd fod neb yn cwyno na ddylaf'r plant gael dwy tudalen o wyth a deugain, gydag ambell erthygl heblaw hynny, y gwneir hyn. Ac yn sicr nid oherwydd nad oes ar y plant awydd i wybod am hanes a moddwl eu gwlad. Os edrychweh ar y tudalen nesaf, gwelweh fy rheswm dros droi'r plant o ddalennau CYMRU. O hyn allan bydd gennyf GYMRU cyfan iddynt hwy eu hunain,—hanes, meddylliau, ystraeon, dyehymygiol, darluniau.

LLENYDDIAETH CYMRU.

Rhan o broffwydoliaeth Jeremeia ydyw y demyn cyntaf roddais i chwi i'w dysgu ac i ehwilio am dano y mis diweddat. Gwelodd Jeremeia lawer o ofid ac anrhaith; yn yr adnoddau hyn y mae'n darlunio gwlad wrth ei fold,—gwlad lawn o heddwch, gwlad lawn o heu bobl, a gwlad lawn o blant yn chwarae.

Galar Llywarch Hen ydyw Rhif xviii.,—yr hen filwr yn cwyno wrth ei ffon, pan oedd ei feibion oll wedi eu lladd yn y rhyfel.

O Ddrych y Prif Oesoedd y codais Rif xix. Dywedir yno mî llythyr ydyw oddiwrth "bendefig urddasol at y ben gymanta o wyr mawr yn Rhufen," yn darlunio Iesu Grist.

Darluniad Ieuan Glan Geirionnydd o helyg yr Euphrates ydyw Rhif xx; a darn o awdl Eben Fardd ar "Ddinistr Jerusalem" ydyw Rhif xxi. Ceiriog ysgrifennodd xxii, pan oedd ei fam wedi dod i edrych am dano i Fancinion o Ddyffryn Ceiriog.

Darn o un o ganiadau Islwyn (Caniadau Islwyn, Hughes Gwreccsam, tud. 128) ydyw xxiii.; Dr. Cynhafal Jones ydyw awdwr xxiv; o Ganeuon Elfyn (Ffestiniog, Lloyd Roberts) y cymerais y darn olaf.

XXVI.

I ba le yr af oddiwrth dy Ysbryd, ac i ba le y ffoaf o'th wydd? Os dringaf i'r nefoedd, yno yr wyt ti; os cyweiriaf fy fy ngwely yn uffern, wele di yno. Pe cymerwn adenydd y wawr, a phe trigwn yn eithafodd y môr, yno hefyd y'm tywysai dy law ac y'm daliai dy ddeheulaw.

XXVIII.

Fel addfed faes o haidd
Ymdonna'r dyrfa,
Mewn dhuwl nefol addfed
Ar Green y Bala;
Fel trwy addolgar reddf,
Pan chwytai corwynt deddf,
Neu'r awel dyner leddf,
O ben Calfaria.

XXVIII.

Y ddacwr a'i gruddiau'n dduon;—y graig,
Er mor gref, yn yfflon;
Awyr brudd yn curo'i bron,
Ag haul yn torri ei galon.

PRIS CEINIOG.]

Cyf. I. Rhif. 1. Ior. 15fed, 1892.

CYMRU'R PLANT

AFORAFFWYD A CHYHOEDDWDYD
DROS Y GOLYGYDD

GAN D. W. DAVIES & Co.,
CAERNAFFON.

Nid wyf yn sicr y medraf esbonio yr holl wyneb ddalen i chwiri. Daew un o fynyddoedd Cymru,—yr Aran, yn ol pob telyg,—yn uchaf. Daew hefyd eglwys henafol Llanubblig, Caernarion, ac un o gapelydd Llanidloes. Daew goleg Aber Ystwyth a choleg y Gogledd; methodd yr arhnydd gael darlun o goleg Caer Dydd. Cyn hir, bydd mynyddoedd ac eglwysi a chapelydd newyddion ar y wyneb ddalen hon. Daew athraw yn dysgu Hanes Cymru i blant, ac yn dangos rhyw fan iddynt, y fan y ganwyd Dafydd ab Gwilym hwyrach, neu'r fan y bu Llywelyn farw. Ac wrth cu pennau daew angylion bychain yn taflu blodau i lawr, ac y mae pob blodeuyn yn arwydd o rywbeth,—megis purdeb, cariad, sel, cyfeillgarwch, amynedd, mwyuder. (*Gwel Hysbysiad yn nivedd y rhifyn hwn*)

CATHLAU HEINE.

Er pan gyflwynais o'r blaen i ddarllenwyr Cymreig gyfieithiadau o Gathlau Heine, dywedodd Mrs. Mary Davies wrthyf fod prif gerddorion yr Almaen wedi cyfansoddi miwsig i'r cathlau hyn; a thrwy garedigrwydd Mrs. Davies ceisais hyd ymysg ei chaneuon i fwisg y rhau fwyaf o'r rhai yr ymddanghosodd eisoes gyfieithiadau o honynt. O'r rhai a gyflwynir yma'n awr nid wyf eto wedi cael miwsig ond un—yr olaf, a hwnnw gan Franz (*Franz-Album* Band II., tud. 70). Y mae genuyf ymysg fy ysgrifau rai eto o'r cathlau; ond fe allai, Mr. Golygydd, fod un tudalen yn ddigon ar unwaith.

I.

Seit die Liebste war entfernt.

Er pan aeth f'anwylyd i,
Aeth a gwem gyda hi;
Diddan cirian, clywaf hwy—
Ond nis gallaf wenu mwy.

Er pan gollais f'anwyl i,
Collais wylo gyda hi;
Mae fy nghalon fach yn ddwy—
Ond nis gallaf wylo mwy.

II.

Wo ich bin, mich rings umdunkelt.

Yngrynhoi y mae'r tywyllwch
Dudew trwm o'm hamgylch i,
Er pan na thywynna arnaf
Olen teg dy lygaid di.

Palodd imi wawl fy hyfryd
Seren serch—cnuhuddwyd hi;
Dan fy mhraed yr egyr diffwys,—
Nos gynheud, derbyn fi!

III.

Im Walde wundt' ich und weine.

Drwy'r coed yu drist y rhodiwn,
A'r fronfraith yn y gwŷdd
Yn llamu 'n llon a chiann,
"Palam yr wyt mor brudd?"

"Dy chwaer, y wenol," meddwn,
"All ateb hyn i ti—
Hi drig mewn nyth bach cywrain
Wrth ffenest f'anwyl i."

IV.

Wie dunkle Träume stehen.

Fel rhyw freuddwydion tywyll
Y sai rhes tai'r ystryd;
A minnau'n ddwfn i'm mantell,
Heb sôn, af heibio'n fud.

Coleg y Gogledd.

Mae'r gloch yn taro deuddeg

^ O'i chlochdy uchel hi;
^ Swynion a chusanau
Y disgwyl f'anwyl fi.

Y llenad yw fy nghwmni
^ i theg oleuni glân;
^ thyma dy f'anwylaf,
Mi ganaf yma gân—

"Mil diolch, hêa gydymaith,
Am roddi'th gwmi o'yd;
Yn iach! tywynna eto
Heb beidio ar y byd.

"Os gweli fachgen serchog
Yn cwyno'i unig hynt,
Rho iddo'r eysur roddaist
I minnau ganwaith gynt."

V.

Dass du mich liebst, Das wusst' ich.

Mi wyddwn i ti'm caru,
Mi wybwn hynny'n hir;
Ond pan addefaist imi,
Daeth arnaf fraw yn wir.

Dringais y bryn a chenais
Yn orfoleddus iawn;
Eis at y mor ac wylais
Wrth faclud haul prynhawn.

Mae 'nghalon fel yr huan
A elai'n dân i lawr,
Mewn môr o serch y sudda
Mor brydferth ac mor fawr.

VI.

Ein schöner Stern geht auf in meiner Nacht.

Yn seren wen tywymni yn fy nos,
Gwasgeri fwyn gysuron, seren dlos,
^ bywyd im addewi di—
^ Na thwylla fi.

Fel môr yn chwyddo tua'i loer uwchben,
Y llifa'm henaid innau, seren wen,
^ Tua'th oleuni anwyl di—
^ Na thwylla fi.

J. MORRIS JONES.

LLYTHYR AT Y GOLYGYDD.

Ton, Ystrad, Cwm Rhondda.
Y 5ed o Hydref, 1891.

Awyll Mr. Edwards,

Newydd gael y ddau rifyn sydd allan o Gymryr yr wyf; mewn canlyniad i aniflawnwedd hwn, ac yn agos i mi fethu en cael o gwbl.

Caniatewch i mi eich llongyfarch ar gychwynnau i laddawol eich anturiaeth. Y mae ymuddanghosiad allanol eich cychelgrawn yn dleniadol iawn, ac y mae yn fwr deniadol fyth ei gynhwysiad.

Yn ol gwrs ddoeth yr hen Gymry call "Nid da, lle y gellir gwel," y mae yn bur debyg na fydd i chwif foddloni ar y rhagoriaeth ydych wedi ei gyrraedd. Ac y mae rhyw bethau yn y ddau rifyn cyntaf hyn yn peri i mi gredau eich bod wedi cadw lle i wella, hyd yn nod ar y rhai hyn, yn y rhifynau nesaf. Ond—ai nid wyf wedi cychwyn cerdded llwybr na reddwyd caniatad i mi sangu arno? A wneuch chwif beidio digio wrthyf, a pheiddio taflu i fy wyneb,—"It's none o' yer business," os gwnafe eich cyfeirio at rai camsysidau yn y ddau rifyn cyntaf?

Dioch lawer i chwif am hen lythyrau Drefeca; y maent yn wrthfawr iawn. Paham na chafwyd rhai o'r lythyrâu hyn yn yr ail rifyn? Dywedwch mewn nodiad, fod un o'r lythyrâu, sef lythyr Evan Moses, wedi ei gyfeirio at Howel Harris, a Simon Lloyd, awdur yr *Amseryddiaeth* a llyfrau ereill. Nis gall hyn fod yn gywir, oblegid nid oedd y *Parch.* Simon Lloyd, B.A., wedi ei eni pan ysgrifennwyd y lythyr hwn. Yn y llywyddu 1756 y ganwyd ef, sef y llywyddu ar ol yr hon yr ysgrifennwyd y lythyr ynddi. At ei dad yr oedd y lythyr yn cael ei gyfeirio—Simon Lloyd, Ysw., Plas yn dre, Bala—yr hwn oedd yn Nhrefeca y pryd hwn ar neges bwysig a dyddorol iawn. Nid hwn oedd y tro cyntaf i Mr. Lloyd fod yn Nhrefeca. Pan roddodd Howel Harris i'fyny deithio, mewn canlyniad i'r ymraniad yn 1751, byddai lawer o'r rhai hynny a ddechwyd trwy ei weinidogaeth danllyd ef, yn enwedig y rhai oedd mewn amgylchiadau da, ac a allent fforddio hynny, yn myned i Drefeca, ac yn aros yno am wythnosau, ac weithiau fisocdd, er mwyr cael mwynhau gweinidogaeth eu tad yn yr efcngyl. Yr oedd y boneddwr ieuenc o'r Plas yn dre yn un o honny. Yr oedd ef tuag ngain mlwydd oed pan gymerodd yr ymraniad le. Y tro cyntaf yr aeth i Drefeca, ar ol iddo fynd at breswylfod Howel Harris, a churo wrth y drws, daeth merch ieuenc hynod o bryddedol i agor iddo, a phan y gwelodd hi, syrthiodd mewn cariad a hi yn y fan, a chafwyd allan wedi hynny ddarod iddi lithan deimlo yr un moed tuag ato yntau. Y farch ieuenc honno oedd Miss Bowen, o'r Tyddyn, ym mhwyf Llandinam, acled o hen deulu parchus a chyfrifol iawn, yr hon oedd ychydig cyn hyn wedi ymuno a "theulu" Howel Harris; a myned i Drefeca yr oedd Mr. Lloyd, yn haf 1755, i'w chymeryd hi yn wraig iddo ei hun. Trodd y briedas hon allan yn fendith werthfawr iawn i Fethodistaeth, yn cwn-dig yng Ngogledd Cymru. Awdwr yr *Amseryddiaeth* oedd y mab hynaf iddynt, ar farch hynaf oedd yr hon oedd Mrs. Foulkes, Machynlleth, merched yr hon oedd Mrs. Roberts, Mynyddlygof, mewn y meddyg enwog, Syr William Roberts; Mrs. Jones, Machynlleth, mam y diweddar Barch J. Foulkes Jones, B.A.; a Mrs. Williams, Ballynab.

Cyn gadael llythyr Evan Moses, goddefwch i mi eich llongyfarch ar y dargunfyddiad a wnaethoch trwy iaith y llythyr, mai brodor o Forganwg oedd Evan Moses, ac hefyd, wrth gwrs, ei frawd Sion Moses, tad eu (tad) y diweddar Ioan Tegid. Yr oedd y ddau frawd yn pregethu gyda'r Methodistaid. I'n o'r ddau frawd hyn oedd yr gweddio yn y Cysarfod Gweddio hynod a gynhahwyd yn y Bala i olyn i'r Arglwydd gyfrugu yn yr adig pan oedd Sir Watkin W. Wyn yn penderfynu lladd Methodistaeth yn y parthau hynny trwy orfodi pob Methodist i ymuedd oddiar ei etifeddiaeth ef, ac ar ei waith yn gweddio, disgynnodd rhyw ddylanwad rhyfedd ar baw oed nghyd, a chwasant futh o sicrwydd yn eu meddyliau na fyddai i'r bygythiad arswydus byth gael ei gario allan, a'r brawd nad oed i'n gweiddio, troedd allan yn gyhoeddus ar y pryd i ddywyded y orfoleddus,—

"Mac Esther welli cychwyn
I mewn i lys y bresau,—Genwech blant.
Caiff parhau iddi ei esty,
A'n ofer waith Syr Watkin,
(Y llinell nesaf yn eisieu).—Genwech blant."

Ac un o'r dyddiau cyntaf ar ol hynny, syrthiodd y boneddwr oddiar ei farch ar y *llyn* o flaen ei balas ei hun, a bu farw yn y tan; a byth o ldiar hynny, ni chafodd y Methodistaid oddi carodigrwydd oddiar ddiwyllaw hen deulu aurhydeddus Wynustay.

Bwch diangol yr argraffydd, y mae yn lled sier, raid gymeryd arno ei hun y bai o ga by Lewis Rhys yn tyw yn 1810, pryd y byddai i'fyny gan mlwydd oed, tra yr oedd ef wedi marw er 1800; ond nid arno ef y gellir rhoddi bai arall, sef, fod Ann Griffith, yr Emynyddes enwog, wedi marw yn 1803, ac mai saith ar hugain oed ydoedd pan fu farw.

Dywedir fod yr hen flaenor enwog, Daniel Jones, Tregaron, wedi bod lawer yng nghwmni Daniel Rowland (nid Rowlands). Naddo. Dymunaf ddywyded *naddo* mor dyner ag y medraf yn y fan hon, o barch i goffadwriaeth un ag y teimlais yr anwylded mwyaf ato pan yn blentyn pump, chwech, a saith mlwydd oed, sef brawd Mr. Evans o Groes Oswallt. Beth bynnag, y mae yn bur sier ar awdurdod hen gytaill iddo, ac un a deithiodd lawer ydad ef i wahanol ardaloedd i'w gynorthwyo i gynnal Ysgolion Sabothol a chyfarfoddydd gweddio, ac sydd yn awr yn dechreu ei 86 mlwydd o oedran, na *welodd* Daniel Jones yr hen ddiwygiwr o Langeitho erioed. Brodor o Sir Feiriionydd oedd Daniel Jones, a ffoi a wnaeth ef i Dregaron, er colled fawr i Feiriionydd, o flaen credigaeth yr hen Gorbett o Ynys y Maengwyn. Bu yn cylchwareu, fel gwr iuanc, os nad yn cyd-ymadd hefyd, a'r hen bregethwr Lewis Morris, ond yr oedd ef ddiwydd hyn yn hyn na Lewis Morris wedi ei eni yn 1758, ac yn marw yn 1849.

Dymunaf fod yn gymil gyda'r camsyniad nesaf hefyd. Yn yr ysgrif ddyddorol, "Hen Methodist," dywedir mewn un man,—"Bu Rowland Langeitho a Williams Pantyeclyn farw cyn i bregethwyr y Diwygiad a'r hen gloed ddiol i gwmni eu gilydd," ac mewn man arall,— "Mani welwyd Dafydd Morris, a Robert Roberts Cernarlon (Clyng?), &c., yn cyfarfod yn ei wydd." Yr oedd yr atroddydol wedi anghofio, y mae yn bur debyg, ar y pryd, ddarod i Dafydd Morris, Rowland Langeitho, a Williams Pantyeclyn, farw eu tri o fewn yr un deuddeg mis.

Dywedir yn yr "Hanes" fod yr hen Gymry yn aberthu dynion! A gwedwn ni yr hen Rufeiniaid digllon o flaen pob tebyg sydd yn ein hen fardoliaeth, yn ein hen ddiaarbchion, ac yn ein tiroedd ni ein hunain? Cafodd teithwyr "seisnig ac Ysgotig yr oesoedd diweddar wael manteision o lawer i ddeall ein gwlad a'i phobl nag a gafodd yr hen Rufeiniaid hynny, ac eto, pwy yn ei synwyr a gredai yr hyn a ddywedir am danom gan "Deithwyr trwy Gymru," megis na fedr Cymro wenu, a'i fod yn barod i wanu pob estron a ymwelo a'i wlad, ac mai ein hiaith ydyw yr hyn a roddir fel esiamplau o honi gan rai nad oeddynt yn ei deall fel George Borrow, Catherine Inchair, ac ereill, er eu bod hwy yn honni eu bod yn ei deall, ac fod rhywrai yn cynmeryd yn gamfataol fod eu haeriantau yn gywir. Beth meddwch chiwi am yr esiampl ganlynol o Gymraeg, yn cael ei roddi fel gwir sobr a digellwair?

"Gwrynaled y Llandrysgath wydfzizieg broch
Slnauwae cwrwynidduwae dywroed rwrlech."

Pria y gellir deall fod awdwr yr ysgrif ar "George Borrow" wedi darllen erthygl ragorol y Parch. William Williams, Abertawy, yn y *Trauthydd* flynnyddoedd yn ol,—"Cymru trwy lygaid Saesonig"

Wrth gyffwrdd a'r "Teithwyr trwy Gymru," y rhai sydd i gael eu parhau, yr wyf yn gwled, yn y rhifynau nesaf yr wyf yn cofio y diweddar Dr. Owen Thomas, mewn ymddyddan, yn adrodd unwaith am dano ei hun, gyda rhyw gyfeillion, yn ymwled, os wyf yn cofio yn iawn, a chymydog-aeth Llanberis. Ar lan llyn yno daeth bachgen yn atynt, a dechrenodd ddywedyd wrthynt am bethan hynod a rhyfedd i llyn hwnnw, a'i amgylchoedd. Ar ol gwrandio arno am ychydig, cynhyrodd Dr. Thomas, a thorodd ar ei draws yn y Gymraeg gryfaf,—*"Faehgen,"* meddai, "paid a dywedyd eelwydd." "O'r brenin," atebai y bachgen yn ol, "ai Cymry ydyeh? Yr oeddwn i yn meddwl mai Seison oeddych. Chwi elwch ddywedyd beth a fynnoch wrth yr hen Seison yma; y maent yn credu pob peth."

Y mac yr hyn a ddywedir yn yr Hanes am faint cyrff a lliw gwallt yr hen Frytaniaid yn peri i ni gofio y dysgid fi gan rywrai pan yn blentyn i greu fod pob Gwyddel yn fyr, ac mai llywddgoch oedd lliw ei wallt, ac hefyd, fod holl bobl "godrau'r wlad,"—y rhan isaf o Sir Aberteifi,—yn ddyinion mawrin iawn, ac yn enwedig fod menywod "godrau'r wlad" felly. Yr wyf fi, fel llawer ereill, ysgwaethyrodde, heb fod yn gywybod fy "*size*" yn iawn, ond yr wyf yn credu fy mod ychydig dros bump a saith. Yr oeddwn yn llanwrtyd lawer o flynnyddoedd yn ol, a dacth i letya i'r un ty a ni ffermwraig o Ferthyr Cynog, yng nghanol Brycheiniog, ac heb fod ei hun o Pryncheiniog erioed. Yn fuan, ocfais yr ymboliad cyffredin ganddi,—cyffredin yn y "*Plynbonnau*,"—"Dyn o le i chi?" Pan atebais fy mod yn dyfod o Sir Aberteifi, dywedodd yn dra diseremomi yn fy wyneb, nad oeddwn: ei bod hi yn adnabod pobl Sir Aberteifi yn rhy dda i gynneryd ei thwyllio felly: "Y chi," meddai, "yn dwad o Sir Byrteifi, dyn bach fel y chi!" Yr unig rai oedd hi wedi eu gwled o Sir Aberteifi o'r blaen oedd porthmyn gwartheg a moeh, y rhai a ddygwyddent fod yn llawn chwech troedfedd, neu twy, o daldra. Ond ein dieithrwech ni'n gilydd sydd yn peri i ni greu fod llawer iawn o wahaniaeth rhyngom a'n gilydd? Cymhwysyr hyn at yr hen Frytaniaid, a pha beth fydd y ca-gliad y deuir iddo?

Oni ddylai Ieuan Brydydd Hir fod yn y "Deffroad Llenyddol?" Yr oedd ef, yn sicr, yn fwy yn mhob ystyr na Lewis Morris, ac yn well. Yr oedd ef yn fwy na chyfieithydd. Pa un ai efe, neu ynte Goronwy Owen oedd y bardd mwyaf? Darlennwr gwaith y ddau yn fanwl, a gwelir nad yw y cwestiwn yn un y gellir ei ateb yn rhywydd. Rhoddir y Prydydd Hir gennyh mewn cyfnod sydd yn diweddu yn y llywyddyn 1730, y flwyddyn y ganwyd ef ynddi

Yn y "Deffroad Crefyddol," ehwithig nad yw Rowland a Harris i mewn. Pa fodd y rhoddydd enwau John Thomas, Dafydd William, a Morgan Rhys, o *flaen* enw Williams Pantycelyn; ac enw Morgan John Rhys *ar ol* enw Christmas Evans? Pa fodd y daeth enw M. J. Rhys i'r rhestr hon o gwbl? Yr oedd ef yn fwy o lenor nag oedd o bregethwr. Y mac enwau Ebenezer Morris ac Ebenezer Richard allan.

Dywedai Rowland Hill am Nathaniel Rowland mai efe oedd y "*proudest devil*" a adnabu efe erioed; mor agos i hyn yw yfmeriad a rydd Golygydd Cymru i'r un gwr—"Nathaniel Rowland ysgoegaidd, drahausfalech."

Ond dyna, y mac yn bur debyg eich bod yn barod i ofyn pa hawl sydd gan y Frysus heb ofyn hwn i'ch blino fel hyn—Ni wnaft eto.

Mewn gobethion am lwyddiant Cymru, a'i Olygydd, y dymunaf barhau, Auwyl Mr. Edwards, Yr eiddoch yn gywir,

D. DAVIES.

Y CORN HUNDWR.

"Sion Gutyn sy'n dymunauw
Llun ddi yeh, llonmaid ei law;
Clau gorn a chic hel a gar,
Clariwn helgwn i haclgar;
Corn mawr ymysg y cynn mân,
Cafn erwn, fel ceth cryman;
Coedwr a'i waedd yn cadw'r wyn,
Cloeh ceirw, hanner cyth cerwyn;
Minci anadl, min cynnydd,
Mal tarth pan fa'n ymlid hydd;
Melus yw yn malu sain,
Mwg bol enys blaenfaen;
Bwmbard i wr a'i bumbys,
Bric llef hyd ar bare y llys;
Bwa genau bygnad,
Bôn ti wmp a'i ben tua'r iad;
Gwiber dolef, ac wbaen,
Ac enau mawr, ac un main."

GUTO'R GLYN.

BROL AC ATEB.

"Mi garia dre Llunden
Mewn cwd, ar fy nghafen,
I ben y Garneddwn yn llawen, er llog;
Mi stopiaf Dryweryn,
Er gwyllted ei gwelltyn,
Ataliaf ei galfyn am gyflog."

"Taw, brydydd anghyson,
Gad yna 'th benillion;
Tra byddo ser gloewon yr afon a red;
Mi wn nad oes undyn
A wisgod dilledyn
All rywystro Tryweryn i waered."

CYMRU.

CYFROL I.

DAN OLYGIAETH OWEN M. EDWARDS, M.A., RHYDYCHEN.

I GODI'R HEN WLAD YN EI HOL.

1891.

CAEFNARFON, ARGRAFFWYD DROS Y GOLYGYDD, GAN D. W. DAVIES A'I GWMNI.

RHAGYMA DRODD.

NI FREUDDWYDIAIS, wrth gychwyn eylchgrawn i "god'r hen wlad yn ei hol," y cawn gogfogiad mor frwdfrydig ac mor eang. Yr wyf yn credu nad oes dim gryfha gymaint ar gymeriad Cymro a gwybod hanes ei wlad ei hun; yr wyf yn credu nad oes gystal moddion addysg i Gymro a'i lenyddiaeth ei hun; yr wyf yn credu mai trwy gadw ei Gymreigod y bydd Cymro gryfaf, a pharotaf i wneyd daioni, a myfaf llywyddianus, a dedwyddaf, ac agosaf at Dduw. Ac nid cyhoeddi hyn i rai na fynnant wrando a wneir yng Nghymru. Tybiais, wrth adrodd fy neges gyntaf, y byddai fy llais fel llais un yn llefain yn y diffaethwch, ond clywais adlais ateb braidd o bob cwm. Y mae cewri, cewri mewn meddwl a gwaith, wedi llafurio dros Gymru, ac nid aeth eu llafur yn ofer. Y maent hwy, lawer o honynt, wedi gorffwys; huna llawer un yn Ystrad Fflur neu Aber Conwy, yn Nhy Ddewi neu Lanecil. Ond y mae Cymru'n fyw.

Yr wyf yn eael llawer o lythyrau,—nid i gondemnio ac nid i ganmol,—ond i holi ac i ofyn am gymorth. Dyma lythyr oddiwrth un o arweinwyr Cymru, a byrdwn ei dudalennau hyawdl ydyw,—“Rhoddwch i ni hynafiaid, codwch yr hen wlad yn ei hol.” Dyma lythyr oddiwrth eneth o Fan Euraidd New Zealand, yn holi am draddodiadau a mabinogion prydferth gwlad ei mam. Dyma lythyr oddiwrth fachgen sy'n "gyrru'r wedd" hyd un o fynyddoedd Maldwyn,—

English History,' wrth gwrs, a ddysgid i ni yn yr ysgol ddyddiol. Y cwbl a ddywedid wrthym am y Cymry oedd fod en henafiaid yn 'barbarians' yn amser Cesar, ac nad oeddnt nemawr amgennch yn amser Edward I; ddarfod i'r gŵr da hmwu roddi iddynt y fath gystwyd ag a gyflawn haeddent, ac i hynny adael argraff ddymuol iawn arnynt oll, oddigerth un adyn o'r enw 'Owen Glendower.' Diolch i chwi am roddi cyfleustra i mi a'm cyfoedion i wybod hanes ein gwlad.'

Amean CYMRU ydyw gwneyd yr ychydig allaf fi a'm eydweithwyr,—rhai prysur gyda goruchwyllion ereill ydym i gyd,—i adrodd hanes Cymru, i adrodd ei thraddodiadau, i roddi llafar eto i'w beirdd a i llenorion, i godi arwyr ein hen wlad yn eu hol. A gwnawn hyn oherwydd mai cyfnod addysg Cymru ydyw'r cyfnod hwn. Yng nghyfnod ei haddysg, ni ddyfid anghoio beth fy Cymru, trwy "god'r hen wlad yn ei hol" y rhoddir cryfder i gymeriad Cymro, pardeb i'w enaid, dysg i'w athrylith, a dedwyddwch i'w fywyd.

Ceisir gwneyd CYMRU 1892 yn llawn iawn. Adroddir ei hanes, o ganrif i ganrif. Bydd y gyfrol yn llawlyfr llenyddiaeth Gymreig. Rhoddir pigion o farddoniaeth ein beirdd goreu, gan ddechreu gyda Dafydd ab Gwilym. Darlunir cartrefi Cymru, ardaloedd Cymru a'u pobl, heddan Cymru. Parheir yr ysgrifau ar feirdd amadnabyddus, ar yr ysgolion, ar deithwyr, ar gredoau; ac ychwanegir cyfres ar hen ysgolfeistri, hen bregethwyr, hanes gwledydd ereill. Bydd yn y gyfrol doraeth o hen lythyrau, o hen ystraeon, o benillion telyu, o hen emynnau.

Ni cheisïaf gelu f'ymdrech i wneyd CYMRU'S ddyddorol. Hoffwn i'w holl erthyglau fod, nid yn unig yn glir a sylweddol, ond hefyd yn fyw ac yn ddifyr. Gwn y tybia llawer, oddiwrth hyn, mai arwynebol a brysiog ydyw'r ysgrifau. Yr wyf yn credu nad oes wirionedd nas gellir ei ddweyd yn ddigon clir i blentyn ei ddeall, ac yn digon deniadol i wneyd i blentyn adael ei chware i wrando arno; yr wyf yn credu hefyd fod tuedd yng Nghymru i feddwl mai dysg ydyw tywyllwch ymadrodd, ac na feddir gosod meddwl dwfn allan ond yn glogyrnaidd a thryw eiriau celfyddyd. Ni waeth genyf os dywedir fod erthyglau CYMRU'S "ysgeifn ac yn boblogaidd," os llwydda eu hysgrifenwyr i osod y gwir allan yn mthurdeb tryloew ei dlysnï.

Bydd mapiau, darluniau, a llaw-ysgrifau yng NGHYMRU 1892. Bydd amryw o'r erthyglau'n ddarluniedig ymhob rhifyn; ac o dipyn i beth yr wyf yn disgwyl i'r cyfrolau gynnwys darluniau o gymaint ag sydd yn bosibl o'r rhai wnaeth Cymru y peth ydyw. Y mae S. M. Jones yn parotio darluniau o gartrefi Gymru, ac o'r golygfeydd o'u hamgylch. Yn ysgrif-enwyr, arlunwyr, ac argraffwyr,—gwnawn ein goreu i wneyd y eylchgrawn yn deilwng o'i amean ac o'i wlad.

Os tybia rhywun fod ei amcan yn dda a'i fod yn allu er daioni, yr wyf yn ddigon hyf i ofyn iddo ei ledaenu,—trwy ddweyd am dano, a thryw ofyn i rywun ag amser ei ddisbarthu yn ei ardal.

Rhydychen.

OWEN M. EDWARDS.

CYNLLUN CYFROL I.

(CYFROL O RAGARWEINIAD.)

HANES CYMRU.

Llyfr I. Rhagymadrodd.	
Pennod I. Daearyddiaeth Cymru ..	1
II. Blynyddoedd Cymru ..	49
III. Edrych yn ol ..	97
IV. Y Rhufeiniaid ..	147
V. Y Saeson ..	193

BYWGRAFFIAETH.

Y Parch. E. Herber Evans, D.D. ..	3
Owen Thomas ..	56
Howel Harris ...	117
Glan Llyfnyw ..	205

LLENYDDIAETH CYMRU.

Blynyddoedd Llenyddiaeth ..	53
Beirdd Cymru,—Iolo Goch ..	62
Lewis Glyn Cothi	115
Beirdd Anadnabyddus Cymru,—	
William Jesus ..	23
Tudur Llwyd ..	62
Rowland Huw ..	108, 197
Siarl Mare ..	150
Y Marwnadau,—	
Marwnadau'r Tywysogion ..	177
Marwnadau'r Bobl ..	210
Hen Farddoniaeth,—36, 37, 48, 61,	
83, 104, 116, 197	
Hen Lythyrâu,—Lewis Rhys,	
Howel Harris, Williams Pant y	
Celyn, Richard Tibbot, Evan	
Moses, Ann Griffiths, a Ioan	
Tegid	28, 220
Penillion Telyn,—13, 72, 81, 114,	
161, 167, 168	
Barddoniaeth,—60, 124, 161, 171,	
187, 196, 198	
Cyfieithiadau,—5, 62, 140, 159, 209, 228	
Llyfrau Newyddion,—	
45, 86, 139, 188, 225	

HANES CREFYDD CYMRU.

39, 43, 72, 104, 117, 135

ADDYSG CYMRU.

Prifysgol Cymru ..	6
Addysg y Bobl ..	14
Ein Hathrofydd a'n Hysgolion,—	
Coleg Aberystwyth ..	101
Coleg y Gogledd ..	155
Pynciau,—	32, 68, 131, 130, 133

CERDDORIAETH.

84, 125, 160, 172, 223

CARTREFI CYMRU.

Dolwar Fechan ..	8
------------------	---

ARDALOEDD CYMRU (a'r Gororan).

Abertawe a'r Eisteddfod ..	73
Caer Lleon Fawr ..	91
Llanidloes ..	199
Mynyddoedd Llanberis ..	216

TEITHWYR TRWY CYMRU.

I—IV. George Borrow ..	15
------------------------	----

POBL RYFEDD.

Shon Catrin ..	111
----------------	-----

GOFYN AC ATEB.

192, 224

TUDALENNAU'R PLANT.

89, 128, 165, 173, 183, 226

GWAITH Y GOLYGYDD.

44, 45, 82, 83, 126, 127, 185, 186, 231

PYNCIAU'R DYDD.

20, 26, 32, 33—36, 71, 88, 130,
133—135, 140, 162, 182

LLYTHYR AT Y GOLYGYDD.

229

RHAMANTAU.

Ymdaith yn Annwn ..	46
Y Fun o Eithiufnydd ..	141, 189, 232

AT OHEBWYR

O hyn hyd y rhifyn nesaf cyfeirier pob gohebiaeth i Owen M. Edwards, Llanuwellyn, y Bala. Ar ddiwedd blwyddyn hoffwn ddweyd wrth y cyfeillion caredig sy'n anfon erthyglau a nodion a thonau imi,—“Caffed amynedd ei pberffaith waith.” Ni fedraf, er gwneyd fy ngoreu, roddi'r erthygl yn y rhifyn cyntaf ar ol ei chael. Yr wyf yn ceisio gwneyd pob rhifyn yn ddyddorol i lawer o wahanol ddosbarthiadau o ddarlennwyr, ac felly y mae llawer o waith trefnu a phigo. Heblaw hyn yr wyf yn ceisio gwneyd y tudalennau'n brydferth trwy ddechreu erthyglau ar ben y tudalen, eto heb adael lle gwag. Rhwng popeth, bydd cynnwys pob rhifyn yn cael ei benderfynu lawu fis ymlaen llaw. Gwelais ganeuon anfonasid i mi, ac a fwiadraswn gyhoeddi, yn ymddangos mewn cychlegronau ereill. Y mae digonedd o fater llenyddol yng Nghyuru, a gresyn cyhoeddi dim yn afraid.

Anfonir llythyrau o awgrymiadau a gwybodaeth fuddiol imi. Gwel fy ngohebwyr caredig fy mod yn gwneyd peth gwell nag ateb eu llythyrau,—derbyn eu cynghorion. Gwn ei fod yn llawenydd iddynt weled tudalennau CYMRU'n ymgyfoethogi oherwydd eu hawgrymiadau.

Sylwer fy mod yn gwneyd yr hyn a allaf, yn y tudalen sydd at fy ngalwad, i roddi cyhoeddusurwydd i lyfrau newyddion teilwng ac i gylchgronau. Nid adolygiadau manwl sydd i'w disgwyl, ond dwyn y llyfrau i sylw. Eithr gwneir defnydd o lawer o'r llyfrau drachefu, trwy ddyfynnu o honynt,—cs caf ganiatad yr awduron,—a chyfeirio atynt.

Dymunwn ddiolch yn wresog i'r rhai wnaeth gymwynas a mi drwy anfon Dychmygion eu hardal imi. Y mae yn fy llaw Dychmygion Llandeewyn, Capel Bangor, a Chaernarfon. Yr wyf yn disgwyl toraeth eto. Ymddanghosant yng NGHYMRU'R PLANT. Bydd erthygl arnynt, yn dweyd eu hanes, ac yn eu cydmaru â Dychmygion Seisnig a Lladinaidd, yng NGHYMRU cyn hir.

Yr wyf yn gofyn am gymwynas arall. Er mwyn “codi'r hen wlad yn ei hol,” hoffwn gael cymhorth i gyhoeddi llawysgrifau Cymreig. Os oes rhywun yn meddu ar lawysgrifau, byddwn yn hynod ddiolchgar am eu benthyg am ysbaid byr. Neu, os oes rhywun yn barod i'w gwerthu, cynhygiwn bris rhesymol, neu gwnawn fy ngoreu i ddweyd beth fuasai'n bris rhesymol am danant. Llawysgrifau o weithiau Dafydd ab Gwilym, Dafydd ab Edmwnd, neu Ddafydd Nannor fuasai'n fwyaf derbyniol; ond y mae lluoedd o feirdd Cymreig y dylid rhoddi eu gweithiau i'r cyhoedd.

CHARLES ASHTON.—Dymuna Mr. Ashton hysbysu mai pump a chwech, ac nid eoron,—fel y eam hysbysais,—ydyw pris ei lyfr ar yr Esgob Morgau. Cofier dweyd pris pob llyfr anfonir i'w adolygu.

BOOTLE.—Bydded hysbys mai “mustered” ddylid ddarllen yn y llinell gyntaf o gyfieithiad Owen Thomas o emyn Hiraethog, ac nid “numbered.”—fel y mae yn y rhifyn diweddar.

H. J. E.—Nis gallaf ddweyd, ac nid wyf yn sicr a all neb ddweyd, pryd y gorffennir cyhoeddi Geiriadur Silvan Evans. Spurrell, Caerfyrddin, ydyw'r cyhoeddwr, ac arno ef y mae'r amser yn dibynnu. Y mae dros 1100 o dudalennau wedi ymddangos, ac nid yds eto wedi gadael y llythyren C. Y mae mwy o eiriau Cymraeg yn dechreu gyda'r llythyren hon na chydaf'r un llythyren arall. Cyhoeddir y Geiriadur yn rhannau, rhan i bob llythyren. Buasai'n llawer gwell ei gyhoeddi'n rhannau swllt neu ddeuswllt, unfurf unbris. O fan enriaduron, y mae'r un cyhoeddir gan Hughes Gwrecsam am swllt a deunaw mor gyfleus a'r un.

B. A. (Lond).—Nid oedd gwaed Cymreig yn Thomas Cromwell, hyd y gwn i. Ond priododd Gymraes,—gwraig weddw o'r enw Elizabeth Williams, un y mudasai ei theulu o ardal Caer Dydd i gyffiniau Llundon. Yr oedd gwaed Cymreig yn Oliver Cromwell yn ddi-ddadl. Anwybodaeth a rhagfarn Carlyle wna iddo wawdio yr ymgaisi wneyd Cromwell yn Gymro. Cyhoeddaf yn y rhifyn nesaf hen lawysgrifau rydd sierwydd terfynol ar hyn o ddadl.

MOTUPIE (New Zealand).—Bydd hanes cestyll Caernarfon a Chonwy yn rhifynnau'r flwyddyn hon. Ceisir chwilio am bob traddodiad a berthyn iddynt.

D. E. S.—Dywed hen ysgrif mai Lincoln ydyw Caer Lwydeoed, mai Lancaster ydyw Caer Hirfryn, mai Hull ydyw Caer Ffyndwydd, ac mai Gladstonbury ydyw Caer Wydring. Edychwch yr ail gyfrol o'r *Brython*.

Y FUN O EITHINFYNYDD.

PENNOD III.

Y CYFF CLER.

DRANNOETH wedi'r wledd ymadawodd Dafydd a Phrys o Lan y Blodwel. "I ba gyfeiriad yr ydych ym myned heddyw, mistar?" gofynnai Prys.

"I Lanfaglan. Yr wyf yn bwriadu aros beno yn llys Ieuan ab Lleision," atebai Dafydd.

"Agos i ddengain milldir. Wel ni gyrhaeddwn yno yn brydlon 'rwy'n tybied, yr ydym wedi teithio milldir eisoes, dyna garreg" —

"Beth sydd fan a-w? Y mae rhyw gynhwrf yn bod," meddai Dafydd, gan gyfeirio a'i chwip at ffermdy bychan oedd yn sefyll ychydig allan o'r ffordd. "Awn i weled."

"Na, mistar, eweh ehi yn ara' ar hyd y ffordd, ac af fi i weld beth sy'n bod; gwyddoch na fyddai yn ddiogel i chi fynd yna; ac os eawn anhap eto, ys gwn i pa bryd y cyrhaeddwn Ynys Mon, ac" —

"Wel dos ynte, Prys."

Aeth Prys at y ffermdy, gan adael y ceffyl gyda'i feistr yn y ffordd. Gwelodd na buasai yn ddiogel i Ddafydd fod yno. Yr oedd y prif-feirdd yn cael rhyddid i ymweled a phalasu a chestyll y mawrion, o'r rhai y ceud i mynachod a'r clerwyr allan; a ehan hynny byddai y rhai hyn yn eiddigedus iawn os denai prif-fardd i dy cyffredin, am yr ystyriant mai en heiddo arbennig hwy ydoedd y mân ffermdai ar hyd y wlad. Y mae yn sicr pe buasai Dafydd wedi myned at y ffermdy hwn na ddaethai oddiyno heb ei glwyfo. Ni bu Prys yn hir heb ymuno a'i feistr.

"Yr oedd yn dda iawn nad aethoch yno," dechreuai Prys wedi iddo esgyn ar gefn ei geffyl, "y cyntaf a adnabyddais oedd Eilir, a daeth ataf gan edrych yn ffyrng iawn, a dywedodd—'Dywed wrth dy feistr y lladdaf ef pan gaf afael ynddo. Gwell iddo ef gadw at ei farddoni, ei foneddigion, a'i ferched, nae ymyrryd â'r hyn sydd yn perthyn i bobl ereill.' 'Arnat ti dy hun 'roedd y bai,' meddwn innau. 'Pan 'roedd eisie' i ti roi her gyhoeddus os oedd arnat ofn cael dy orthrechu?' Ni atebodd Eilir, ond aeth yn ol at y terfysgwyr. A dyna lle 'roedd tyrfa gymysg o fynachod a chlerwyr, y rhai ereill oedd yn y campau ddoe, yn ymladd a'u gyludd, gan luechio cerrig a phob peth a allent gael gafael ynddo, nes yr oedd llawer yn gorwedd ar lawr wedi eu clwyfo," —

"Beth oedd dechren yr ymrafael?" gofynnai Dafydd.

"Fellyliwn mai eyd-gyfarfod wnaeth

tyrfa o fynachod a thyrfa o glewyr yn yr un ty, a ehan fod y lle yn rhy gyfyng, ceisiai y clerwyr, y rhai ddaeth yno gynta', fwrw y mynachol allan, ac yna aeth yn ymrafael rhyngddynt, ac o'r diwedd yn ymladd."

"Ymaith a'r mynachod! Er fod llawer o'r clerwyr yn rhai digon gwageddus, eto, y maent yn well ganwaith na'r mynachod anafel. Dafyddai en hysgymuno hwy o'r wlad."

Cyrhaeddasant y Faglan yn y prydnewa, a chwasant dderbyniad cynnes gan Ieuan ab Lleision, a hysbysodd Dafydd fod yno amryw feirdd,—yn eu plith Gruffydd Grug a Rhys Meigen,—a'u bod yn bwriadu cynnal cyff eler drannoeth.

"Holo! beth wyt ti'n wneyd yn y Gogledd ar hyn o bryd?" gofynnai Gruffydd Grug, pan ddaeth Dafydd i mewn.

"Dilya fy amcanion fy hunan," atebai Dafydd dan wenu.

Gyda hyn daeth Rhys Meigen i mewn a'i fraich wedi ei rhwymo.

"Beth a ddiwyddodd i Rys Meigen?" gofynnai Dafydd.

"Cael anafn ei fraich a wnaeth rywffod," atebai Gruffydd Grug. "Nid ydyw yn eglaro yn iawn sut y bu'r anffawd. Ni welais ef er pan oeddwn ym Maesaleg hyd heddyw."

"Myn Sant Antwn! mae'n ddrwg gennyf glywed am yr anffawd," meddai Dafydd mewn llais lled uchel, gan edrych i gyfeiriad Rhys, yr hwn a gododd ei olwg, ac a welodd Dafydd yn edrych arno. Gwyddai fod Dafydd wedi arfer y llw fyddai ef yn arfer, er mwyn rhoddi ar ddeall iddo ei fod wedi ei adnabod wrtho, pan yr ymosodwyd arno ef a Lolo Goch ar y ffordd i'r Ddôl Goch. Yr oedd Rhys yn welw o dan effaith edrychiad llyndreiddiol Dafydd; ond ni fuasai raid iddo ofni nurhyw gorp gorffod oddiar law Dafydd, gan na wnai y bardd ymosotwng i ymliw ag un o fath Rhys, nae ychwaith i wneuthur sylw o hono ond yr hyn oedd ofynnol ynglyn a'u galwedigaeth farddonol. Yr oedd Dafydd yn rhyfeddu at natur genfigemus, ddialgar, Rhys Meigen; nid oedd ddigon ganddo daflu y diystyrwel myaf arno mewn cyff eler yn Emlyn, ond yr oedd ei elyniaeth tuag ato wedi myned mor bell ag i wneyd ymgais am ei fywyd ar y ffordd fawr. Penderfynodd Dafydd, os disgynnai i ran Rhys Meigen i fod yn gyff eler drannoeth, y canai iddo gan nad anghofiai yn fuan, ac y gwelai mai bod yn dawel oedd y doethaf iddo rhaglawn,

Cododd Dafydd gyda'r wawr drannoeth, ac aeth allan i'r goedwig gerllaw i fyfyrto yn dawel, ac nid aeth yn ol i'r ty hyd adeg y cyff clér. Eisteddai y beirdd yn gyleh, a safai Rhys yn y canol yn barod i wneyd ei oreu i amddiffyn ei hun gyda'i awen yn erbyn cynhyrechion ei gyd-feirdd. Heblaw y beirdd yr oedd yno lawer o gyfeillion Ieuan wedi dyfod i wrando ar yr ymryson canu. Yr oedd tro amryw o feirdd eyn Dafydd, a phau ddaeth ei adeg, cododd ar ei draed, a dechreuodd adrodd ei duchangerdd* a gyfansoddodd yn y goedwig y boreu hwnnw. Fel yr elai ymlaen gwelwai gwynob Rhys yn raddol, ac yr oedd distawrwydd yn teyrnasu drwy'r llys; a phan oedd yn adrodd yr ugeinfed englyn yr oedd y cyff clér druan wedi myned i grynnu fel deilen, ac yn amlwg bron a syrthio; ac ar yr eilfed ar hughain disgymodd yu drwm i'r llawr. Ar hyn yr oedd y lle yn gynhwrf i gyd, a gwelwyd fod Rhys mewn gwastga. Yn ffodus yr oedd ymhlith cyfeillion Ieuan un o feddygon Myddfai, a daeth ef ymlaen i wneyd archeiliad ar Rys, ac wedi gorffen dywedodd na welai neb Rhys Meigen yu fyw drachefn. Rhoddodd hyn ben ar y cyff clér, ac nid oedd neb yn fwy gofidus oherwydd yr amgylehiad galarus na Dafydd ab Gwilym. Er hynny, gwelai ei fod yn debyg i farn yn dal drwgweithredwr; yr oedd Rhys wedi ceisio ei ladd yn ddisymwth ar y ffordd yn y nos, ac ni wnaeth ond adrodd cerdd mewn cyff clér, peth hollol gyfreithlawn. Arhosodd Dafydd ym Maglan hyd gyneberwng Rhys, yna aeth ef a Phrys i Gaernarfon er mwyn croesi drosodd i Fôn. Nid oedd Dafydd erbyn hyn yn teimlo y fath gariad angherddol at Angharad ag a deimlai eyn cyghwyn o Faesaleg, pan glywodd gyntaf ei bod wedi ei hanfon ymaith. Ei amcan yn awr ydoedd, nid datgan ei serch tuag ati, ond ceisio ganddi ddychwelyd i dŷ ei thad, gan addaw y gwnai yntau egluro i Ifor nad oeddynt ond cyfeillion. Yn y rhaelwng o ddiwedd eysurus i'w ymdaith a'i ddychweliad gydag Angharad i Lys Ifor, parotodd gan o ymddiheuraŋ i'w chyflwyno i Ifor ar yr amgylehiad hapus, yma hwn y mae yn gwadu yr hyn a ddygwyd gan y werin gelwyddog i'w erbyn ef ac Angharad, ac yn tyngu,—

"Hyn i gyd, heuwn un gair,
A dyngaf myn y Dengair;
Myn Arglwydd yr Arglwyddi,
Coch yw'r ais na'm cochr i!"

Ni sciodd Dafydd na Phrys am ewn Angharad yn ystod eu hymdaith o Faesaleg.

* Rhif 230. Cân D. ab G.

† Rhif 12. Cân D. ab G.

Ond wedi cyrraedd i Borthaethwy, dechreuodd Dafydd son am dani.

"Ti a wyddost beth yw fy neges yu yr Ynys, Prys?" gofynnai Dafydd.

"Ceisio gwelod Angharad, onidê? A phwy a wŷr ymha rau o'r Ynys y mae, bydd raid i ni chwilio yn ddyfal o'r naill ben i'r llall, ac feallai y deawn o hyd iddi eyn hir."

"Yr wyf ym meddwl mai y cynllun goreu ydyw i ni ymwahanu, ac i ti fyned un ffordd a minnau ffordd arall, a gadael o'r naill ben i'r nhy fy nghyfaill Gwilym Llwyd yu Aberffraw hyd nes y dychwelw'n o'n hymchwila."

"A awn ni i'r Aberffraw heno?"

"Na, arhoswn yu y gwesty acw hyd y boreu, yna eei di fyned a Hywel a Bloddy'n i dy fy nghyfaill, a dechreuaf ffinau ar fy mhereriudd."

Drannoeth, yu blygeiniol, ymadawodd Prys a'i feistr, ar ei ymdaith i'r Aberffraw, ac wedi i'r gwas gychwyn rhoddodd Dafydd ei fantell am dano a'i gap am ei ben, ac aeth allan. Nid y fantell wych frodieidig ac mynl o fanflew, a'r eap wedi ei addurno a phlu a arferai wisgo, a roddodd am dano y boreu hwn; ond mantell syml o frethyn llwyd, a chap o'r un defnydd. Yr oedd gan Ddafydd ddau reswm dros gadw ei hun mor ddieithr ag oedd modd. Un oedd, y dybiaeth y gallai y rhai yr oedd Angharad dan eu gofal ei hanfon ymaith o'r Ynys os daethent i wybod ei fod ef yno yn chwilio am dani; a pheth arall, onai fod rhai o drigolion Mon yn edrych arno fel achosydd marwolaeth ddisyfyd Rhys Meigen, yr hwn a hannai o'r Ynys, ac yr ymddygent ato fel y cyfryw.

Cychwynnodd Dafydd yu araf ar hyd y brif-ffordd oedd yu arwain o Borthaethwy i gyfeiriad Llandegfan, ac aeth heibio i amryw o leiondai gan wneyd ymboliodau yn eu cych yu y gwestai cyfagos iddynt, neu i fforddoliion a ddigwyddai gyfarfod. Fin yr hwyr daeth i Langood ac at fynachlog perthynol i'r Brodyr Llwydion. Curodd yn y porth, a daeth hen borthor i agoryd iddo, ac arweiniodd ef i mewn i'r cyntedd.

"Ai ymofyn llety, neu ymborth yr ydwynt, fy mab?" gofynnai'r hen borthor.

"Nid hynny ychwaith, ond deisyf cael gwelod y sanctaidd Abad, a chael rhyddhad oddiwrth fy mhechod yn y gyffsegell."

"Y fendith oreu ar y ddaear hon, gwell na hwyd na diod! Aros yma ennud hyd nes yr hysbysaf y Sanctaidd Dad o'th ddyfodiad," meddai y porthor, gan fyned allan o'r ystafell.

Er fod Dafydd yn dirmygu llawer o arferion ynglyn ag Eglwys Rufen, ac yn cashau y mynachod crwydrol a chardotlyd oedd yu cyflawni erchyllderau dan rith

crefydd, ac yn bla ar bobl gyffredin y wlad, eto, nid oedd yn byw fel pagan, ac yn esgeuluso ei grefydd yn llwyr, ond eyd-ymffurfiol a gofynion rhesymol yr eglwys. Yr oedd hefyd yn oleudig mewn pynciau mawrion ddwyniddiaeth, athrawiaeth y Drindod, yr Ymgawdoliad, yr lawn, a Rhaglun-iaeth.*

Wedi i Ddafydd gael yr ystafell iddo ei hun, aeth at y ffenestr i wyllo gweithrediadau tri o fynachod, y rhai oedd yn trin yr ardd berthynai i'r lle. Tra yn edrych drwy y ffenestr canfyddodd fintai yn dynesu yn araf o ben draw i'r ardd, a deallodd yn fuan mai mynachbesau oeddant yn dyfod o'r Lleiandy cyfagos. Mewn munud yr oedd yn llawn bywiogrwydd a disgwyliad, ac edrychai yn bryderus ar bob wyneb fel yr elai heibio y ffenestr, ac o'r diwedd, gwelodd yr hon y daeth i chwilio am dau ymysg y rhai olaf yn y fintai. Aeth heibio i'r ffenestr a'i llygaid tua'r llawr, ac yr oedd ei hymddanghosiad yn wahanol iawn i'r hyn ydoedd yn nhy ei thad; er hynny yr oedd Dafydd yn rhy gyfarwydd a'i gwynebpryd i wneyd camgymeriad, ac adnabyddodd hi yn y fan, er ei diwyg ddiethr. Mawr oedd ei lawenydd am ei lwyddiant anisgwyliaidwy; ac yn ei orfoledd neidiodd o amgylch yr ystafell, gan dafnu ei gap i fyny, ac adrodd—

“Gwelais wyneb glwys waneg,
A phen dyn, rudd ffuon deg;
Ni wleis neb wyneb iach,
Drud fudd deigr, nid oedd degach”†

Yr hyn a ddaeth ag ef ato ei hun, oedd gwelod y porthor yn sefyll yn nrws yr ystafell, ac yn edrych fel be buasai yn ameu a oedd yn ddiogel iddo ddyfod i mewn ai peidio, gan ei fod yn ofni dyfod i wrth-darawiad a dyn wedi colli ei synhwyrau. Ond rhoddodd Dafydd ei ofnau ar chwâl drwy ofyn a oedd yr Abad yn barod.

“Wr ienane, nid wyf yn dy weled mewn ysbryd gweddus i fyned i wydd y Tad, nac ychwaith yn ymddwyn yn deilwng o'r ty crefyddol yr wyt ynddo yn awr,” atebai yr hen wr yn ddirifol.

“Fy llawenydd a dorrodd allan wrth weled fy nymmiad yn cael ei gyflawni,” atebai Dafydd.

Edrychodd y porthor yn graffus ar y bardd; ni wyddai ef am un dynuniad arall o'i eiddo ond yr un o gyffesu ei bechodau.

“Y mae arnaf ofn fod dy natur wageddus yn dy arwain ar gyfeiliorn. Ond tyred yn awr, y mae fy meistr yn disgwyl, a bydded i

Fab y Forwyn Fair faddeu i ti am dy gam-ymddygiad heno.”

Daeth Dafydd allan o'r gyffesgell, wedi cael maddeuant o'i bechodau, ac hefyd wedi ei gyflogi yn was i'r Abad; ac fel hyn y digwyddodd. Wedi i Ddafydd ddarfod cyffesu, dywedodd ei fod yn ddiethr yn y wlad ac yn dymuno cael rywbeth i'w wneyd i ennill ei fara.

“Nid ydwy y dwylaw yna yn ddwyllaw gwas,” atebai yr Abad, “a phe buaswn heb ddigwydd gweled y dorch aur sydd am dy wddf,—sydd yn cael ei chuddio gan y fantell lwyd yna,—yr oeddw yn deall wrth dy iaith a'th ymarweddiad dy fod o haniad boneddigaidd. Y mae gennyt ti reswm dros ymddi-eithurio fel hyn, ond nid wyf am dy holi yn ei gylech, ychwaneg na gofyn ai unrhyw ddrwg weithreol o'th eiddo dy hun sydd yn dy orfodi i wneyd hyn?”

“Ar fy ngobaith am y nefoedd, yr wyf yn cich sicrhau mai yr unig achos o hyn ydwy ofni cael fy rhwystro i wneyd cymwynas i fy noddwr a'm car,” atebai Dafydd.

“Digon yw, fy mab. Ac yn awr y mae gemyf gynhygiad i'w roddi i ti. Y mae fy ngwas wedi ymadael, a wnei di lenwi ei le?”

“Gyda'r parodrwydd mwyaf,” atebai Dafydd.

“Cymer galon, ni bydd dim caledwaith yn disgyn i'th ran, ni raid i ti ond gweinyddu ar fy angenrheidiau personol.”

“Un peth a ddeisyfaf gennyh cyn ewbl ymrwymo, sef, cael caniatad i fyned i Borth-aethwy ymhau dan ddiwrnod. Fel y dywedasoeh, yr wyf o haniad bonoddigaidd, a daeth fy ngwas a minnau o'r Deheubarth i'r Ynys hon i chwilio am fenyw deg, merch fy noddwr, gyda'r amcan o'i dychwelyd i dy ei thad. Dywedais wrth fy ngwas y cyfarfyddwn ef ymhau dan ddiwrnod ym Mhorthaethwy, i adrodd fy lwyddiant yn yr ymchwiliad. Os caniatu eich parchedigaeth i mi fyned, yr wyf yn addaw dychwelyd yma yr un diwrnod.”

“Yr wyf yn foddllawn i ti fyned. Beth yw dy enw?”

“Gwilym.”

Ni ddywedodd Dafydd wrth yr Abad mai mewn Lleiandy yr oedd yr hon a geisai. A thybiodd y Tad mai cael ei ddyn drwy drais a wnaeth y feinir, gan ryw edmygwr galluog, ac mai Gwilym ydoedd ei chariadfab, yr hwn oedd yn bwriadu gorthreml ei gyd-ymgeisydd drwy ddiwyn y fenyw oddiarno. Byddai y Tadau Sanctaidd bob amser yn rhy barod i esgusodi pechodau o'r fath, yn enwedig os byddai hynny yn dod a thrysor i'w cofrau, a danteithion ar eu byrdiau.

* Gwel Rhif 239—246. Can D. ab G.

† Rhif 8. Can D. ab G.

M Y N E G A I.

Nid yw'r enwau ym *Mlynnyddoedd Cymru*, 50-55, yn y Mynegai hwn. Y mae testynau darluniedig mewn llythrennau italicaidd.

Aber Aeron	2	Cairiog	..	3, 17, 20, 225	Elizabeth	19
Aber Conwy	5	Caroligion	2, 30	Ellis, y Parch. D.	..	65
Aber Dar	80	Cermyw	1	Ellis, G. E. A.S.	..	126
Aber Gwaun	40	Corrig y Ddraig	17	Eos Cairiog
Aber Hafes	28	Claudius	123, 147	Eos Cynllwyd	..	68, 107
Aber Hirant	19	Clywdafald	75	Eos Glan Twrch	..	61, 63, 83
Aber Honddu	3	Cofiaid yr Ebedydd	163, 170	Eryfyl	..	171
Aber Tawe	19, 28, 73	<i>Coley, Aboystydegh</i>	6, 101	Eryri	..	2
Aber Tefl	31	Coleg Cae'r Dydd	6	Esgob Llandwyr	..	6
Aber Ystwyth	7, 33, 36, 130, 135	<i>Coley y Gofield</i>	151	Esvllt	..	30
<i>Adams, David, B.A.</i>	79, 101	Coler y'r Iesu	97	Etch, D.	..	103
A-lyw'r Clawdd	72	Comes Litoris Saxonici	194	Evans, Arthur Conwil	..	137
Affrig	21	Conwy	2, 17, 73	Evans, Parch. D. Tegwel	..	198
Agriicola	128, 148	Corwen	17	<i>Evans, F. Parch. E. Heber, D.D.</i>	..	3-5
Alfon	22, 260	Cricht	18	Evans, Y Parch. Evan, Nant y Glog	..	42
Alban, Yr	1, 11	Cren Idoniam	171	Evans, Y Parch. John, M.A.	..	46
Albion	18	Cuch	Evans, Y Parch. John, Llwyd Fortau	..	42, 137
Almau	17	Cymru, Cymru, Cymru	1-3, 193	Evans, Y Parch. J. Gwynogfryn, M.A.	..	150, 177
Allectus	119	Cynulleid Brydydd Mawr	178	Evans, Y Parch. John, M.A.	..	29
Alpin	17, 18	Cynllwyd	65	Eron Penno, Y	..	56
Ahu	184	Cystennyn Fawr	149	Eron Lendog, Y	..	11
Alwynydd	124	Cwan Croes	63	Erynnyw	..	51
Amerig	34	Charles, David, Caerfyrddin	11, 137	Eryllfardd	..	124, 187
Amwybyth	71	Charles, y Telynuor	43	Estyniog	..	18
Amerida	130	Charles, y Thomas	40, 29	Etint	..	2, 31, 45, 73
Angus, Proff.	35, 102	Chepsaw	197	Etio, Edward	..	83
Apentian	18	Chwilyryn Mon	171	Etun, Y	..	23, 24
Ap Yvehan	62	Dafydd ab Edmwnd	199	Etun, Y	..	36
<i>Aran</i>	2, 19, 98, 120	Dafydd ab Gwilym	3, 16, 19, 111, 179, 184	Eueneva	..	32
Arenig	19	Dafydd Benfras	179	Genhinen, Y	..	74
Aristod	146	Dafydd Ddu Eryri	83	Gibson, J.	..	23, 31
Athau Fardd	76	Dafydd Ddu Eryri	43	Gillas	..	181
Aulus Didius	128, 147	Dafydd Nannor	179	Glan Alun	..	205
Aulus Plantius	128, 147	Dafydd y Garreg Wen	167, 170	Glan Dwy	..	205
Bailey, Peter Haynes	61	Daniel Ddu	86	Glan Llynwyr	..	87
Bais Wen, Y	63	Darlington, Thos.	35	Glan Meini	..	28
Bala, Y	18, 19, 31, 40, 41, 43, 44, 56, 161, 168	Davies, D. Charles	58, 135	Glanrhydyre	..	43, 108
Bangor	18, 23, 73, 130	Davies, D.	230	Glyn	..	28
Bathwydon	196	Davies, Iwan T.	65, 173	Glyn Nedd	..	33
Batry	34	Davies, John	225	Goleud, Y	..	28
Barzas Breiz	46	Davies, Mary	73, 77	Gomer	..	70
Basing	73	Davies, Richard	42	Gors Lwyd	..	23
Bedd Gelert	18	Davies, R. H.	165	Gough, Thos.	..	20
Beibl	3, 17, 184	Defodiog	44	Griffiths, Ann	..	8, 13, 184
Berwyn	2, 10, 98	Deorham	195	Griffiths, Robert	..	171
Bethesda	18	Derfel Gathel	29	Griffiths, Parch. W. A.	..	86
Bethlehem	146	Deryddion	149	Groegwr	..	145
Betws	31	Dewi Glan Dulus	124	Gruddydd ab Cynan	..	18, 178
Borrow, George	15-20	Dewi Havhesp	185	Gruddydd Gryg	..	19
Brouant	34	Dewi Wyn	20, 23	Gruddydd Hiraethog	..	224, 230
Browning	33	Dinas Mawddwy	121	Gualu	..	36
Bryan, R.	198	Dinbych	2, 32, 38, 71	Gwallier Mechain	..	83
Brycheic	191	Dioed Gofdi	19	Gwelyf Fychan	..	61
Brut y Tywysogion	17	Dolbenmaen	23	Gwilym Hiraethog	..	60, 96
Bryncir	16	Dolgeluau	37, 57	Gwynedd	..	17, 98
Bryncengan	23, 24, 25	<i>Dolwr Fach</i>	8-13, 82	Gwynedd	..	2, 39
Brystow	34	Drenewydd	6	Gwyer	..	20
Brython	98	Dryc	35	Hadrin	..	149
Burns	68, 131	Dyfed (y bardd)	76, 205	Haden	..	228
Burher	19, 40, 41	Dyfi	19	Helen	..	148, 149
Bwlch y Groes	57	Dyfrdwy	1, 2	Herald Cymraeg, Yr	..	45
Cader Idris	40	Dyffryn Clwyd	1, 73	Honer	..	57
Cadwaladr, Dafydd	34, 36, 74, 97	Dyffryn Maclor	3	Horus	..	57
Cae'r Dydd	20	Dysgedydd, Y	194, 195	Hoskyns-Abraham, y Parch. J., M.A.	..	102, 182
Cae'r Efrog	3, 79	Earle, John	17	Howel, J. M.	..	5, 40
Cae'r Ffili	46, 158	East Anglin	16	Howel, Morgan	..	5, 142
Cae'r Fyrdin	17, 18	Ebeu Farid	125, 151, 226	Howel y Fwyall	..	65
Cae'r Grawnt	148, 149	Edern	24	Hughes, Parch. Henry	..	26, 153
Cae'r Gylbi	16, 38, 74, 91, 149	Edernion	19	Hughes, Jane, Pont Robert	..	19, 58
Cae'r Leon ar Wysg	147	Edinburg	57	Hughes, Jonathan	..	17
Cae'r Leon Fawr	3, 32, 38, 73, 77	Edward, Dafydd	61	Hughes, Parch. John, Pont Robert	..	137
Cae'r Loew	119	Edwards, Parch. David	83	Hughes, Robert	..	42
Cae'r yn Arfon	20, 148	Edwards, Edward, M.A.	158	Hughes, Parch. John, Lerpwl	..	137
Cae'r Siont	42	Edwards, Parch. Ellis, M.A.	6, 7, 15, 44, 172, 197	Hughes, W. Gruffydd	..	61
Cae'r Went	30	Edw. rds, Owen M., M.A.	3			
Caio	147	Edwards, Parch. T. C., M.A.	101, 135			
Camalodumum	17	Efrog	5, 7			
Canan	128, 147	Eglwys Locr	87			
Canol	225	Efedydd Ial	86			
Capel Curig	20, 57, 128	Eidul	17			
Capel Curig	146	Eilionydd	23			
Capel Curig	147	Eilion Wyn	124, 117			
Carauisus	3	Eilion Ddu	17			
Carneiddog	195	Elyed	5			
Casnewydd	71	Elyed	87, 114			
Cassivellamus, Caswallon	97	Elias	41, 60, 63, 136, 137			
Castell Criccieth				
Castell Newydd Emlyn				
Cawlin				
Cefn y Bedd				
Celt				

Humphrey Gwalchmai	137	Lies ab Coel	226	Rees, Parch. D.	31, 225
Hughes, Josiah	225	Lleyn	2	Rees, Parch. Henry	59, 60
Humphreys, John	157	Loegr	1, 2, 6, 7, 8, 14, 15, 16, 20	Rhodol	17
Huw Dafydd	129	Lloyd, T. E., M.A.	35, 103	Rhobert ab Gwilym Ddu	23, 83
Huw Morus	93	Lloyd, Simon	229	Rhufon	159
Hwfa Mon	3, 19	Llundan	19, 33, 56, 58	Rhuwahan	16, 43
Hwmpfre Dafydd ab Ifan	76	Llwyd, Edward	34	Rhuwfen	104, 145
Iberiad	61	Llwyd, John, Abergole	14	Rhuthyn	17
Ienan Din	97	Llwyd, Morgan	39, 43	Rhydychen	17, 31, 36
Ienan Gwynedd	37	Llwyd, Simon	31, 40, 192	Rhydychen	18
Ienan Lleyn	129	Llwyd, Tudur	43, 62, 63	Rhyndy	29
Ifan, Enoc	150	Llwydiarth	9, 13	Rhys, Ifan	18
Ifor Huel	41, 42	Llwydiarth Mon	171	Rhys, John	41
Iwan Emlyn	141, 179	Llwyn On	169	Rhys, Lewis	78, 157
Iwan Menai	129	Llydaw	18	Rhys, Morgan J.	151
Iwan Môn	124, 171	Llyn Gwellyn	178, 226	Richard, Richard	19
Iolo Caernarfon	139, 168, 201	Llyd, Iegid	71, 93	Richard, Ebenezer	40, 136, 137
Iolo Goch	17, 65-67	Llywarch Hen	3, 129, 184	Roberts, T. E.	40
Iwerddon	1, 6, 14	Mabinogion	7	Roberts, D. Bont Fawc	35, 36, 103, 129
Iwl Cesar	146	Mabon	19, 57, 121	Roberts, Dr. R. D.	41
Jenkins, J. A., B.A.	225	Machynlleth	121	Roberts, John, Llangwn	137
Jenkins, Tom	125	Mador	20, 141, 197	Roberts, L. J., B.A.	41, 125
Johnes, J. Morris	27, 46, 98, 158, 228	Maelwyl	8, 10, 11, 150	Roberts, R., Clynog	40, 41
Johnes, Parch. Michael D.	64, 96, 186	Maelwyl	19	Saeson	168
Johnes, Marchion	24	Maelwyl	187	Sammel, David	191-196
Johnes, R. A.,	60, 105	Mallwyn	124	Shakespeare	57
Johnes, Rhys	32, 33	Mallwyn	20, 141, 197	Shon, Iatrin	86
Johnes, Thomas	37, 39	Mallwyn	8, 10, 11, 150	Sian, Marc	111-114
Johnes, Parch. W. Emlyn	3, 41, 137	Matlafarn, G.	159	Silures	150
Julius, Frontinus	71	Mawddach	117	Sion Dafydd Las	128, 147
Johnes, Marchion	148	Mawddach	16, 93	Skcaf, Joseph	61, 182
Johnes, Edward	121	Mawddach	18	Stactonius Paulinus	229
Johnes, William	23, 24, 45	Mawddach	2, 10, 38, 61, 73, 150	Sycharth	128
Johnes, Arthur	96	Mawddach	79	Tactius	19
Johnes, Charles, Llanarmon	42	Mawddach	73	Tal Arid	147, 194
Johnes, Dafydd	41	Mawddach	73	Talebolion	120
Johnes, Daniel	41	Mawddach	139, 184	Tarsis	38
Johnes, Dr.	41	Mawddach	2, 19, 20	Taufi	145
Johnes, Dr. Emrys.	17	Mawddach	49, 42, 137	Tebon	3
Johnes, Edward	34	Mawddach	182	Teyrnwg	160
Johnes, Ellen	169	Mawddach	187	Thomas, Alfred, A.S.	194
Johnes, E. Nicholson	60, 124, 171	Mawddach	18, 77, 134	Thomas, Dr. John	36
Johnes, Griffith	23, 43	Mawddach	38	Thomas, Parch. Josiah	3, 5, 60
Johnes, Henry, M.A.	33, 82, 133, 157	Mawddach	41	Thomas, Parch. Owen, D.D.	69
Johnes, Jesus	23	Mawddach	17, 83, 181, 182	Tibbot, Richard	56-60, 126, 185
Johnes, John	17, 48, 24, 41, 58, 59	Mawddach	121	Tomas, Syr Rhys ab	28, 30
Johnes, John, Blaen Aneurh	41	Mawddach	31, 32, 229	Trachodydd, Y	181
Johnes, John, Glyn y Gors	151	Mawddach	156	Trawsfynydd	59, 82
Joseph o Arimathea	228	Mawddach	31	Trefaldwyn	41
Kilner, E. A.	88	Mawddach	20, 26, 150	Trefeca	28, 36, 61
Lanact	88	Mawddach	2, 19	Tre Garon	28, 29, 45, 117
Laud	33	Mawddach	29	Tudno	19
Lerpwl	3, 24, 35, 47, 56, 57	Mawddach	29	Tudno Aled	124
Lewis Glyn Cothi	16, 19, 32, 115, 180	Mawddach	128	Twm o'r Nant	180
Longlof	39	Mawddach	23	Ty'n y Pystyll	19
Luzel, F. M.	176	Mawddach	38	Ty'n y Feddy	17
Llacharn	72	Mawddach	128, 147	Tyrus	64
Llanaber	61	Mawddach	41, 58	Uchel Galfinfaeth	145
Llanarmon	19	Mawddach	8	Urbemium	63
Llanbedr	19	Mawddach	18, 129	Vaughan, Henry	148
Llanbrynmair	28, 30, 31, 61	Mawddach	72	Veranus	35
Llan Cilcen	31	Mawddach	56, 57, 126	Villennarug	128, 147
Llandegai	39	Mawddach	19	Walton	46, 127
Llandrinod	71, 74	Mawddach	23, 43	Wesigold Giffach	18
Llandudno	73	Mawddach	78, 124, 171	Weston, John	43, 63, 64
Llandyfeiliog	72	Mawddach	123	Whitfield, George	33
Llandudref	56	Mawddach	3	Wild Wales	29, 30, 72
Llanddewi Brefi	19	Mawddach	38, 29	William, Rhobert	15, 16
Llanddowror	23	Mawddach	41	Williams, Parch. Edwin, M.A.	18, 116
Llandell	43, 168	Mawddach	61, 62, 182	Williams, Parch. James	54
Llan Eceryn	39	Mawddach	69, 146	Williams, John	36, 85
Llan Elwyn	15	Mawddach	2, 19, 98	Williams, Llewod	137
Llanelli	77	Mawddach	19	Williams, Peter	79
Llanfai Mathafarn Eithaf	18	Mawddach	19, 45	Williams, R. Mon.	43, 72, 83
Llanfhaeng Glyn Myr	17	Mawddach	17	Williams, William, Panty-	60, 171
Llanfhaeng yw Ngwynfa	8, 9, 13	Mawddach	7	Wyllan	11, 28, 37, 104
Llanfyllin	8, 11, 13	Mawddach	6	Wyddfa, Yr	2, 19, 20
Llangadog	19	Mawddach	6	Wyddgrug, Yr	2, 17, 18, 161
Llangatwg	19	Mawddach	7	Wynn, Syr W. W.	31
Llan Gollen	15-19	Mawddach	178	Wyrce	8, 19, 38, 43, 72, 89
Llan Gwern	19, 43	Mawddach	129	Ysgo	38
Llangwyr	23, 25	Mawddach	46	Ysgys Eall	2, 148
Llanidloes	130	Mawddach	56	Ysty Ystywyth	60, 129
Llanidloes	19	Mawddach	49	Ystrad Ghyrd	19, 194
Llanidloes	32, 111	Mawddach	46	Ystrad Fflur	1, 194
Llanuwchllyn	19, 40, 43, 56, 62, 118	Mawddach	32, 33, 135	Ystythian	2, 19, 45
Llanwddyn	8	Mawddach			171
Llanwrda	19	Mawddach			
Llanymddyfyn	19	Mawddach			
Llanym Mowddwy	28, 118	Mawddach			
Llan ym Gwm	8	Mawddach			
Llechryd	71	Mawddach			

Cyhoeddiad Newydd Misol Darluniadol
i'r Plant.

IONAWR 15^{FED}, 1892.

CYHOEDDIR Y RHIFYN CYNTAF O

“Cymru'r Plant,”

DAN OLYGIAD

O. M. EDWARDS, M.A.,

RHYDYCHEN.

BRAS GYNHWYSIAD O'R RHIFYN CYNTAF:—

At y Plant.

Hanes Cymru. (Gyda Map.)

Llenyddioeth Cymru.

Adgofion Mebyd. (Gyda Darlun.)

Cartrefi Cymru. (Gyda Map.)

Bechgyndod Cymry Mawr. I. Charles o'r Bala.
(Gyda Dar-luniau.)

Lludd a Llefelys.

Dychmygion Llandecwyn.

Dafydd ab Gwilym.

Bedd y Cenhadwr.

Cân Newydd.

Ystraeon, Manion, Llythyrnau, &c.

AR WERTH GAN HOLL LYFRWERTHWYR A DOS-
BARTHWYR LLYFRAU DRWY GYMRU A
THREFYDD LLOEGR.

Pob archebion yn ddioced i

D. W. DAVIES & CO.,

ARGRAFFWYR. CAERNARFON.

CALVINISTIC METHODIST OR WELSH PRESBYTERIAN THEOLOGICAL COLLEGE.
BALA, NORTH WALES.

PRINCIPAL:—REV. T. C. EDWARDS, D.D.
(LATE PRINCIPAL OF THE UNIVERSITY COLLEGE OF WALES, ABERYSTWYTH).

THIS College, first established in 1837 for the training of Ministers among the Welsh Calvinistic Methodists, will be opened next September as an Exclusively Theological College, into which ALL will be admitted whether candidates for the ministry or laymen. A fee of £5 for the Session will be charged in the case of Students not candidates for the ministry among the Calvinistic Methodists.

CANEUON I DENOR NEU SOPRANO:—

- "GORPHWYS AR Y RHWYFAU." Y Geirian a'r Gerddoriaeth gan AP GLASLYN. Yn y Ddau Nodiant. Pris 6ch.
- "CANWYLL FY LLYGAD WYT TI!" Y Geirian gan GLAN PADARN. Yr Alaw gan AP GLASLYN. A'r Cyfeiliant gan EOS BRADWEN. Yn y Ddau Nodiant. Pris 6ch.
- "PA LE MAE'R AMEN." Y Geirian gan GWYROSIDD, allan o "Drysorfa y Plant," a'r Gerddoriaeth gan AP GLASLYN. Yn y Ddau Nodiant (Y Seithfed Argraphiad yn awr yn barod). Pris 6ch.
- CAN A CHYDGAN—"BOED YSBRYD EIN CYNDADAU." Y Geirian gan TALHAIARN, a'r Gerddoriaeth gan HUGH JONES, Caernarfon. (Buddugol yn Eisteddfod y Bedyddwyr, Caernarfon.) Yn y Ddau Nodiant. Pris 6ch.
- Y mae y Gân hon yn cael cymeradwyaeth arbenig yn mhob man y cenir hi.*

CANIG :

Y GWLITHYN." Gan y diweddar R. ROBERTS, Ysw. (Organydd Eglwys Gadeiriol Bangor). Y Geirian gan R. J. DERFEL. Pris, Hen Nodiant, 3c.; Sol-ffa, 2g.

ANTHEMAU :

CHWECH O ANTHEMAU BYRION A SYML,
AT WASANAETH CREFYDDOL,
GAN R. S. HUGHES, R.A.M.
Yr oll yn yr Hen Nodiant, SWLLT; Sol-ffa, 6ch.

GELLIR EU CAEL YN RHIFYNAU AR WAHAN:—

1. ANTHEM ANGLADDOL—"MAE NGHYFEILLION ADREN MYNED," a "MOLWCH YR ARGLWYDD." Hen Nodiant, pris 6ch; Sol-ffa, 4c.
2. "CLYW, O DDUW, FY LLEFAIN." Hen Nodiant, pris 6ch.; Sol-ffa, 1½c.
3. "CADW FI, O DDUW." Hen Nodiant, 3c.; Sol-ffa, 1½c.
4. "YR ARGLWYDD YW FY MUGAIL," a "DUW SYDD NODDEA." Hen Nodiant, pris 6ch.; Sol-ffa, 1½c. yr un.

D. W. DAVIES & CO., BRIDGE ST.
CAERNARFON.

IONAWR 1^{AF}, 1892,

*Cyhoeddir y Rhifyn Cyntaf o'r WYTHFED
DYFROL A DEUGAIN o'r*

TRAETHODYDD:

CYLCHGRAWN CENEDLAETOL CYMRU.

*Ameana ymhob ffordd at ddiwylliad uchaf y Cymry, a chyfoethogir
ei dudalennau gan ein hysgrifenywyr galluocaf.*

CYNHWYSA RHIFYN IONAWR:—

“Diffyniad Aristides, gan Athronydd o Athen, i'r Ffydd
Gristionogol, a gyflwynwyd i'r Ymerawdwr Hadrian, O.C. 125.”
Gwaith a ddarganfyddwyd yn ddiweddar yn Llyfrgell Mynach-
log St. Catharine, ar Fynydd Sinai.

“Yr Epistol at y Galatiaid;” y gyntaf o bedair o Erthyglau
Eglurhaol, gan y Parch. Abel J. Parry.

“Jiwibili y Tonic Sol-ffa.” Gan Mr. Eleazer Roberts.

“Cristionogaeth Bersonol.” Gan y Parch. Llewelyn I.
Evans, D.D.

“Addysgiaeth Amaethyddol yng Ngogledd Cymru.” Gan y
Proffeswr Dobbie, M.A., D.Sc.

“Rhesymau am Ddadgysylltiad yng Nghymru.” Gan y
Parch. Evan Jones.

“Trefnidedd Gwladol y Deon a Dadwaddoliad.” Gan y
Parch. W. O. Jones, M.A.

DAW ALLAN YN DDAU-FISOL. PRIS SWLLT.

TELERAU ARFEROL I DDOSBARTHWR.

CYHOEDDWR:—D. W. DAVIES & CO., CAERNARFON.

RHESTR O LYFRAU

(RHAI AGOS ALLAN O BRINT)

CYHOEDDEDIG NEU AR WERTH

GAN

D. W. DAVIES & CO.,

CAERNARFON.

ESBONIAD Y PARCH. T. C. EDWARDS, D.D., AR YR HEBREAID. Ychydig gopïau ar law, haner rhwym cryf (lledr). Pris cyhoeddedig, 3s. 6c. Anfonir y cyfryw yn rhad drwy y post ar dderbyniad 2s. 6c.

ESBONIAD AR LYFR GENESIS (Trydydd Argraphiad), gan y Parch. RICHARD HUMPHREYS, Bontnewydd, Caernarfon. Pris mewn llian, 3s. Haner rhwym cryf, 4s. Telerau arferol i Lyfrwerthwyr a Dosbarthwyr. Telerau neillduol i Ysgolion Sul.

GWEITHIAU EBEN FARDD, mewn llian, am 5s. Pris cyhoeddedig, 15s. Cyfrol hardd pedwar plyg.

CORPH Y GAINC: holl gyfansoddiadau barddonol Dafydd Ddu Eryri, yn cynwys Awdlau, Cywyddan, a nifer fawr o Garolau. Pris mewn llian, 2s. 6c. Pris cyntefig, 5s. 6c.

ADGOF UWCH ANGHOF: Llythyrau lluaws o brif enwogion Cymru, casgledig gan Myrddin Fardd. Cyfrol drwchus, llian goreuredig. Pris presenol, 2s. 6c. Cyhoeldedig, 5s. 6c.

COFIANT A PHREGETHAU Y DIWEDDAR BARCH. J. FOULKES JONES, B.A., MACHYNLLETH, gyda darlun. Llian, 5s.

COFIANT Y PARCH. GRIFFITH JONES, TRE'GARTH, gan R.O., Bethesda. Pris Swllt.

DRYCH Y PRIF OESOEDD. Mewn amlen. Pris cyntefig 2s., yn awr 1s., neu Post Free 1s. 2c.

BYWYD Y PARCH. EBENEZER DAVIES, Llauerchymedd, gyda detholiad o'i Bregethau. Llian, 1s. Pris cyntefig, 2s. 6c.

Y GORON, Y SENEDD, A'R WERIN: Hanes ffurf-lywodraeth Prydain Fawr, yn cynwys esboniad cryno ar Hawliau a Breiniau y Tri Gallu sydd yn cyfansoddi y Llywodraeth, gan Ap Hywel Dda. Pris 9c. pris blaenorol, 1s.

Nid yw y prisiau uchod yn cynwys y cludiad.

Anfoner yn uniongyrchol at D. W. DAVIES & Co.,
Cyhoeddwy, Caernarfon.

Allen & Hanburys' Castor Oil

Tasteless. Pure. Active.
Sold everywhere at 6d., 1, 1/9 & 3/4.

Cymwrir ef yn hysbysu i'r newn o'd
Cystawer hysbysu i'r traf y mae ei
Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Mwyaf ar holl rannau than a honir i'dd
Lancet

SIX GOLD MEDALS AWARDED
New Zealand, 1882; Calcutta, 1884; London, 1884;
New Orleans, 1885; Southern States, 1886.

Goddard's Plate Powder

NON-MERCURIAL.

For nearly Half a Century this Powder has sus-
tained an unrivalled reputation throughout the
United Kingdom and Colonies; the BEST and
SAFEST Article of Cleaning SILVER & ELECTRO-
PLATE Sold in London, 2s. 6d., and 4s. 6d. each.

MIND YOUR BUSINESS POST

• POSTAL SHOPPING •

H. PEASE & CO'S

SUCCESSORS

LADIES
WRITE FOR PATTERNS
OF ALL THE LATEST NOVELTIES
IN DRESS MATERIALS
AT MILL PRICES

SPINNERS & MANUFACTURERS

DARLINGTON

Anfoned y Bono i gyswrtu am Batryman o'r
Nwyddau Dr sees diweddariat.

"Y mae mor ddiarchwaeth ag y mae yn bosibl i Gwl Liver Oil fod." - *Lancet*.
"Nid oes archwaeth anbyfryd yn eidd i'r genau ar ol ei lyneu." - *Medical Press*.

Allen & Hanburys' PERFECTED Cod Liver Oil

Yn hysbysu i'r newn o'd Dyma yr unig Olnad yw eidd a waeth yn eidd o'r stumog
Cystawer hysbysu i'r traf y mae ei Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Mewn hysbysu i'r traf y mae ei Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Ar werth yn mlynol mair.

DAIHEBISTIAU Y mae ALLEN & HANBURY yn hysbysu i'r newn o'd
Cystawer hysbysu i'r traf y mae ei Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Mewn hysbysu i'r traf y mae ei Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Ar werth yn mlynol mair.

BYNIN I GYD MALT sydd hysbysu i'r newn o'd
Cystawer hysbysu i'r traf y mae ei Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Mewn hysbysu i'r traf y mae ei Ffithiau ar y corff yn ddihamheol
Ar werth yn mlynol mair.

CADBURY'S COCOA

HOLLOL BUR—AM HYN Y GOREU.

Yr *Amlyd* a ddywed Cydwair y sylweddau enawl gyrrhbil maswn Cocas, a cheir y cyfartaledd aalyaol

"Sylweddau enawl gyrrhbil maswn y Cocas Niw naturiol . . . 1.00"

"Sylweddau enawl-gyrrhbil maswn y Commercial Cocas goreu gyda chymorth sborch a swgr . . . 1.00"

Sylweddau enawl gyrrhbil maswn y Cocas Cadbury y uwydd Pryd danyr holl nawl . . . 1.00"

Yn eiddo maswn y ddywed ym gol grynhir sylweddau naturiol a cheir n'rthol y Cocas Niw . . . 1.00"

"Gan f'ed Cocas Cadbury yn hallu bur o galyaol y maswn ym . . . 1.00"

